

sosyoloji notları

e-ISSN: 2618-5903

Aralık/December 2020

Cilt/Volume: 4 - Sayı/Issue: 2

sosyoloji notları

Aralık/December 2020

Cilt/Volume: 4 - Sayı/Issue: 2

e-ISSN
2618-5903

İmtiyaz Sahibi / Owner

Cihad Özsöz

Editörler / Editors

Cihad Özsöz

İsa Demir

Cem Koray Olgun

Danışma Kurulu / Advisory Board

(Alfabetik Sırayla / In Alphabetical Order)

Doç. Dr. Aslıhan Öğün Boyacıoğlu, Hacettepe Üniversitesi
Dr. Çiğdem Manap Kırmızıgül, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Emre Gökalp, Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Emre Öztürk, Bakırçay Üniversitesi
Dr. Erhan Akarçay, Anadolu Üniversitesi
Dr. Fatih Kahraman, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Ferhat Arık, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Gülbin Özdamar Akarçay, Anadolu Üniversitesi
Dr. İlknur Hacısofıtaoğlu, Gedik Üniversitesi
Dr. Mehmet Çakır, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Meriç Kükrer, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Mine Karakuş Yetkin, Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Altunoğlu, Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Nadir Suğur, Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Nalan Ova, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Nurşen Adak, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Oğuz Işık, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Faik Anlı, Ankara Üniversitesi
Dr. Öznur Yaşar, Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Saim Can Beritan, Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Şevket Ercan Kızılay, Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel Bozkurt, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Zehra Yılmaz, Yüzüncü Yıl Üniversitesi

sosyoloji notları bağımsız, ulusal ve hakemli ve bir e-dergidir.
Yılda iki kez, Haziran ve Aralık aylarında yayımlanır.

sosyoloji notları is an independent, national and peer-reviewed e-journal.
It is published twice a year in June and December.

BU SAYININ HAKEM KURULU / REVIEWERS OF CURRENT ISSUE

(Alfabetik Sırayla / In Alphabetical Order)

Dr. Çiğdem Manap Kırmızıgül, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Emre Öztürk, Bakırçay Üniversitesi
Dr. Ferhat Arık, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Gürdal, İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Fırat, Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Faik Anlı, Ankara Üniversitesi

Redaksiyon / Proofreading

Editörler Kurulu
Onur İşci

İngilizce Redaksiyon / English Proofreading

Fatih Özsöz

Sekreteryä / Secretariat

Ali Mahmud Çelenk
Murat Keser

İletişim / Contact

dergipark.gov.tr/sosnot
sosyolojinotlari@gmail.com
twitter.com/sosnot

Teknik Destek / Technical Support

Cihad Özsöz, cozsoz@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS**EDİTÖRLERDEN*****FROM THE EDITORS*****1*****SALİH AKTİN*****TOPLUMSAL BELLEK VE ENDÜSTRİYEL MEKÂN:
ANTALYA PAMUKLU DOKUMA FABRİKASI ÖRNEĞİ*****COLLECTIVE MEMORY AND INDUSTRIAL PLACE:******ANTALYA COTTON WEAVING FACTORY*****2-21*****FIRAT ŞİRİN, NAZMİ AVCI*****FARKLI ETNİK KİMLİK TANIMLAMALARINDA BULUNAN GRUPLARIN
TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME VE FARKLILAŞMA ALANLARI*****SOCIAL INTEGRATION AND DIFFERENTIATION AREAS OF GROUPS******WITH DIFFERENT ETHNIC IDENTITY DEFINITIONS*****22-46****CEVİRİ*****MARKO TERÄS, JUHA SUORANTA, HANNA TERÄS, MARK CURCHER*****POST-COVID-19, EĞİTİM VE
EĞİTİM TEKNOLOJİSİNDEKİ “ÇÖZÜMCÜLÜK”: SATICI PİYASASI*****POST-COVID-19 EDUCATION AND******EDUCATION TECHNOLOGY “SOLUTIONISM”: A SELLER’S MARKET*****47-67**

EDİTÖRLERDEN

sosyoloji notları bir türlü bitmek bilmeyen bir yıla dönüşen 2020'yi bu sayısıyla kapatıyor. Geride bıraktığımız yıl gündelik hayatı doğrudan etkileyen çok sayıda krize sahne oldu. Başta Covid-19 olmak üzere yaşama umudumuzu ve sağlığımızı tehdit eden çok sayıda olay yaşadık, bazılarını hâlâ yaşıyoruz.

Bilindiği üzere sosyoloji büyük toplumsal krizlerin yaşandığı bir dönemde bilimsel bir disiplin olarak kurumsallaştı. Sayısız önemli ismin sayısız önemli konuda çok kıymetli katkılarla zenginleştirdiği bu alan şimdi yeni kırılmaların eşiğinde. Artık yaşanmayacağını düşündüğümüz bir dönemde salgın nedeniyle evlerimize kapanmak zorunda kalmamız, dijital dünyayla kurduğumuz ilişkinin yepyeni bir boyuta taşınmasına neden oldu. Eğitimin, çalışma hayatının, ailenin, sağlığın ve diğer tüm toplumsal kurum ve alanların yeni tecrübelerle yüzleştiği bu dönem bizlere yepyeni kapılar, yepyeni araştırma alanları açıyor.

Umuyoruz tüm sorunları daha büyük zararlar görmeden atlatır, sosyologlar olarak bu sorunların atlatılmasına ve topluma etkilerinin daha iyi anlaşılmasına sahada yaptığımız çalışmalarla katkıda bulunma imkânına yeniden erişiriz. Tüm okurlarımıza daha iyi ve sağlıklı bir sene diliyoruz.

sosyoloji notları

**TOPLUMSAL BELLEK VE ENDÜSTRİYEL MEKÂN:
ANTALYA PAMUKLU DOKUMA FABRİKASI ÖRNEĞİ¹****COLLECTIVE MEMORY AND INDUSTRIAL PLACE:
ANTALYA COTTON WEAVING FACTORY****Salih AKTİN²****ÖZET**

Toplumsal bellek/hafıza, anı ve hatırlama çalışmalarına olan ilginin giderek arttığı görülmektedir. İlginin artması, bir yandan “hafıza mekânlarının” yok olmasından diğer yandan bu mekânlara tanıklık eden neslin hayata veda etmesinden kaynaklanmaktadır. Toplumsal belleğin oluşmasında bireylerin sosyalizasyon süreçleri etkili olduğu gibi mekânla da sıkı bir bağılılığı bulunmaktadır. Mekân, her ne kadar coğrafi bir birim olarak görülse de bireylerin hafızalarını, anılarını koruduğu bir yer olarak görülmektedir. Bu çalışmadaki amaç endüstriyel bir mekân olan fabrikaların toplumsal bellek ile olan ilişkisini analiz etmektir. Endüstriyel mekânın sadece üretim işlevi yerine getiren bir kurum olmadığı, bunların birer “hafıza mekânı” da olduğu görülmektedir. Bu bağlamda örneklem bölgesi olarak 1960’ların başında faaliyete başlayan “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası” seçilmiştir. Sözlü tarih yöntemine dayanan bu çalışmada, Dokuma Fabrikasından emekli olan 28 (9 Kadın-19 Erkek) katılımcıyla derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilip anlatılarına başvurulmuştur. Katılımcıların anlatıları, “toplumsal bellek ve mekân” çerçevesinde analiz edilmiştir. Elde edilen anlatıların genel karakterlerine bakıldığında Dokuma Fabrikasının buradan emekli olanların belleklerinde/hafızalarında önemli bir yer edindiği gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Bellek, Endüstriyel Mekân, Sözlü Tarih, Hafıza Mekânları

ABSTRACT

Today, it is seen that the interest in social memory, recollection and recall studies is increasing. On the one hand, the destruction of places of memory and on the other hand, die of the generation who witnessed these places, caused an increase in interest in this field. In the formation of social memory, individuals have a certain commitment to place as much as the effect of socialization processes. Although place is seen as a geographical unit, it is seen as a place where individuals preserve their memories and recalls. The aim of this study is to analyze the relation of factories, which are industrial places, with social memory. It is obvious that the industrial place is not an institution that only fulfills a production function; it is also a "memory place". In this context, the sampling area was chosen as the "Antalya Pamuklu Dokuma Factory", which started operating in the early 1960s. In this study based on the oral history method, in-depth interviews were conducted with 28 retired participants (9 female / 19 male) from the weaving factory and their narratives were consulted. The narratives of the participants were analyzed within the framework of "social memory and place". Looking at the general characters of the narratives obtained, it is observed that the weaving factory has taken an important place in the memories of people who are retired from that place.

Keywords: Collective Memory, Industrial Place, Oral History, Places of Memory

¹ Bu makale 2017 yılında Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalında tamamlanan “Kent ve Toplumsal Bellek: Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, E-posta: salihaktin@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8611-6968

GİRİŞ

Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluşuyla beraber ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek amacıyla farklı iktisadi kalkınma programları geliştirilmiştir. Kalkınma programlarının amacı, ülkenin farklı bölgelerinde fabrikaların kurulması ve endüstriyel alanda gelişim gösterilip üretimin yaygınlaştırılmasıydı. Bu çerçevede Sümerbank endüstriyel üretimi yaygınlaştırmak amacıyla 11 Temmuz 1933 tarihinde 2262 Sayılı Kanun’la kurulmuştur. Kamu İktisadi Teşekkülü olan Sümerbank’ın kuruluş amacı; milli ihtiyaca bağlı olarak ülkede sanayileşmenin geliştirilmesi, mili kaynak ve iktisadi unsurlardan faydalanılması, üretim faaliyetlerinin üzerindeki olumsuz etkilerin kaldırılması ve sanayinin geliştirilmesinde sürekliliğin ve nitelikli işgücünün yetiştirilmesinin sağlanmasıydı (Sümerbank, 1973, 19-23; Sümerbank, 1946, s. 1; Sümerbank, 1943, s. 15). Sümerbank fabrikaları (iştirakçi olduğu fabrikalar dahil), kurulduğu bölgelerde hem önemli bir ekonomik işleve sahip olmuş (örneğin nitelikli işgücünü istihdam etmesi gibi), hem kentsel alanın dokusunu etkilemiş (kurulduğu bölgelere ismini vermesi, kentin gelişmesini etkilemesi) hem de yerel halkın istihdamına olanak sağlamıştır. Bu bağlamda Sümerbank fabrikaları, hem kentliler için hem de işgücü için birer “hafıza mekânı” olmuştur.

Genel olarak fabrikalar, endüstriyel üretim işlevini yerine getiren kompleks mekânlar olarak görülse de Sümerbank fabrikaları üretim işlevi ile birlikte sosyal işlevlere de zemin hazırlayan birer kurum olarak görülmektedir. Fabrikalarda bulunan lojman, kreşler, camii, spor sahası, rekreasyon alanları, sinema salonu ve kütüphane gibi sosyal donatılar bu işlevlerin zeminini oluşturmaktadır. Fabrika çalışanları bu sosyal donatılarda bir yandan sosyal ilişkilerini geliştirirken diğer yandan da kültürel faaliyetlerde bulunmaktaydı. Bu anlamda Sümerbank fabrikaları sosyalliklerin geliştiği mekânlar olarak görülebilir. Bununla birlikte bazı sosyal tesislerin kent sakinleri tarafından da kullanılmasıyla fabrika yerleşkesi ilgi odağı halini de almaktadır³. Bu özelliklerinden dolayı fabrikanın toplumsal bellekteki yeri incelenmeye değer görülmüştür. Her ne kadar belleğin bireysel bir yeti olduğu düşünülse de belleğin oluşmasında sosyal faktörler de etkilidir ve bu bellek türünün -toplumsal belleğin- gerek mekânla gerekse de nesnelere güçlü bir bağı bulunmaktadır.

³ Makalede ele aldığımız Antalya Dokuma Fabrikası’nın yemekhane bölümü bazı zamanlarda yerel halk için düğün salonu işlevini görmüştür. Arıtan’ın da (2004, s. 97) belirttiği gibi Sümerbank yerleşkeleri çok farklı işlevlere hizmet veren pek çok yapıyı fabrika alanı içinde barındırmaktadır. Bu yerleşkeler; fabrika, kuvvet santrali, sosyal merkez, okul, kreş, açık/kapalı spor alanları, park alanları ve konutlardır.

Bu bağlamda, kentsel mekân ve toplumsal bellek olguları çerçevesinde “Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası” örneklem bölgesi olarak seçilmiştir. Dokuma Fabrikası, Cumhuriyet’in erken dönemi olarak nitelendirdiğimiz 1950’li yıllarda KİT’ler kapsamında olan Sümerbankın sermayesine verdiği %81,633 oranında destekle Antalya’da kurulmuş (Sümerbank, 1973, s. 91) 2000’lerin başında ise üretimi durdurulmuştur. 2005 yılında 49 yıllığına özel bir şirkete devredilmesine karşı dava açılmıştır (Üstün, 2005). Aynı yıl içerisinde fabrikanın kullanım hakkı Antalya Kepez Belediyesine devredilmiştir. Fabrikanın kurulduğu bölgede farklı sektörlerde başka fabrikalar (Pil fabrikası, Ferrochrom fabrikası ve Yağ fabrikası) kurulmasına rağmen bölgeye adını veren fabrikanın Sümerbank Dokuma Fabrikası olması örneklem seçimimizde etkili olmuştur.

Dokuma Fabrikasının toplumsal bellekteki yerini incelemek amacıyla işgücünün anlatılarına başvurulmuştur. Bunu gerçekleştirmek amacıyla araştırmanın metodolojisinde nitel yaklaşım benimsenmiştir. Nitel araştırmalarda etnografi, fenomenoloji, kuram oluşturma, anlatı, örnek olay, durum çalışması, söylem analizi, içerik analizi, alt teori gibi farklı yaklaşımlar bulunmaktadır (Punch, 2005; Creswell, 2013; Demir, 2010, s. 290; Üredi, 2018; Baş ve Akturan, 2017; Bal, 2013). Asıl mesele araştırmada hangi stratejinin kullanılacağı, konunun hangi kavramsal çerçevede inceleneceği, verilerin kimlerden nasıl toplanacağı ve toplanan verilerin nasıl çözümleneceğidir (Punch, 2005, s. 64-65). Bu araştırmada katılımcıların anlatılarına başvurulacağından “anlatı” yaklaşımın “sözlü tarih” türü benimsenmiştir. Sözlü tarih, ülkelerin herhangi bir bölgesinde yerel olarak çalışılabileceği gibi bir yerel sanayinin ya da zanaatın tarihi, belirli bir topluluktaki sosyal ilişkiler, kültür ve lehçeler, aile içindeki değişimler, savaşlar ve onların sonuçları üzerinde de yürütülebilir (Thompson, 1999, s. 7). Burada önemli bir unsur sözlü tarih görüşmelerinin belleğe referansla yapılmasıdır; bir olgu ya da olayın, göz ardı edilmiş bir durumun bellek yoluyla nasıl anlamlandırıldığı, hatırlandığının veya hatırlanmadığının irdelenmesini sağlar (Neyzi, 2004, s. 10; Neyzi, 1992, s. 2). Araştırmamızın konusunun bir sanayi mekânı olan fabrika olması “sözlü tarih” yönteminin tercih edilmesinde etkili olmuştur. Veriler derinlemesine görüşme yoluyla toplanmış ve konuyla ilgili dokümanlar, gazete yazıları ve diğer nesnelere (bez takvimler, Sümerbank kumaşları ve hediyelik eşyalar) incelenmiştir.

Makalenin bulguları, 2017 yılında tamamlanan “Kent ve Toplumsal Bellek: Antalya Pamuklu Dokuması Örneği” adlı yüksek lisans tezinin saha verilerine dayanmaktadır. Bu çalışmanın amacı bir “endüstriyel mekân” (ya da emek mekânı) olan Dokuma Fabrikasının toplumsal bellekteki yerini incelemektir. Bunu gerçekleştirmek amacıyla Dokuma

Fabrikasından emekli olan 9'u kadın, 19'u erkek 28 katılımcı ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Sözlü tarih yöntemine dayanan bu çalışmada bulgular katılımcıların iş devingenlikleri, çalışma faaliyetleri, kullandıkları makineler, iş faaliyetindeki görevleri, sosyal güvenlik durumları, sendikal faaliyetleri, fabrikanın sosyal harcamaları, işgücü ücretlerinin ödenmesi, sosyo-ekonomik durumları, hafta tatilleri ve yıllık izinleri bağlamında kategorileştirilmiştir. Bu kategorilerde katılımcıların “emek” ile ilgili anlatılarına odaklanılmıştır. Diğer yandan fiziksel bir mekân olarak “fabrikanın önemi”, “fabrikadaki unutulmayan anılar” ve “fabrikanın anımsattıkları” anlatılarına odaklanılmıştır. Katılımcıların hem “emek anlatıları”nın hem de “fabrika ile ilgili anıları”nın onları var eden anlatılar olduğunu belirtmemiz gerekir. Onların hafızasını “Dokuma Fabrikası”, “Sümerbank”, “ekose kumaşlar”, “gömleklilikler”, “mendiller”, “bez takvimler”, “kareli kumaşlar” ve “fabrikadaki sosyal ilişkiler” (Aktin, 2017) oluşturmaktadır. Bu anlatıların geçtiği yer ise bir bütün olarak Dokuma Fabrikasıdır. Başka bir deyişle “emek mekânı”dır. Onların anlatıları belleğin toplumsal yaşamdaki önemine (Erginsoy, 2006, s. 7) vurgu yapar. Bu makalede “endüstriyel mekân ve toplumsal bellek” çerçevesinde öncelikle “toplumsal bellek” ile ilgili kavramsal yaklaşımlara değinilecek ardından katılımcıların “endüstriyel miras” bağlamında dokuma fabrikası ile ilgili anlatıları analiz edilecektir.

1. TOPLUMSAL BELLEK

Genellikle, belleğin bireysel bir yeti olduğu düşünülse de toplumsal hafızanın varlığına ve bu hafıza türünün oluşmasında sosyal koşulların önemine birçok çalışmada vurgu yapılmaktadır (Connerton, 2014, s. 7; Schudson, 2007, s. 179; Halbwachs, 2016; Halbwachs, 2017). Toplumsal bellek çalışmalarının öncüsü sayılan Halbwachs “toplumsal bellek” kavramını “Hafızanın Sosyal Çerçevesi” adlı çalışmasında 1920’li yıllarda ortaya koyar. Ona göre toplumsal hafıza, aynı toplumun çok sayıda üyesinin anılarının toplanmasıdır. Bireylerin, bir şeyleri nasıl hatırladığı incelendiği zaman, anıların çoğunun aileleri, arkadaşları ya da başka insanların bunları (anıları) onlara hatırlattıkları zaman akıllarına geldiği görülür (Halbwachs, 2016, s. 18-19). Bununla birlikte Halbwachs, (2017) psikoloji temelli bireysel hafıza yaklaşımını eleştirip, hafızanın mekânla ve nesnelere güçlü bağı olduğunu ileri sürer. Özet olarak, Halbwachs’ın tüm eserlerinde izlenen ana tez belleğin sosyal koşullara bağlı olduğudur. O belleği biyolojik açıdan -nöroloji ve beyin fizyolojisi açısından- ele almaz. Ona göre bireysel bir belleğin oluşması ve korunması için “sosyal çerçeve” şarttır. Bellek, bireye ait olsa da insanın sosyalizasyon sürecinde oluşur (Assmann, 2001, s. 44).

Bir grubun hafızasında ön plana çıkan şey o grubun üyelerinin çoğunluğunu ilgilendiren ve grubun yaşamlarından ya da o gruba en yakın olan, en sık temas halinde olunan gruplarla kurulan ilişkilerden kaynaklanan deneyim ve olayların anılarıdır (Halbwachs, 2007a, s. 137). Katılımcıların hafızasında ön plana çıkan da fabrika mekânı ve bu mekâna bağlı olarak kurulan sosyalliklerdir. Dolayısıyla toplumsal hafızayı oluşturan unsur, anımsanan/hatırlanan olgunun ortak bir zemininin olmasıdır. Başka bir deyişle aralarında bir temas noktasının bulunmasıdır (Halbwachs, 2017, s. 20). Toplumun bir üyesi olan birey, topluluğun belleğinden yardım alır. Birey üyesi olduğu o topluluktan uzaklaşsa bile yine o topluluktan etkilenmeye devam eder. Çünkü birey ait olduğu topluluğun bazı izlerini zihninde taşımaktadır (Halbwachs, 2007b, s. 66-67). Kolektif bellek toplumun bir modelidir, mevcut sorunların ve zihniyetlerinin bir yansımasıdır (Schwartz, 2010, s. 620). Anılar bireysel belleklerde kendine has bir biçimde yer etse bile toplumsal ve kültürel niteliklerini yitirmezler (Schudson, 2007, s. 180). Herhangi bir toplumsal düzene katılmış olanların ortak anıları bulunmaktadır. Bu anılar, bireylerin zihinlerinde ve bedenlerinde kilitlenmiş biçimde bulunmaktadır (Connerton, 2014, s. 11).

Bellek, hatırlama ve anı çalışmalarına olan ilginin özellikle 80’li yıllardan sonra arttığı görülmektedir. Bu ilginin nedeni bazı olgu ve olaylara tanık olan bireylerin artık hayata veda ediyor olmasıdır (Assmann, 2001). Araştırma bölgemizin Dokuma Fabrikası olarak belirlenmesinde etkili olan unsurlardan biri de bu olmuştur; fabrikanın dinamik ruhuna tanık olan bireyler artık hayata veda ediyor. Tıpkı katılımcının da aktardığı gibi:

“Buluşuyoruz. Beni ararlar. 44 arkadaşım vardı. En gençleri bendim. Hepsi benden 2-3 yaş büyüktür. Onlar beni arar ben onları ararım. Nasıl buluşuyoruz biliyor musunuz? Ölüm olunca buluşuyoruz. Cenazeye gidince buluşuyoruz. Bizim arkadaşlarımızdan 2 tanesi öldü. Onların cenazelerinde bulunduk. Mutlu günlerinde buluşuyoruz” (G10. E.67)

Bilindiği gibi Dokuma Fabrikası, 1950’li yıllarda temeli atılmış ve 1960’lı yılların başında işletmeye açılmıştı. 2000’lerin başında ise üretim faaliyeti durdurulmuştu. Sonuç olarak, fabrikanın gerek işgücü açısından gerekse de kent açısından önemini daha çok fabrikada istihdam edilenlerin anlatılarına başvurarak açıklayabileceğimizi düşündük. Caunce’nin ifade ettiği gibi sıradan insanların verdiği sözlü kanıtlar, küçük nostaljik etkinlikler değildir. Bu etkinlikler, tarihi bir bütün olarak anlamamıza temel bir öge oluşturur. Dolayısıyla herhangi bir müzede sergilenen eski eşya, araç veya gereçler açıklamaları olmadan anlamsızdır. Sadece bir grup bu açıklamaları bize sunabilir, onlar da bu araç ve gereçleri kullananlardır (Caunce, 2001, s. 3). Aynı şekilde, Dokuma Fabrikasının, toplumsal

bellek ile olan ilişkisi ancak burada istihdam edilenlerin anlatılarına başvurularak açıklanabilir.

2. TOPLUMSAL BELLEĞİN İNŞASINDA ENDÜSTRİYEL MEKÂNLAR

Mekân belleğini iyi bir şekilde anlamlandırmak için yer-uzam ve mekân arasındaki ilişkiye bakmak faydalı olabilir. “Topos, eski Yunancada yer anlamına gelmektedir. Fransız sosyal bilimlerinde genel olarak uzam daha nötr ve sınırları belirsiz bir topos’a, mekân ise sembolik olarak yüklenmiş ve belirgin sınırlara sahip bir uzama gönderme yapar” (Fırat, 2014, s. 9). Belleğin topografya ile olan ilişkisi eskiye dayanmaktadır. Bellek ve topografya ilişkisi, “bellek sanatı” olarak adlandırılır ve Batı geleneğinde sağlam bir yeri bulunmaktadır.⁴ Cicero’ya göre topografyaya bağlı olan “bellek sanatı” şu şekilde işlenir; öncelikle belli mekânlar seçilmekte ve bu mekânları bilince yerleştirmesi istenen şeylerin hayali görüntüleri yaratılır. Sonra bu görüntüler belli mekânlarla ilişkiye sokulur. Böylece mekânların sıralı bütünü olguların düzenini korur. Başka bir deyişle yerlerin düzeni, hatırlanmak istenen şeylerin düzenini muhafaza eder (Cicero’dan akt. Assmann, 2001, s. 37; Cicero’dan akt. Connerton, 2012, s. 14). Dolayısıyla bellek sanatı, “mekânsal bir yöntem” olarak tarif edilmektedir (Connerton, 2012, s. 14). “Bellek sanatı” olarak adlandırılan bu teknik, Antik Yunan hatiplerinin konuşmalarını ezberlemek için kullandıkları bir yöntemdi (Yalım, 2012, s. 159). Yani antik Yunan hatipleri, ezberlemek istedikleri konuşmaları belirli bir sistem içerisinde belirli imgeler yoluyla hatırlamaya çalışmaktaydı. Bunu gerçekleştirmek için de genelde çağrışım yapabilecek objelere yer vermekteydiler. Konular başlık ve içeriklerine göre belirlenir ve bu başlık ve içerikler çağrışım yapabilecek objeler ile ilişkilendirilirdi. Bu sanat genelde bir mimari yapı içerisinde yapılmaktaydı. Yani, yapıdaki mekânların sıralanışı ve içindeki objeler aynı zamanda hatırlanmak istenen konuşmanın da içeriğini oluşturmaktaydı (Yates, 1969’dan akt. Yalım, 2012, s. 159).

Mekânların tek başına belli bir anlamı olmadığını belirten Perouse’a göre onları anlamlandıran ve şekillendiren bireysel ve toplumsal aktörlerdir (2008, s. 105). Mekânı üreten insanlardır, onlar mekânda yaşar ve orada iz bırakırlar. Tarihi yapılar ve mekânlar aidiyeti, hatırayı hatırlatma ve anlatma işlevi görür. Mekân, yer, coğrafya birer hafıza birimidir. Dolayısıyla bunlar, toplumsal belleğin en önemli taşıyıcılarıdır (Alver, 2018, s. 269-271). Bu mekânların toplumların hafızalarındaki yeri şüphesiz ki önemlidir. “Kentsel mekânların

⁴ “Bellek sanatı” kavramını ilk ortaya atan M.Ö. 6. yüzyılda Yunan şair Simonides’tir. Romalılar bu sanatı retorik sanatının beş alanından biri olarak kabul ederler (Assmann, 2001, s. 37).

tarixinin, dönüşümünün ve tarihin var ettiği kültürel mirasın gerçekliğinin yetkin biçimde kavranması gibi, bu unsurların korunması da, hafızanın ‘anlamı’ ile ‘çalışma mekânizması’nın iyi anlaşılmasına bağlıdır” (Kayın, 2015, s. 37). Bir ulusun hafızasının belli mekânlar içinde ortaya çıktığını belirten Nora, hafıza mekânlarının birçok boyutundan bahseder. Ona göre hafıza mekânları, insanlar için önemli buluşma yerleridir, çünkü bayramlar, amblemler, anıtlar, anma törenleri, övgü söylevleri, sözcükler ve müzeler gibi öğeler bu mekânlarda ortaya çıkar. Hafızanın belirginleşip yerleştiği mekânlara gösterilen ilginin arttığını belirten Nora, bunun nedenini “süreklilik duygusunun” mekânda olmasına bağlar. Ona göre artık hafıza ortamları olmadığı için hafıza mekânları bulunmaktadır (Nora, 2006, s. 9-17). Dokuma Fabrikasının kapatılmasıyla beraber işgücünün “emek ortamı” ya da “etkileşim ortamı” da yok olmuştur; fabrika onlar için bir “hafıza mekânıdır” artık.

Kentte müzeler, operalar, konser salonları, galeriler, kütüphaneler, anıtlar, devlet binaları gibi kamusal ve kültürel yapılar halkın etkileşim noktalarını oluşturmaktadır (Erzen, 2015, s. 110). Bir diğer etkileşim noktası olarak modernleşme ile hayatımıza giren kentlerdeki endüstriyel mekânlar (fabrikalar) gösterilebilir. Modern anlamda endüstriyel mekânların inşası sanayileşmenin gelişmesiyle paralellik gösterir. Fabrikalar, kent içinde (ya da dışında) bulunan bir bölgeyi-mekânı kapsar ve burası işgücü için bir temas noktası oluşturmaktadır. Bu mekânda kurulan insan ilişkileri, mekâna aidiyet durumları içerisinde dönüşebilir. “İnsan ve toplumun bir yerle irtibat kurmaksızın, bir yere bağlanmaksızın oluşması söz konusu olamaz. İnsan, mekân üreten ve kendini mekânla ifade eden niteliğinden dolayı mekânın bir kimlik unsuru olarak ortaya çıkması söz konusudur” (Alver, 2007, s. 7). Endüstriyel mekânları ele almamızdaki amaç; Antalya’da 1960’tan 2000’lere kadar aktif halde çalışan Pamuklu Dokuma Fabrikasının hem kentliler için hem de burada istihdam edilen çalışanlar için bir hafıza mekânı oluşturmasıdır. Mekân sadece insanın varlığını çevreleyen yer olmanın ötesinde bir değer olarak da kabul edilmektedir (Alver, 2007, s. 12).

Rossi, fabrikanın “bina” anlamına geldiğini belirtir. Ona göre fabrika, “Eski Latin ve Rönesans anlamında insanın zamana yayılmış yapı yapma etkinliğidir” (2006, s. XVI). Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sanayileşmenin gelişmesi ile birlikte ülkenin farklı bölgelerinde fabrikalar kurulmuştur. Kurulan bu fabrikaların bazıları zaman içerisinde gerekli işlevlerini yerine getiremediği gerekçesiyle ya kapatıldı ya yıkıldı ya da farklı alanlarda kullanılmak üzere dönüştürüldü⁵. Zamanla kentler için bu yapılar moloz ve enkaz niteliğinde

⁵ Bkz. Çezik, (2014).

görölmeye başlandı (Artasu, 2012, s. 4). Ancak bu yapıların/fabrikaların “endüstriyel miras” olarak korunması gerektiği konusunda uluslararası alanda çalışmalar yapıldığı görölmektedir.⁶ Endüstri mirası, basit mekânîk aletlerden, geniş endüstriyel bölgelere uzanan ölçekte fiziksel bütün elemanları kapsayan genel bir kavramdır (Cengizkan, 2006, s. 9). Bu kavram 1950’lerden sonra “endüstri arkeolojisi” olarak kullanılmaya başlanmıştır (Zelef, 2006, s. 4). Endüstri arkeolojisi “endüstriyel işlemler için ya da endüstriyel işlemler sonucu meydana gelen, maddi ve maddi olmayan kanıt niteliğindeki tüm belgeleri, insan yapıtlarını (artifact), katmanları ve yapıları, insan yerleşimlerini ve doğal ve kentsel peyzajları inceleyen disiplinler arası bir yöntemdir” (Saner, 2012, s. 56). Türkiye’de endüstriyel mirasın korunmasına yönelik gelişmeler iki şekilde incelenebilir. Bunlar “yeniden işlevlendirilebilen yapılar” ve “anıtsal ölçekli yapılar”dır. Ancak Türkiye’de “endüstri mirası” ve “endüstri arkeolojisinin” ortaya çıkışı 1980’lerin sonlarına doğru gerçekleşmiştir. Günümüze doğru geldikçe de sık sık gündeme gelen konulardan biri halini almıştır. Endüstri arkeolojisinin amacı eski endüstri yapıların korunmasıdır. Dolayısıyla “Anıtsal özellikli yapıların” muhafaza edilmesine yönelik kampanyalar yürütüldüğü görölmektedir. Kampanyaların temel dayanağı ise yapıların sadece ölçekleri ile değil aynı zamanda kentsel konumları ile kolektif bellek için ve kent kimliği için vazgeçilmez birer yapı olarak görölmeleri idi (Saner, 2012, s. 60). Benzer şekilde Antalya’da bulunan Pamuklu Dokuma Fabrikasının korunması için “STK’lar 2005 yılında Antalya Koruma Kuruluna başvurarak Dokuma Fabrikasının taşınmaz kültür ve tabiat varlığı olarak tescil edilmesini”⁷ sağlamışlardır. Dolayısıyla, Antalya’da 1956 yılında temeli atılan Pamuklu Dokuma Fabrikası kent için “endüstriyel miras”, özellikle işgücü için ise “hafıza mekânı” olarak görölmektedir.

⁶ The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage “Uluslararası Endüstri Mirası Komitesi” örgütü (<http://ticcih.org/about>), DOCOMOMO (“Documentation and Conservation of Buildings, Sites and Neighbourhoods of the Modern Movement”, Avrupa Konseyi ve Endüstri Mirası: “Avrupa’daki Endüstriyel, Teknik ve İnşai Mirasın Korunması Hakkındaki Tavsiye”, Avrupa Birliği ve Endüstri Mirası, ERIH (Avrupa Endüstri Mirası Rotası: European Route of Industrial Heritage) ve E-FAITH (European Federation of Associations of Industrial and Technical Heritage: Avrupa Endüstri ve Teknik Miras Dernekleri Federasyonu) örgütüdür (Zelef, 2006, s. 2; Polat, 2010, s. 267; Saner, 2012, s. 55-59).

⁷ Üstün (2007) Bianet <http://bianet.org/bianet/cevre/89879-dokuma-fabrikasinin-igalini-durdurun> erişim tarihi: 22.02.2017.

3. BİR HAFIZA MEKÂNI OLARAK DOKUMA FABRİKASI⁸

Toplumsal hafıza ve endüstriyel mekânlara ilişkin tanımlara yukarıda değindik. Makalenin bu bölümünde Dokuma Fabrikasından emekli olan işgücünün belleğinden hareketle fabrikanın toplumsal bellekteki yeri incelenmeye çalışılacaktır. Halbwachs'a göre (2016, s. 303) bir meslek grubunun kolektif hafızası korporatif olarak adlandırılabilir bir ruha nüfuz etmektedir. Halbwachs bunun nedenini grubu oluşturan bireylerin ortak ortamlarda bulunması ve görevlerini ortak faaliyetlerde icra etmeleri olarak göstermektedir (2016, s. 303). Genel işgücü içerisinde bir grup olan Dokuma Fabrikası emeklileri faaliyetlerini ortak bir mekânda icra ettikleri için “fabrikanın hafızalardaki” yeri de benzer özellikler göstermektedir.

“Ömrümüzün yarısı orada geçti. Benim için bir anlam ifade etmez olur mu? Orada yetiştik. İnsan oraya alışıyor. Hayıflanıyorsun emekli olduktan sonra şimdi belediyeye devir ettiler. Son işçiler de fabrikadan ayrılınca orayı kapattılar. Belediyeye devrettiler. Bir duyduk fabrikadaki üretim yaptığımız, bakımını yaptığımız makineler hurdacıya verilmiş. Bir duyduk bazı makineler daha yeni makineler başka ülkelere gönderilmiş. Sonra işletme binası kapıları, pencereleri alınmış. Ben 10 sene sonra girdim oraya. Rutubet, nem kapmış. Şimdi hurdacıya bıraktın mı bu işi hurdacı nerede değerli bir şey varsa alır. Hurdacıda en büyük değerli şey bakırlardı. Tonlarca bakır gitti. O bakırlar gidince nem rutubet hep aşağıya gelir. Benim atölye binası yıkılmış. İnanın gittim ağladım. Niye yıkıldı ki? Yeniden yapacağız dediler ama yapsa neye ki?” (G2. E. 58)

“Orda büyük sinema salonu vardı ya, orası düğün salonu olarak veriliyordu. Benim nişanım bahçede oldu. Lokal var ya, benim nişanım orda oldu. Nikahım Ankara’da oldu. Sonra işte veda yemekleri verilirdi. Ama sünnetler, düğünler hep yapılıyordu. Ben eşimle fabrikada tanıştım. Fabrikada nişanlandık ve sonrasında da evlendik” (G11. K.67)

⁸Antalya Dokuma Fabrikası'nın genel kronolojisi şu şekildedir: 3 Nisan 1955 tarihinde şirketin ana mukavelesi imzalanmış, 5 Ocak 1956 tarihinde ise temeli atılmıştır. 1959 yılında makinelerin montajı tamamlanmış, 1961’de fabrika üretime başlamıştır (ATSO, AR-GE Müdürlüğü, 2015, s. 26). Fabrika, 13 Ocak 2003 tarihinde zarar ettiği gerekçesiyle üretimi durdurulmuştur. Dokuma fabrikası genel olarak; mendillik, ekosek, pijamalık, gömleklik, döşemelik, askeri ve resmi elbiselik, poplin ve iplik üretmekteydi (Antalya, 1973, s. 236). 1973 yılı verilerine göre Antalya Dokuma Fabrikasında 1200 işçi, 60 memur çalışmıştır. Fabrikanın kurulduğu dönemde mevcut sermaye yetersiz olunca Sümerbank'ın desteğiyle açılır. Sermayesinin %81,63'ü Sümerbank'a ait olan kuruluş; 21.600 iş, 360 dokuma tezgahı, boya, apre tesisleriyle komple bir tekstil sanayii müessesidir (Antalya, 1973, s. 236). 2005 yılında yaklaşık 488 dönümden oluşan Dokuma İplik Fabrikasının “üst kullanım hakkı” 49 yıllığına ihalesiz olarak özel bir şirkete verilmiştir (<http://kepezdokuma.com/?p=Tarihce> (Erişim tarihi: 14.05.2017)). Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası 49 yıllığına ihalesiz; Hollanda merkezli MDC TurkMall firmasına devredilmiş ancak ihalenin iptali için dava açılmıştır (Üstün, 2005, <http://bianet.org/bianet/print/70048dokumafabrikasisisinaiptaldavasi> (Erişim tarihi: 22.02.2017)). Devir işlemi hem halk tarafından hem de bazı STK'lar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Sonuç olarak ÖYK'nin (Özelleştirme Yüksek Kurulu) 31.01.2005 tarih, 2005/19 sayılı kararı ile 10.02.2005 tarihinde fabrikanın Antalya Kepez Belediye Başkanlığı'na devredilmesi işlemleri gerçekleştirilmiştir (http://www.sumerholding.gov.tr/files/faaliyet_raporlari/sumer_kurulus.pdf (Erişim tarihi: 14.05.2017)). Günümüzde ise Dokuma Fabrikasının yeniden işlevlendirilmesiyle ilgili çalışmalar devam etmektedir. Fabrika bir oyuncak müzesi, sergi ve fuar alanına ev sahipliği yapmaktadır. Fabrikanın bir kısmı park olarak kullanılmaktadır. Bkz. <http://kepezdokuma.com/> (Erişim tarihi: 25.11.2020).

Katılımcının da aktardığı gibi (ki genel olarak aktarımlar bu yönde), fabrikanın kapatılması ve büyük bölümünün zarar görmesi onu derinden etkilemiştir. Kapatılan ya da yıkılan sadece fabrika değil aynı zamanda onun/onların anısı/hatırasıdır. Dolayısıyla katılımcılar, Dokuma Fabrikası ile kalıcı bellek ilişkisi kurmaktadır. Mekânla kalıcı bellek ilişkisinin nedenleri yaşamlarının büyük bir kısmını (emekli olana kadar) burada geçirmeleri, buraya ilgi duymaları, burada edindikleri deneyimleri ve öğrenimleridir. Burada geçen anıları ortamın özelliklerine bağlı olarak hafızalarına kaydetmişlerdir. Hafıza, mekân, nesnelere ve sosyal ilişkiler arasında sıkı bir bağ bulunur. Katılımcıların bu konudaki anlatıları çok büyük benzerlikler göstermektedir.

“Ben hep o eski günleri hatırlıyorum. Hep derim o eski günlerim olsa da gidip orada çalışsaydım. Hep derim. İşletmedeyken de, yemekhanedeyken de çok güzeldi. O günler gözümün önüne geldiği zaman ağlayasım geliyor” (G9, E.66)

“Yanımda hala Sümerbankın bez takvimlerini, Sümerbank abajurlarını, hediye eşyalarını saklıyorum. Kumaşları, mendilleri hala bizde var” (G21, K. 56)

Ortam özellikleriyle ve yaşamla birlikte, bir başka deyişle “bağlam” ile birlikte belleğe kaydedilmiştir (Özak ve Gökmen, 2009, s. 150). Dolayısıyla, bellek kurgulanırken yalnızca fiziksel özellikleriyle değil sosyal özellikleriyle de tanımlanır (Özaloğlu, 2017, s. 13). Rossi’nin de belirttiği gibi şehrin kendisi, orada yaşayanların toplumsal hafızasını oluşturur. Ona göre, hafıza gibi şehir de nesnelere ve yerlerle ilgilidir; kolektif hafızanın “locus”udur.⁹ Şehirde bulunan tüm yerler (mimari-peyzaj) şehrin imgesini oluşturur ve bütün bunlar kolektif hafızanın birer parçası olur (Rossi, 2006, s. 125). Tıpkı bir şehir gibi Dokuma Fabrikası da fabrikada istihdam edilen işgücünün toplumsal hafızasını oluşturmaktadır. Katılımcılar, fabrikayı üretim yapılan bir mekân olarak değil, aynı zamanda yaşamlarının en güzel anılarının geçtiği yer olarak tanımlamaktadır. Bu durumun temel nedenleri ömürlerinin büyük bir kısmını (katılımcılara göre en güzel yıllarını) burada geçirmeleri, değerli arkadaşlar edinmeleri, işgücünün sosyal dayanışması ve işgücünün bir aile yapısında olması olarak belirtilmiştir. Katılımcılar, fabrikada geçirdikleri günleri hâlâ unutamadıklarını sürekli vurgulamışlardır. Fabrikanın farklı departmanlarında istihdam edilenler ile görüşme yapıldığı için, fabrika ile ilgili anılarının da birbirinden farklı olduğu gözlemlenmiştir. Hepsinin ortak özelliği, bütün anılarının geçtiği yerin Dokuma Fabrikası olmasıdır. Halbwachs (2016, s. 305)

⁹Locus, “belirli bir yer ile onun içindeki binalar arasındaki ilişkidir. Aynı zamanda hem tekil hem de evrenselidir” (Rossi, 2006, s. 93).

bu durumu “meslek hafızası” olarak adlandırmaktadır. Yani icra edilen bir meslekte görev sayısı kadar hafıza sayısı olduğunu belirtmektedir.

Fabrika, sadece işgücü belleğinde önemli bir yer edinmemektedir. Bununla birlikte yerel halkın belleğinde de önemli bir mekândır. Fabrikanın kurulduğu bölgeyi daha iyi tanımak amacıyla farklı tarihlerde bölgeyi ziyaret ettiğimizde bölge sakinleri ile yaptığımız kısa görüşmelerde katılımcılar tarafından sıklıkla “Dokuma Fabrikasının Antalyalılar için önemli bir mekân olduğu” vurgusu yapılmıştır. Örneğin 9 Aralık 2016 tarihinde dokuma parkını ziyaret ettiğimizde parkta bulunan 2 kadın (yaşları 65 ve 67) Dokuma Fabrikasının Antalya için önemini şu şekilde aktarmışlardır:

“Eskiden fabrikadan başlayıp da arkasına kadar traktörle pamuk getirirlerdi köylüler. Ne güzeldi o günler. Kumaşlarımız vardı iplik iplik. Şimdi naylon giyiyoruz. Üretim yapılan her yer güzeldir. 40 senedir buradayız. 40 yıl önce Ankara’dan geldik buraya yerleştik. Burası çok güzeldi. Eskiden buralar (Dokuma Bölgesi) hep fabrikaydı. Bak şimdi Özdilek var, Kipa var, Erasta var. Mesela Kipa AVM’si eskiden yağ sanayi fabrikasıydı. Yağ ürettiyordu. Binlerce insan bu fabrikalardan istifade ediyordu. Ekmek kapısıydı buralar. Sabahları geldiğimizde işçi yoğunluğu vardı. Bak şimdi Dokuma Fabrikası kapandı. Burası Dokuma semti diye geçiyor. Git arka taraflara bak birçok yerin adı (dükkân, mağaza, kafe vs) “Dokuma”dır. Dokuma berber, Dokuma taksi, Dokuma bilmem ne...”

Lynch (2010, s. 51) her kentin kişilerin bireysel imgelerinin bir araya gelmesiyle oluşan bir “halk imgesi” olduğunu belirtir. Her ne kadar her kişinin imgesi biricik olsa da aslında sonuç olarak yine bu imgelerin “halk imgesi”ne yaklaştığını belirtir. Ona göre, “bir mekânın sosyal ilişkiler açısından anlamı, işlevi, tarihiyle ilişkisi ve ismi bile onun imgelenebilirliğini” etkilemektedir. Dokuma Fabrikası’nın Antalya kenti açısından önemi kurulduğu bölgeye adını vermesi olarak görülebilir. Lynch’e göre kent imgesini belirleyen belirli unsurlar vardır. Bunlar kentte bulunan yollar, sınırlar/kenarlar, bölgeler, düğüm/odak noktaları ve işaret öğeleridir (Lynch, 2010, s. 51). Wen (2011, s. 1) anı ve anıt ilişkisini inceleyen çalışmasında anıtsal mimarinin genel anlamının kavranmasında hafızanın önemine vurgu yapmaktadır. Ona göre anı, tarihin bittiği yerde başlar. Bu durumda görüşme yaptığımız katılımcıların belleğindeki imgeyi etkileyen mekânın/bölgenin Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası olduğu gözlemlenmiştir.

Gerek fabrikanın kurulduğu bölgeye yaptığımız ziyaretlerde olsun gerekse de katılımcılar ile yaptığımız görüşmelerde olsun, fabrika ve bölge ilişkisi konusunda bir detay çok sık vurgulanmaktaydı; “Bir fabrika düşünün, bu fabrika bir semte adını vermiş. Bu

bölgede başka fabrikalar da kuruldu ancak bu semte adını yalnızca Dokuma Fabrikası verdi”. Fabrika kurulduğu bölgeye sadece ismini vermekle kalmamış bu semtte kurulan dükkân, restoran, berber, kıraathane, kafe gibi yerlere de ismini vermiştir. Nitekim çalışma kapsamında fabrikanın kurulduğu bölgeye gittiğimizde Dokuma adını taşıyan bu mekânları da gözlemeleme imkanı bulduk. Connerton (2012, s. 20) yerlerin de tıpkı insanlar gibi birer ismi olduğunu ve bu durumun evrensel bir nitelik taşıdığını ifade etmektedir. İsim alan yerlerin belli bir özelliği olduğunu ve bulunduğu bölgede belirli bir anlam taşıdığını belirtir. Yerlere verilen isimlerde daha çok hatırlanmak istenen anılar etkili olmaktadır. Connerton yerlere isim verilirken, isim verme işlemini gerçekleştiren kişilerin hatırlamasını istedikleri anılar konusunda özellikle seçici davrandıklarını ifade eder. Ona göre yer isimleri bulunduğu bölgenin bazı özelliklerini çağrıştırmaktadır. Ayrıca yer isimleri dilsel sembollerle dolu bir anımsatıcıdır (Connerton, 2012, s. 22- 23).

Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikasının görüşmecilerin belleğinde hâlâ yerini koruduğu ve hatırlandığı gözlemlenmiştir. Bazı katılımcılar fabrikayı her zaman rüyalarında gördüklerini hatta gördükleri rüyaların çoğunun fabrikada geçtiğini aktarmaktadır . Fabrika katılımcılar tarafından anılarının muhafaza edildiği bir yer olarak görülmektedir. Bunun nedeni ise “fabrikayla kurulan aidiyet hissi” ve sosyalliklerin orada edinilmesidir.

“İşte Sümerbank orda çalışanlar için bir şeydir. Nedir o, işte rüyasını orada görür mesela. Adam rüyasını Dokumada görür. Bu yaşa gelsin bir rüya görsün Dokumada bir rüya görürsün” (G4. E. 59)

“İnanır mısın oradan geçtiğim zaman arabayla, o tarafa bakmıyorum. Solumda kalıyorsa soluma, sağımda kalıyorsa sağıma bakmıyorum. İçim cız ediyor. Benim hanım onları çocukları götürmüş. Beni çağırdılar gidemedim” (G9. E.66)

“Şimdi Antalya için Kırkgöz neyse, hala kanaldan gelen su Kırkgöz suyudur, bir Akdeniz neyse Dokuma Fabrikası Antalya için odur. Dokuma genelinden Kırkgöz suyundan bahçe sularsın istifade edersin değil mi? Akdeniz’in havasından istifade edersin, ben de şu anda havamı, oksijenimi, suyum Dokuma Fabrikasından aldığımı düşünüyorum. Yani benim bakış açım o. Bir yeşillikti” (G4. E. 59)

“Dokuma Fabrikası Antalya’nın akciğeri gibidir. Ormanı var, yapılaşma var; kurulduğu zaman çevresinde ev yoktu kurulduktan sonra evler yapılmaya başladı, mahalleler kuruldu, Dokuma adında bir semti oldu. İsmi semte verdi yani” (G12. E. 72)

Fabrikayı Antalya’nın akciğeri olarak tanımlayan katılımcıların, onu yaşamsal düzeyde önemli bir mekân olarak gördükleri gözlemlenmiştir. Katılımcılara göre Dokuma

Fabrikası bir okul gibidir. Benzer şekilde Sümerbankın da Türkiye'nin bir sanayi okulu¹⁰ olarak görüldüğü gözlemlenmiştir.

“Dokuma bizim için bir okuldu. Ekmek kapımızdı. Her şeyi orada öğrendik; insanlığı, kalabalık içinde oturup kalkmayı, dürüstlüğü her şeyi orda öğrendik. Bizim için bir okuldu orası. Tamam okulda okuyabilirsiniz. Her şey okulda öğrenildiği gibi kitapta yazıldığı gibi olmuyor. İlla bir tecrübe gerekiyor. Orda zamanla tecrübeyle her şeyi öğreniyorsun” (G3. E. 63)

Katılımcılar fabrikanın sadece ekonomik bir kurum olarak değil bunun yanında sosyal bir kurum olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar. İşgücünün fabrikada birbirleriyle iletişim halinde olduğunu ve bu durumun sosyal ilişkilerini etkilediğini ifade etmektedirler.

“Benim çocuklar kreşte kaldılar mesela. Onların sinesinde anıdır o dönem. Onlarla beraber büyüyor o anı. Şimdi Türkiye bir okulunu kaybetti. O okul gitti. O okul böyle bir okuldu ki mesela gömleğin sahtesi olmazdı. Gömleğin orijinali olurdu. Pijamanın sahtesi olmazdı, orijinali olurdu. Ve ilginin sahtesi olmazdı ilginin orijinali olurdu. Alaka, güven onların hep orijinali olurdu. Şu anda orada çalışan kimse ben oraya dönüp bakmıyorum. Çünkü o tarihlerde bütün sığırcıklar bizim oraya gelirdi. Antalya'nın sığırcıkları bizim orada barınırlardı. Sığırcık bildiğimiz kuş. Kimse tüfek sıkmazdı. Senin başka yerde tüfeğini sıktığın sığırcıklar bizim oraya gelirdi. Güvercinler buraya gelirdi... Benim unutamadığım anı dostluklardır. Şimdi biz burada; ben Konyalıyım, bu Afyon'lu, Ahmet bir yerden, Mehmet bir yerden ortaklarımız ama biz aile olduk...” (G4. E. 59)

Katılımcıların fabrika ile ilgili anılarını aktarırken çok duygulandıkları gözlemlenmiştir. Fabrikanın kendi hayatlarında çok değerli olduğunu sürekli yinelemektedirler. Özellikle de fabrikada edindikleri dostlukları hiç unutamadıklarını aktarmaktadırlar.

“Oraya girdiğimde daha çoluğum, çocuğum yoktu. Oraya girdikten sonra çoluk çocuğum oldum. Oraya girdikten sonra yuvalarımızı yaptık, evlendik, çocuklarımız oldu. Onları okuttuk, evlendirdik. Şimdi hiçbir çocuğum benim aldığım emekli maaşıma bakmazlar, yani elime bakmazlar. Neden? Herkes kendi işini kendi kurmuş. Fabrikanın kapanmasına çok üzüldüm. 1200 kişi demek 4 ile çarparsan en az 4800 kişi ederdi. Bu kadar nüfus beslerdi. O kadar önemliydi. Sonra ekonomiye katkısı bir başka değerliydi. Sonra kente katkısı, sosyale katkısı o derece önemliydi” (G13. E. 70)

Fabrikanın kapatılması ve belli bölümlerinin zarar görmesi katılımcıları rahatsız eden olgular arasındadır. Zihinlerindeki fabrika ile fabrikanın son durumu arasında çok farklı

¹⁰ Sümerbankın Türkiye'de tekstil sektörünü kuran kurum olarak görülmesi ile ilgili Sinem İnce ve araştırma ekibi tarafından bir kitap ve bir belgesel yayımlanmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. İnce (2016).

ayrımalar olduğunu aktarmaktadırlar. Onlara göre fabrika genel anlamda bir fotoğraf gibidir. Fabrikanın son durumu ile ilgili bir katılımcının aktarımı şu şekildedir:

“Dokumaya bu kadar hasar verileceğini bilseydim hiç girmezdim oraya. Şimdi ben gittim Dokumaya her yer yıkılmış. Bilseydim ben oraya adımımı atmazdım. Çünkü daha önce gördüklerim fotoğraf olarak kalsaydı, yani eski gördüklerim, fabrikadan çıkmadan önceki gördüklerim o fotoğraf olarak kalsaydı daha güzel olurdu. Dokuma Fabrikası nasıl bir yerdi diye soracak olsalardı ben o fotoğrafa göre; emekli olmadan önceki fotoğrafa göre anlatırdım. Şimdi hiçbir şey anlatamam. Şu anda kim ne yaparsa yapsın fark etmez. Gittim fabrikaya ağlaya ağlaya dolaştım geldim. Ne kazan dairesi var, ne enerji dairesi var, ne lojmanlar var, ne bu var ne şu var, hiçbir şey yok. Kalmamış. Tek müdürün evi kalmış, pamuk depoları kalmış. İşletme bölümünde dokuma bölümü ayrıydı, boyama bölümü ayrıydı, boyahane ayrıydı, üniteler ayrı ayrı olduğu için, buradaki alet ve edevatlar da ayrı ayrı; bu makineleri götürmek için de şu duvarı yıkmışlar çıkartmışlar, bu duvarı yıkmışlar çıkartmışlar. Sanki viran yapmışlar. Viran gibi! Onu öyle gördüğümde kahroldum! Kahroldum! Bir daha gitmem oraya. Arkadaşlar gidelim diyor, siz gidin ben gitmem diyorum oraya artık. Ben gitmedim” (G13. E. 70)

Dolayısıyla “eski anıların geri dönüşü her seferinde hemen memnuniyetle kabul edilemez. Anımsamalar yaşlılıkta yoğun nostalji duygularını harekete geçirebilir” (Draaisma, 2016, s. 11). İki tür nostalji olduğunu belirten Auge’ye göre bunlardan biri “yaşadığımız nostalji olurken” diğeri de “yaşamış olabileceğimize duyduğumuz özlemi ifade eder” (Auge, 2017, s. 61). Nostaljinin ilkinde fiillerin dilek şart kipinin hikâyesiyle (“O güzel günlere dönebilseydim”) çekimlendiğini, diğerin ise dilek şart kipinin rivayetiyle (“Harekete geçmeye cesaret edebilmiş olsaydım, başarılıydım”) kurulmaktadır. Bununla birlikte birinci tür nostalji daha çok sadık bir hafızanın yerine geçip ondan beslenirken, ikincisinde ise sadece geri dönmeyi değil tarihi de değiştirmeyi istediğimizi belirtir (Auge, 2017, s. 61). Katılımcılar da fabrika ile ilgili anılarını hatırlamaya çalışırken hep “keşke eski günlerdeki gibi bırakılsaydı”, “eski günlere dönebilseydim” vurgusu yapmaktadırlar.

“Ben hep o eski günleri hatırlıyorum. Hep derim o eski günlerim olsa da gidip orada çalışsaydım. Hep derim. İşletmedeyken de, yemekhanedeyken de çok güzeldi. O günler gözümün önüne geldiği zaman ağlayasım geliyor” (G9. E. 66)

Unutmayı nostaljinin en gizli ve en etkili silahı olarak gören Auge unutmamanın çok keskin bir kılıç gibi olduğunu belirtir. Ona göre unutmak “hatıraları budayarak inceltir, en iyisini seçer ve hiç olmamış bir geçmiş uydurur” (Auge, 2017, s. 61).

3.1. Dokuma Fabrikasının Anımsattıkları

Halbwachs (2016) geçmişin yeniden inşasını ve anıların konumlandırılmasını ele alarak hafızanın sosyolojik bir kuramının temellerini attığını belirtir. Ona göre bireyler hatırlarken sürekli olarak toplumsal çerçeveleri kullandıklarını göstermek yeterli değildir. Bu çerçevelerin grubun veya grupların bakış açılarına yerleşmesi gerekir. Bireyin, kendisini grubun bakış açısına yerleştirerek hatırladığını ve grubun hafızasında da bireysel hafızalarda da gerçekleşip görünür olduğu söylenebilir (Halbwachs, 2016, s. 19). Görüşme yaptığımız katılımcılar tarafından “Dokuma Fabrikasını hep hatırladıkları/anımsadıkları” aktarılmakta ancak önemli vurgu ekmek teknesi, toplumsal dayanışma, toplumsal bağlılık, aile ve aile bağları, mesai arkadaşları ve sosyal ilişkiler üzerine yapılmaktadır. Fabrikanın anımsattıkları arasında üretimin yapıldığı yer, üretim bandı, fabrikada üretilen ürünler, ekose kumaşlar, iplikler, kullanılan makineler, yöneticiler ve idareciler, yemekhane menüleri, fabrika kreşi, fabrikada bulunan kamelyalar, barınılan lojmanlar, cami, fabrika bahçesi, sanat atölyesi, mekikler, veda geceleri, emeklilik hediyeleri, Sümerbank takvimleri, facit makinası, işe giriş kartları, kabul günleri, dokuma tezgâhları da bulunmaktadır.

“Bir sürü şey gelir. Onca zaman çalıştınız tabii. Emek verdiniz. Aklıma arkadaşlarım gelir, lojmanlar gelir, fabrikadaki makineler gelir. Siparişini verdiğim ürünler gelir” (G1. E. 69)

“Ekmek teknesi gelir aklıma. Çolumu çocuğumu oradan kazandığım parayla besledim, büyüttüm, okuttum yani” (G12. E. 72)

“Dokuma fabrikası deyince aklıma tabii ki kumaşlar geliyor. Ben bir gün maliyet muhasebesinde çalıştım. Tarladaki bir pamuğun ne aşamalardan geçtiğini falan hesaplıyordum. Kumaşların elyafları, özellikleri gelir...” (G11. K. 67)

“Aile bağları gelir. Aynen aile gibi bir ortam vardır. Bak bu ortam nasılsa (restoranda sohbet eden 12 emekli kadını işaret ediyor) arkadaşlıklar ve dostluklar öyle aile gibiydi. Arkadaşlarımı ailem gibi görüyorum” (G20. K. 57)

“Aklıma fakir fukaranın ekmek teknesi gelir. İlk gözümü açtığım hayata gözlerimi açtığım an, hayata başladığım an gelir. Ekmek kapısı gelir. Onun için fabrikayı açtıranlara, sebep olanlara Allah bir milyon kere razı olsun. Dua ediyorum” (G24. E. 80)

“Ekose kumaşlar, pikeler. Gidelim ekose kumaş alalım, gidelim pijama alalım, gidelim pike alalım derlerdi o zamanlar. Onları görünce duygulanıyorum. Bazen nu nostalji filmler vardı ya onlarda o çizgili pijamaları görünce ister istemez bunları biz dokuyorduk diyorum. Duygulanıyorum.” (G15. K. 73)

Dokuma Fabrikası özelde Antalya için “istihdam deposu” olarak görülürken fabrikanın bağlı olduğu Sümerbank ülke için “milli servet” olarak görülmekteydi. Fabrikanın lojmanlarında iskân edilenler ise en çok lojman hayatını, oradaki komşularını ve lojmandaki sosyal ilişkilerini hatırladıklarını belirtmektedirler. Halbwachs’a göre (2016, s. 16) bir kişinin bir şeyi hatırlaması çoğu zaman başka birilerinin bu kişiyi hatırlamaya teşvik etmesiyle olur. Yani kişinin hafızasına diğerlerinin hafızasının yardım edebileceğini belirtir. Nitekim görüşme esnasında bu durumun örneklerine rastlanmıştır. Görüşmecilerin fabrika ile ilgili anımsamadıkları durumları yanında bulunan diğer arkadaşlarının yardımıyla hatırladıkları gözlemlenmiştir. Dokuma Fabrikasının çalışanlar için bir “imge halini” aldığı söylenebilir. Fabrikada yaptıkları işe bağlı olarak “mesleki deneyimlerini” unutamadıkları gözlemlenmiştir. Fabrikada üretilen ürünler de en çok hatırlananlar arasındadır.

3.2. Fabrikada Unutulmayan Anılar

Katılımcıların fabrikada istihdam edildiği dönemde unutamadıkları anıları daha çok fabrikadaki iş arkadaşları ve onlarla olan sosyal etkinlikleridir. Özellikle de emekli oldukları gün iş arkadaşları tarafından düzenlenen veda yemekleri en çok hatırlanan anılardan biridir. Aynı zamanda fabrikanın sosyal tesislerinde düzenlenen diğer etkinlikler de öne çıkan anılar arasındadır. Bu etkinlikler daha çok spor etkinlikleri, fabrikada yapılan düğün, sünnet ve nişan törenleridir. Bu etkinlikler düzenlenirken kendi arkadaşları ile geçirdikleri zamanı en değerli zaman olarak görmüşlerdir. Hep “nerede o eski günler” vurgusu yapılmıştır. Fabrikada yaşanan iş kazalarını sürekli hatırladıklarını belirtenler de olmuştur. Unutulmayan anılardan biri de dini bayramlarda ve resmi günlerde fabrikanın sosyal tesislerinde düzenlenen etkinliklerdir. Hatırlanan diğer anılar ise fabrikada iş başı yaptıkları günler, aldıkları sertifikalar ve yaptıkları gezilerdir. Bazı katılımcılar unutamadıkları anılarını şu şekilde aktarmışlardır:

“Hepsi yani anı gibi oldu kaldı, hepsi birbirinden güzel şeyler. Atıyorum mesela bir bayramda toplu orda bayramlaşmak benim orda hatırımdan çıkmayan şeyler. Yılbaşı gecesi oturup müzikli bir bütün arkadaşlarla eğlenebilmek bu da anı. Benim için bunlar yılbaşı gecesinde “arkadaşlar yeni yılı kutlayacak lokalimizde gelmek isteyen buyursun” derlerdi giderdi toplanırdık sohbet ederdik yemek yerdik. O günün özelliğine dayanarak içecekler olurdu, eğlenirdik hep bunlar anı, güzel şeyler. Ama en güzeli çalışabilmek, bir iş yapabilmek, en güzeli işe yaramak” (G19. E. 63)

“Motorla işe gidiyordum ya, servis geçmiyordu buradan. Bir uyandım baktım saat geç olmuş. Halbuki bir saat varmış daha. Yelkovan gelmişti saatin yerine. Eyvah saat geçmiş dedim. Hemen gömleğimi giydim, düğmelerini iliklemeden pantolonumu giydim çıktım saat 08:00’den önce varayım diye.

Gittim baktım bütün servis araçları yerinde duruyor. Çünkü servis araçları gündüz postasından önce gecedен gelenleri evlerine bırakıyordu. Bir saat önce erken gitmişim heyecanlandım, panik oldum. Gittim çay ocağına, simit aldım. Öyle oturdum” (G13. E. 70)

“Bazen annemle ambarların oradan geçerdik yılbaşıydı herhalde; biz tam 31’de sayım yapardık dedim. Bak ne kadar soğuk ama yine de sayım yapılırdı. Yani yıl sonlarında sayım yapılırdı her zaman” (G20. K. 63)

“Beyimle tanışmamızı unutamıyorum (fabrikada tanışmışlar), o kamyonda tanıştık, yani gelir giderken tanıştık” (G15. K. 73)

Katılımcıların unutmadıkları anıları daha çok fabrika yerleşkesindeki sosyal ve çalışma ilişkileri olmuştur. Bu ilişkileri hala hatırlamaktadırlar. Bunları hatırlamalarının nedeni ise fabrikaya olan bağlılıklarıdır. Katılımcılar fabrikaya bir değer yüklemekte ve onu önemsemektedir. Fabrika onların ilişkilerini etkilediği gibi alışkanlıkları üzerinde de etkili olmuştur. Bir kentin kişiliği ve kimliğini sadece yapıların mimari değerinde, doğal çevresinin özelliklerinde aramaya çalışmanın doğru olmadığını belirten Tekeli’ye göre (2011, s. 60) kişiler yaşadıkları mekâna değer yükledikleri zaman ve oraya bağlandıkları zaman anlamlı bir kimlik oluşur. Tekeli’ye göre, bu bağlılıkların oluşmasına güzel tasarlanmış bir mimari çevre, doğayla kurulan başarılı bir ilişki biçimi yardımcı olabilir.

SONUÇ

Belleğin bireysel bir yeti olduğu düşünülse de belleğin oluşmasında toplumsal çerçevenin etkili olduğu görülmektedir. Çok sayıda bireyin anılarının/hatıralarının bir araya gelmesi sonucunda oluşan toplumsal bellek, toplumun bir modeli olup belli bir grubun zihin dünyasını anlamlandırmaktadır. Bu bellek türünün özellikle mekânla güçlü bir bağı bulunmaktadır. Ekonomik bakımdan üretim işlevini yerine getiren fabrikalar, burada istihdam edilenler sayesinde toplumsal bir mekânı oluşturmaktadır. Fabrikada (Dokuma Fabrikası gibi) çalışanlar ise “toplumsal bir grubu” meydana getirmektedir. Grubun üyeleri bu fabrikalarda, başka bir deyişle endüstriyel mekânda, yeni sosyallikler oluşturmakta ve bu sosyallikleri sürdürmektedirler. Fabrika burada emekli olanlar için bir hafıza mekânı olmaktadır. İşgücü, yani fabrika emeklileri bu mekânlara güçlü bir aidiyet hissi duymaktadır. Fabrika mekânı, onların hem hafızalarını oluşturmakta hem de muhafaza etmektedir. Dolayısıyla ortak bir hafızanın oluşmasında sosyal çerçevenin etkisi olduğu gibi bireylerin bir mekânda ortak paydaşlarının ve etkileşimlerinin olması da etkili olmaktadır. Katılımcıların anlatıları ortak bir zemine, diğer bir ifadeyle fabrika mekânına dayanmaktadır. Anlatıların ortak referansı fabrika mekânı, kullandıkları makineler ve orada üretilen nesnelер/ürünler olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktin, S. (2017). “Kent ve Toplumsal Bellek: Antalya Pamuklu Dokuma Fabrikası Örneği”. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Alver, K. (2007). Siteril Hayatlar: Kentte Mekânsal Ayrışma ve Güvenlikli Siteler. Hece Yayınları. Ankara.
- Alver, K. (2018). “Mekân ve Hafıza”, Sosyoloji Divanı Dergisi, Yıl: 5, Sayı:10, ss. 269-273.
- Arıtan, Ö. (2004). Kapitalist/Sosyalist Modernleşme Modellerinin Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığının Biçimlenişine Etkileri- Sümerbank KİT Yerleşkeleri Üzerinden Yeni Bir Anlamlandırma Denemesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Antalya Valiliği, (1973). Cumhuriyetin 50. Yılında Antalya İl Yıllığı, Antalya Valiliği Yayınları, Antalya.
- Artasu, M. C. (2012). “İspanya Endüstri Mirası ve Coğrafya: Barselona Örneği”. (Çev.A. Alpan), *Planlama Dergisi*, 2012/1-1, Sayı:52. TMMOB Şehir Plancılar Odası Yayını Ankara, s. 4-20.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek Eski Kültürde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. (Çev. A. Tekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- ATSO, (2015). “Antalya’da Sanayinin Doğduğu Yer Dokuma”. ATSO AR-GE Müdürlüğü. *Vizyon Dergisi*, Yıl 28. Sayı 299, Ocak-Şubat, s. 22-26.
- Auge, M. (2017). *Yaşsız Zaman: Kendi Etnolojini Yapmak*. (Çev. Ö. Naldemirci), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bal, H. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemi: Görüşme, Odak Grup, Sözlü Tarih, İçerik Analizi ve Söylem Analizi*. Isparta, Fakülte Kitabevi Yayınları.
- Baş, T. ve Akturan, U. (2017). *Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- Counce, S. (2001). *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*. (Çev. B. B. Can ve A. Yalçınkaya). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Cengizkan, A. (2006). “İstanbul Silahtarağa Elektrik Santarlı: Türkiye’de Fabrika ve İşçi Konutları”. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi., Dosya 03- Bülten 45, s.14-18.
- Connerton, P. (2012). *Modernite Nasıl Unutturur*. (Çev. K. Kelebekoğlu), Sel Yayınları, İstanbul.
- Connerton, P. (2014). *Toplumlar Nasıl Anımsarlar*. (Çev. A. Şenel), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Creswell, J. W. (2013). “Nitel Araştırma Yöntemleri” (Giriş, çev. Mesu Bütün ve Beşir Demir), *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. (Çev. Ed. M. Bütün ve B. Demir), Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, ss.1-14.
- Çezik, U. K. (2014). Kamusal Alanların Alışveriş Merkezine Dönüşümü: Denizli Sümerbank’tan Sümerpark’a. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Denizli.
- Demir, O. Ö. (2010). “Nitel Araştırma Yöntemleri” Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (içinde), Ed. Kaan Böke, İstanbul, Alfa Yayınları, ss.287-318.
- Draaisma, D. (2016). *Sıla Hasreti Fabrikası: Bellek Yaşlılıkta Nasıl İşler?*.(Çev. D. Tunç), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Erzen, J. N. (2015). *Üç Habitus: Yeryüzü, Kent, Yapı*. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.
- Fırat, D. (2014). “Sunuş: Bellek Uzam ve Mücadele” D. Fırat (Ed.). *Sokağı Belleği: 1 Mayıs 1977’den Gezi Direnişi’ne Kadar. Toplumsal Hareketler ve Kent Mekânı*. Dipnot Yayınları, Ankara, s. 7-42.

- Halbwachs, M. (2007a) “Bireysel Hafıza ve Kolektif Hafıza”. (Çev. B. Demir)*Lapsus Dergisi*, Bahar 2007/II, s.137-148.
- Halbwachs, M. (2007b). “Kolektif Bellek ve Zaman” (Çev. S. Demirkol), *Cogito Dergisi*, Bahar-Sayı: 50, s. 55-76.
- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*. (Çev. B. Uçar), Heretik Yayınları, Ankara.
- Halbwachs, M. (2017). Kolektif Hafıza. Çev. Banu Barış. Heretik Yayınları, Ankara.
- İnce, S. (2016). *Türkiye'nin Tekstil Sektörünü Kuran Sümerbanklılar: Bir Okudular Bin Dokudular*. Proje Tasarım ve Yazan: S. İnce, İ. K. Süher, Ö. Sert, Ö. T. Okaygün (Ed.). (Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası- Bahçeşehir Üniversitesi), Doğan Burdan Dergi Yayıncılık, İstanbul.
- Kayın, E. (2015). “Anımsama ve Unutmanın Temsilleri: İzmir Enternasyonal Fuarı ve Kültürpark'ın Hafıza Katmanları”. Y. Ahenk, K. Kılınç ve B. Pasin (Ed.). *İzmir Kültürpark'ın Anımsa(ma)dıkları: Temsiller, Mekânlar, Aktörler*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 35-76.
- Klatzky, R. L. (1980). *Human Memory: Structures and Processes*. W. H. Freeman and Company, New York.
- Lynch, K. (2010). *Kent İmgesi*. (Çev. İ. Başaran), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Neyzi, L. (1999). *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak: Birey, Bellek ve Aidiyet*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Neyzi, Leyla. (2004). “Ben Kimim?” Türkiye’de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznelik. (Çev. Hande Özkan), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. (Çev. M. Emin), Dost Yayınları, Ankara.
- Özak, N. Ö. ve Gökmen. G. P. (2009). “Bellek ve Mekân İlişkisi Üzerine Bir Model Önerisi”. *İtüdergi/a Mimarlık, Planlama, Tasarım*, Sayı:8, Cilt: 2, s.145-155.
- Özaloğlu, S. (2017). “Hatırlamanın Yapıtışı Mekânın Bellek İle İlişkisi Üzerine”, T. Erman ve S. Özalpoğlu (Ed.). *Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar*. Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 13-19.
- Polat, E. O. (2010). “Erken Cumhuriyet Dönemi Yapılarını Korunma Sorunları”. E. A. Ergut ve B. İmamoğlu (Ed.). *Cumhuriyet'in Mekânları Zamanları İnsanları*, Dipnot Yayınları, Ankara, s. 267-273.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. çev. Dursun Bayrak, H. Bader Arslan ve Zeynep Akyüz. Ankara Siyasal Kitabevi.
- Rossi, A. (2006). *Şehrin Mimarisi*. (Çev. N. Gürbilek), Kanat Kitap Yayınları, İstanbul.
- Saner, M. (2012). “Endüstri Mirası: Kavramlar, Kurumlar ve Türkiye'deki Yaklaşımlar”. *Planlama Dergisi*, 2012/1-1, Sayı:52. TMMOB Şehir Plancılar Odası Yayını Ankara, s. 53-66.
- Schwartz. B. (2010). “Culture and Collective Memory: Comparative Perspectives”. <http://www.barryschwartzonline.com/Culture%20and%20Collective%20Memory.pdf> s. 619-628 (erişim tarihi: 20.02. 2016).
- Schudson, M. (2007). “Kolektif Bellekte Çarpıtma Dinamikleri”. (Çev. B. Kovulmaz), *Cogito Dergisi*, Bahar-Sayı: 50, s. 179-199, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Sümerbank Genel Müdürlüğü (1946) . “Sümerbank Sermayesi 200.200.200 lira 1933-1945”. R. Zelliç Basımevi, İstanbul.
- Sümerbank Genel Müdürlüğü, (1943). *Sümerbank X. Yıl: 1933-1943*. İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.

- Sümerbank Genel Müdürlüğü, (1973). Cumhuriyet'in 50. Yılında Sümerbank, Araştırma ve Planlama Müdürlüğü ile Konjonktür ve Neşriyat Müdürlüğü, Tisa Matbaası, Ankara.
- Tekeli, İ. (2011). Bir Kentin Kimliği Üzerine Düşünceler. İ. Tekeli (Ed.). *Tasarım, Mimarlık ve Mimarlar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 57-65.
- Thompson, P. (1999). *Geçmişin Sesi*. (Çev. Ş. Laykel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Ulu, M. (2013). *Değişen İstanbul'un Tanıkları: Düğün ve Aile Fotoğrafları*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Üredi, L. (2018). "Bilimsel Araştırma Türleri: Nitel ve Nicel Araştırma". Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri (içinde), Ed. D. Ali Arslan. Çanakkale, Paradigma Akademi Yayınları, ss. 131-158.
- Wen, T. (2011). "TheAesthetics of Remembrance: Building Memory in Memorial Architecture". NortheasternUniversty, ARCH 6330: Seminar in Modern Architecture Fall.
- Yalım, İ. (2012). "Ulus Devletin Kamusal Alanda Meşruiyet Aracı: Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası".G.A. Sargın (Ed.) *Başkent Üzerine Mekân –Politik Tezler: Ankara'nın Kamusal Yüzleri*. İletişim Yayınları, İstanbul. s 157-214.
- Yılmaz, A., Kıvanç, K., ve Pasin, B. (2015). *İzmir Kültürpark'ın Anımsa(ma)dıkları: Temsiller, Mekânlar, Aktörler*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Zelef, H. M. (2006). "Endüstri Mirası". *TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Bülten 45, Dosya: 03, s. 2-5*.

İnternet Kaynakları

- Üstün, H. (2005). "Dokuma Fabrikası Satışına İptal Davası" <http://bianet.org/bianet/print/70048dokumafabrikasisatisinaiptaldavasi> (10 Kasım 2005, Bianet)(erişim tarihi: 22.02.2017).
- Üstün, H. (2007) <http://bianet.org/bianet/cevre/89879-dokuma-fabrikasinin-iskalini-durdurun>Bianet, (erişim tarihi: 22.02.2017).
- The International Committee for the Conservation of Industrial Heritage. <http://ticcih.org/about/> (erişim tarihi: 22.02.2017)
- Kepez Dokuma Tarihçe, <http://kepezdokuma.com/?p=Tarihce>((erişim tarihi: 14.05.2017).
- Sümer Holding, http://www.sumerholding.gov.tr/files/faaliyet_raporlari/sumer_kurulus.pdf (erişim tarihi: 14.05.2017).
- Dokuma Park. <http://kepezdokuma.com/> (erişim tarihi: 25.11.2020).

FARKLI ETNİK KİMLİK TANIMLAMALARINDA BULUNAN GRUPLARIN TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME VE FARKLILAŞMA ALANLARI¹

SOCIAL INTEGRATION AND DIFFERENTIATION AREAS OF GROUPS WITH DIFFERENT ETHNIC IDENTITY DEFINITIONS

Nazmi AVCI²
Fırat ŞİRİN³

ÖZET

Bu çalışma farklı etnik kimlik tanımlamalarında bulunan grupların bir arada yaşarken geliştirmiş oldukları toplumsal ilişki biçimlerinin nasıl olduğunun araştırılmasını konu edinmiştir. Bu konu literatürden ödünç alınan toplumsal farklılaşma ve bütünleşme alanları kavramları aracılığıyla sosyolojik olarak araştırılmıştır. Sosyal bilim literatüründeki bazı çalışmalar; farklı etnik kimlik tanımlamalarında bulunan grupların kültürel zenginliklerini, bütünleştirici faktörler olarak ele almaktan ziyade farklılaştırıcı faktörler olarak ele alma eğilimindedir. Bu çalışmanın özgünlük iddiasında bulunduğu nokta literatürdeki bu yaklaşımdan uzaklaşma çabasında olmasıdır. Bu çabanın anlamlı olması için, farklı etnik kimlik tanımlamalarında bulunan grupların sosyo-kültürel ve etno-sosyolojik özellikleri üyesi oldukları toplumun özgün kültürel zenginliği olarak ele alınmıştır. Farklı etnik kimlik tanımlamalarında bulunan grupların toplumsal bütünleşme ve farklılaşma alanlarını tespit etmeyi amaç edinen bu çalışmada nitel yöntemin etnografya deseni kullanılmıştır. Çalışma Şanlıurfa'nın Siverek ilçesinde 2 ay pilot ve 4 ay alan çalışması olarak gerçekleştirilmiştir. Veriler derinlemesine görüşme ve katımlı gözlem araçları kullanılarak toplanmıştır. Toplanan veriler MAXQDA nitel veri analiz programı aracılığıyla analiz edilmiş, kod matrisler oluşturulmuştur. Siverek'te bulunan farklı etnik grupların toplumsal sürekliliğini bozmadan bir arada yaşamak için toplumsal bütünleşme ve farklılaşma alanları olarak ifade edilen ve bölge özelinde anlamlı olan bir takım toplumsal ilişki biçimleri geliştirdiği tespit edilmiştir. Bu alanlar; sosyo-kültürel, siyasal ve yerel birtakım süreçlere göre yeniden belirlenmektedir. Yeniden belirlenebilir özelliklerinden ötürü akışkandırlar.

Anahtar Kelimeler: Farklı Etnik Gruplar, Etnik Kimlik, Toplumsal Bütünleşme Alanları, Toplumsal Farklılaşma Alanları

ABSTRACT

This study focuses on the investigation of the forms of social relationships developed by groups with different ethnic identities while living together. This subject has been studied sociologically through the concepts of social differentiation and integration areas borrowed from the literature. Some studies in social science literature tend to treat the cultural wealth of groups with different ethnic identities as differentiating factors rather than as integrating factors. The point where this study claims originality is that it tries to move away from this approach in the literature. In order for this to be meaningful, the socio-cultural and ethno-sociological characteristics of the groups with different ethnic identities are considered as the unique cultural wealth of the society which they are members of. Ethnography design of the qualitative method was used in this study, which aims to determine the social integration and differentiation areas of groups with different ethnic identities. The study was carried out in Siverek district of Şanlıurfa as a pilot for 2 months and field study for 4 months. Data were collected using in-depth interview and participatory observation tools. The collected data were analyzed by using the Maxquda qualitative data analysis program, and code matrices were created. It has been determined that different ethnic groups in Siverek have developed some forms of social relations, which are expressed as areas of social integration and differentiation in order to live together without disturbing the continuity of the social, and which are meaningful in the region. These areas are re-determined according to a number of socio-cultural, political and local processes. They are fluid due to their re-determinability.

Keywords: Different Ethnic Groups, Ethnic Identity, Social Integration Areas, Social Differentiation Areas.

¹ Bu makale Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Nazmi Avcı'nın danışmanlığında tamamlanan "Farklı Etnik Kimlik Tanımlamalarında Bulunan Grupların Toplumsal Bütünleşme ve Farklılaşma Alanlarının Araştırılması (Siverek Örneği)" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Profesör Doktor, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, nazmi.avci@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5735-924X

³ fsirinn@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9042-0759

GİRİŞ

Sınırları belli bir teritoryada yaşayan, kendilerini birtakım sosyo-kültürel ve etno-sosyolojik özellikler çerçevesinde tanımlayan gruplara etnik grup denir (Barth, 2001, s. 13). Smith'e göre bu özellikler; *“ortak soy miti, kolektif özel bir ad, paylaşılan tarihi anılar, ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, özel bir yurtla bağ ve dayanışma duygusudur”* (Smith, 2010, s. 42-45).

Smith'in ifade ettiği özellikler özel unsurlardır. Toplumun farklı alt gruplarında etkileri bakımından farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılıklar toplumsalın sürekliliğini sağlayan dinamik özellikler olarak ele alınabileceği gibi, toplumsalı ayrıştırıcı özellikler olarak da ele alınabilir. Çalışmanın ilk hareket noktasını belirlemek gerekirse; söz konusu özellikler toplumsalın sürekliliğini sağlayan dinamikler olarak ele alınmıştır. Kendilerini Smith'in sözünü ettiği özellikler bağlamında birbirlerinden farklı olarak tanımlayan etnik grupların, toplumsalın sürekliliğini bozmadan bir arada nasıl yaşadıklarının araştırılması bu çalışmanın temel amacıdır. Belirlenen amaca ulaşmak için; *“Farklı etnik kimlik tanımlamalarında bulunan gruplar, toplumsal bütünleşme ve farklılaşma alanlarını nasıl oluşturmaktadır?”* şeklinde bir araştırma sorunsalı belirlenmiştir.

Çalışma sorunsalını somutlaştırmak için Şanlıurfa araştırma bölgesi olarak seçilmiştir. Sarp'a göre Şanlıurfa, Türk, Kürt, Zaza ve Arap olarak kendilerini tanımlayan farklı etnik grupların yaşadığı bir bölgedir (Sarp, 2016, s. 87-88). Sarp'ın ifadelerinden hareketle Şanlıurfa, toplumsal yapısı itibarı ile çalışma probleminin derinlemesine araştırılabileceği bir bölge olma özelliği göstermektedir. Şanlıurfa'nın Siverek ilçesi ve kırsalında yaşayan Karakeçililer çalışma grubu olarak belirlenmiş ve grup *“Siverek Karakeçilileri”* şeklinde ifade edilmiştir.

Çalışmanın uygulama alanı Şanlıurfa'nın Siverek İlçesidir. Kodaman'a göre, Hamidiye Alaylarına altıncı liva (merkez Mardin) adıyla Karakeçi ve Milli aşiretleri dâhil edilmiştir. (Kodaman, 1979: 468). Kodaman'ın sözünü ettiği Karakeçililer Siverek'te yaşayan Karakeçililerdir. Siverek'ten Hamidiye Alaylarına katılım sağlayan aşiretlerin Karakeçi adıyla oluşturulan alaylara dahil olduğu pilot çalışmada tespit edilmiştir.

Pilot çalışma sırasında elde edilen ilk verilerden Hamidiye Alaylarına bölgedeki farklı gruplardan katılımlar Karakeçi adıyla sağlanmıştır. Katılımcı-6 Hamidiye Alaylarına katılım için aşiretlerin gösterdiği çabayı şöyle ifade etmiştir;

“1909-10'lar da Hamidiye alayları kurulduğunda Karakeçi 'de bir alay olacak sayıda erkek yoktu. Dedem Cerabanların beyinin yanına gitmiş. Adam; Beyim eğer erkek yok ise Karakeçili namı için tüm Cerabanların genç kızlarının ve gelinlerinin saçını keserim, üniforma giydiririm Karakeçili için.”

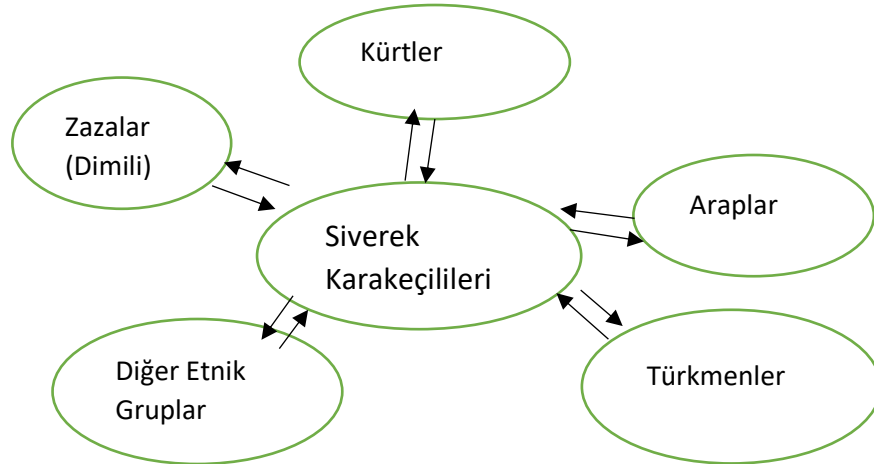
Söz konusu dönemde Milli aşireti Hamidiye alaylarına verdiği desteği geri çekerek bölgede yağmalamalara girişmiştir. Özçelik'e göre, Ankara Hükümetinin kurulması ile Milli aşireti isyan ederek devlete karşı tavır almaya başlamıştır (Özçelik, 1999b, s. 92). Bu isyanların baş aktörü Milli aşiretinin son lideri İbrahim Paşa'dır. Güneydoğu'da güçlenen İbrahim Paşa yerleşik halka zarar verici birtakım eylemlere başlamıştır. 1903'lerde başlayan bu eylemler artarak devam etmiştir. Devlet bütün önlemlere rağmen Milli aşiretinin yağma ve soygunlarını önleyememiştir. 1907'de saldırılar artarak devam etmiştir (Günay, 1995 s. 118-125). Milli aşiretinin saldırgan tutumuna karşın bölgedeki grupların nasıl bir tavır aldığını Katılımcı-17 (E-55) şöyle ifade etmektedir;

“Drehinin oğlu Abdülkadir zamanında,⁴ Milli'ler Atatürk'e rest çektiler. Atatürk Abdülkadir Bey'in öncülünde bölgedeki aşiretleri Milliye karşı örgütleyip, Millileri Suriye sınırına sürer.”

Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşanan bir dizi siyasi ve toplumsal olaylardan dolayı Milli aşireti üyelerinin büyük bir çoğunluğu günümüzde Suriye olarak ifade edilen devletin sınırları içerisinde kalmıştır (Günay, 1995, s. 129). Karakeçililer ise bölgedeki konumlarını korumaktadır.

Pilot çalışmada elde edilen yukarıdaki ilk verilerden ve literatürdeki söz konusu bilgilerden hareketle tarihsel süreçte Siverek bölgesindeki farklı grupların Karakeçi adı etrafında birleştiği görülmektedir. Günümüzde bu birliktelik kısmen bozulmuş olsa da tarihsel süreçte bölgesel ve siyasi birtakım nedenlerden ötürü bölgedeki grupların toplumsal bütünleşmeyi Karakeçililer etrafında gösterdiği tespit edilmiştir. Bu tespitten hareketle Karakeçililer örneklem grubu olarak seçilmiştir. Karakeçililer ve diğer etnik grupların çalışmadaki konumları Tablo-1'de analitik olarak ifade edilmiştir;

Tablo-1 Siverek Karakeçililerinin Çalışmadaki Konumları

⁴ Katılımcının sözünü ettiği dönem Milli Aşiretinin İsyana geçtiği dönemdir. O dönemde Abdülkadir isimli kişi Karakeçi aşireti lideri olduğu için. Bu şekilde bir ifade kullanılmıştır.

Çalışmada etnik ve alt gruplar (ki çoğunlukla aşiretler) şeklinde kendi kimliklerini tanımlayan grupların toplumsal bütünleşme ve farklılaşma alanları oluşturarak toplumsalın sürekliliğini bozmadan bir arada yaşadıkları tespit edilmiştir. Sözü edilen bu alanlar değişen siyasi ve toplumsal duruma göre yeniden belirlenmekle birlikte, bölgede anlamlı olan bir dizi kültürel değere göre de belirlenmektedir. Bu yönleriyle tespit edilen alanlar akışkandır.

1. YÖNTEM

Bu çalışma nitel bir saha çalışmasıdır. Nitel araştırma desenlerinden etnografya deseni bu çalışma için uygun görülmüştür.

“Etnografya kelime anlamı olarak, insanların ve kültürlerin incelenerek açıklanması olarak ifade edilir.” (Güler vd., 2015, s. 177). Bir araştırma deseni olan etnografyanın özellikleri şöyle açıklanabilir:

1. İnsanların eylemleri gündelik yaşam alanları içerisinde ele alınmaktadır. Araştırmacı, veri toplamak için alanda, grubun gündelik faaliyetlerine katılım sağlar (Ekşi ve Türk, 2017; 42).

2. Etnografyada araştırmacı, bir grubun dil ile ifade ettiği fikirleri, inançları ve doğal yaşam alanlarındaki eylemleri inceler (Craswell, 2016, s. 91).

3. Etnografyada farklı veri toplama teknikleri kullanılabilir. Örneğin, katılımlı gözlem, görüşme, ses kayıtları, tarihi dokümanlar -fotoğraflar, gazete haberleri belgeler- (Ekşi ve Türk, 2017, s. 42). Etnografya deseni bu üç temel özellik göz önüne alınarak sahada uygulanmaya çalışılmıştır.

Etnografyanın bir dizi alt türü mevcuttur. Creswell'e göre bunlar; dini etnografya, oto-etnografya, feminist etnografya, gerçekçi etnografya, görsel etnografya ve eleştirel etnografyadır (Creswell, 2016, s. 92-93). Bunlara ek olarak Altuntek ise; bütüncül etnografya, yorumcu etnografya, düşünümsel etnografya türlerini ekler (Altuntek, 2009). Görüldüğü gibi etnografya deseninin bir dizi alt türü mevcuttur. Bu çalışmada, etnografyanın bir türü olan *“Gerçekçi Etnografya”* kullanılmıştır. Creswell, gerçekçi etnografyayı şöyle açıklamıştır:

“Bu etnografya türü, araştırmacılar tarafından incelenen bireylere yönelik olarak benimsenen belli bir duruşu yansıtmaktadır. Üçüncü kişi bakış açısıyla yazılan, alanda elde edilen bilgiler hakkında objektif bir şekilde rapor veren, objektif bir durum tanımıdır. Gerçekçi etnoğraflar, kişisel önyargı, siyasi hedef ve yargı tarafından kirletilmemiş ölçülü bir tarzda objektif veriler aktarırlar. Etnoğraf ayrıca, kültürel tanımlar için standart kategoriler kullanır (aile hayatı,

iletişim ağları, çalışma hayatı, sosyal ağlar, durum sistemleri)” (Creswell, 2016, s. 93).

Craswell’in ifadelerinde görüldüğü üzere, gerçekçi etnografya türünde objektiflik ve bilimsel dil ön plandadır. Bu özellikler göz önüne alınarak etnografyanın bu alt modeli çalışmada tercih edilmiştir.

Etnografya deseninin uygulanma esasları göz önüne alınarak Karakeçililer ile temasa geçilmiş, pilot ve saha çalışmalarıyla toplamda 6 aylık bir süreç içerisinde veriler elde edilmiştir. Toplanan veriler MAXQDA nitel veri analiz programıyla analiz edilmiş ve kod matrisler oluşturulmuştur. Toplamda 99 sayfalık bir alan verisi elde edilmiştir. Elde edilen verilerin niteliği araştırmanın konusu, amacı ve temel sorunsalı göz önüne alınarak belirlenmiş ve veriler buna göre yorumlanmıştır.

Siverek Karakeçilileri iki oymak⁵ (Aminanlar ve Cerabanlar) ve bir dizi alt boydan oluşmaktadır. Her boyun en az bir ileri geleni vardır.⁶ Katılımcıların belirlenmesinde bu hususlar göz önüne alınarak amaçlı örneklem tekniği benimsenmiştir. Söz konusu örneklem tekniğiyle her boydan en az bir kişi olmak şartıyla; 2’si kadın 31’i erkek toplamda 33 kişiyle görüşülerek veriler toplanmıştır. Görüşmelerden 26’sı veri niteliği bakımından yeterli görülmüş ve çalışmaya aktarılmıştır. Bölgenin sosyo-kültürel yapısından dolayı erkek katılımcılar çoğunluğu oluşturmaktadır.

Görüşmelerin 12 tanesi Türkçe, 14 tanesi Kürtçe gerçekleştirilmiştir. Katılımlı gözlem ve alan sürecindeki ilişkilerin büyük çoğunluğunda Kürtçe konuşulmuştur. Görüşmelerin çoğunluğunun Kürtçe yapılmasında katılımcıların günlük konuşma dilinin Kürtçe olması ve bazı katılımcıların kendilerini Türkçe ifade edememeleri etkili olmuştur. Veriler araştırmacı tarafından Kürtçe’den Türkçe’ye çevrilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Toplumsal Bütünleşme ve Farklılaşma Alanları

Bu çalışma iki temel kavramdan hareketle gerçekleştirilmiştir. Söz konusu kavramlar; “*Toplumsal Bütünleşme Alanları*” ve “*Toplumsal Farklılaşma Alanları*” kavramlarıdır. Sosyal bilim literatüründe sosyal bütünleşme ve sosyal farklılaşma kavramları kullanılmaktadır. Bu kavramların kapsamlarını aşmayacak şekilde çalışma kurgusu içerisinde anlamlı olan Toplumsal Bütünleşme Alanları ve Toplumsal Farklılaşma Alanları kavramları kullanılmıştır. Alan verilerinden hareketle farklı etnik grupların birtakım toplumsal etkileşim biçimleri

⁵ Belirli sayıdaki boyların birleşmesinden oluşan gruptur.

⁶ Siverek Karakeçililerin Sosyal yapısı ile ilgili detaylı bilgi için Bknz. (Avcı ve Şirin, 2019, s. 56-75).

geliştirdikleri tespit edilmiştir. Bu etkileşim biçimleri çalışma özelinde *Toplumsal Bütünleşme Alanları ve Toplumsal Farklılaşma Alanları* şeklinde ifade edilmiştir.

Bilgiseven'e göre toplumsal bütünleşme toplumu oluşturan çeşitli unsurların birbirini tamamlamasıdır. Tamamlanma sağlandığında bütünleşme oluşur (Bilgiseven, 1982, s. 316). Bilgiseven bütünleşme tiplerini ikiye ayırır; gerçek bütünleşme tipleri ve gerçek olmayan bütünleşme tipleri. Gerçek bütünleşme fonksiyon ve mana etrafında bütünleşmedir. Gerçek olmayan bütünleşme ise bitişik ve dış etkenlerle bir araya gelme durumudur. Bir evin çatısına konulan rastgele eşyaların ahenksiz durumu gerçek olmayan bütünleşmenin toplumsal görünümüne benzer (Bilgiseven, 1982, s. 120-125).

Erkal'a göre toplumsal bütünleşme için; “...toplumda sürekliliğin, sosyal ilişkilerin, iş bölümünün ve fikir birliğinin oluşması gerekir. Sosyal bütünleşmeden anlaşılması gereken şey, homojenlik değil, dinamik bir sosyal yapı içerisinde farklılıklarla beraber bütünleşebilmektir” (Erkal, 1991, s. 241-256). Kısacası, farklılıklara rağmen bütünleşme alanları oluşturmaktır. Fichter da bütünleşmeden söz edebilmek için farklılıkların olması gerektiğini vurgular (Fichter, 198-200). Bu çalışmada farklı etnik kimlik tanımlamalarında bulunan grupların bütünleşme alanlarını incelemek için “*Toplumsal Bütünleşme Alanları*” kavramı kullanılmıştır. Bu kavram bir bölgede yaşayan farklı etnik grupların, etno sosyolojik ve sosyo-kültürel farklılıklarına rağmen, toplumsalın sürekliliğini bozmadan oluşturdukları bütünleşmenin biçim ve içeriğini tanımlamak için kullanılmıştır.

Çalışmanın diğer bir kavramı toplumsal farklılaşma alanlarıdır. Farklılık terimi toplumsal gruplar içerisinde yaş, cinsiyet, etnik ve sınıfsal ayrımlara gönderme yaparak kullanılır (Marshall, 1999, s. 233).

İlkel toplumlardan günümüze kadar insanlar kendileriyle diğerleri arasında bir farklılaşma inşa etmiştir. İlkel toplumlardaki farklılaşmalar yaş, cinsiyet, boy, ırk gibi kategorilerle oluşturulurken, günümüzde soyluluk, kentlilik, meslek (statü) gibi kategoriler ile oluşturulmaktadır (Bozkurt, 1979, s. 249). Bozkurt'un ifadelerinde farklılaşmayı belirleyen unsurlar ilkel ve modern toplumlar özelinde birbirinden ayrılmış gibi görünse de günümüzde iç içe geçtiği söylenebilir. İç içelik, sosyo-kültürel yapının mikro alanlarda kazandığı özgün görünüşler ile daha da artmaktadır.

Toplumsal farklılaşma bireysel farklılıklardan kaynaklanan rol ve davranışların tamamını ifade eden bir kavram olarak da kullanılmaktadır. Bu farklılıklar doğuştan ya da sonradan kazanılabilir (Tezcan, 2012, s. 95). Görüldüğü gibi kavramın birden fazla tanımlanma ve kullanım alanı vardır. Tolan kavramın çeşitli tanımlamalarına gönderme yaparak sadece

farklı toplumsal davranışları ifade eden bir kavram olarak düşünülmemesi gerektiğini vurgular. Kendi ifadeleriyle;

“Toplumsal farklılaşma kavramı, toplumsal tabakalaşma ve eşitsizlikleri ifade etmek için kullanılır. Ancak kavramı sadece bu düzlemde düşünmemek gerekir. Çeşitli toplumsal görünümleri belirginleştiren bir kavram olarak da kullanılabilir” (Tolan, 1996, s. 257).

Bu çalışmada Tolan’ın ifadelerinden hareketle, *“Toplumsal farklılaşma alanları”* kavramı farklı etnik kimlik tanımlamalarında bulunan grupların etno-sosyolojik ve sosyo-kültürel özelliklerden ötürü oluşan farklı toplumsal görünümleri tanımlamak için kullanılmıştır. Güvenç, farklılaşma süreçlerine grup dinamikleri açısından bakılması gerektiğini vurgulamaktadır (Güvenç, 1979, s. 268). Bu çalışmada etnik özellikler grup dinamikleri olarak ele alınmıştır.

3. ALAN VERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Çalışma kapsamında Şanlıurfa’nın Siverek ilçesinde yaşayan Karakeçililere mensup 33 kişiyle görüşülmüştür. Görüşmelerden 26’sı veri niteliği bakımından yeterli görülüp çalışmaya aktarılmıştır. Katılımcılardan 2’si kadın 24’ü erkektir. Kadın sayısı çok azdır. Bu durum bilinçli bir tercihten ziyade, araştırma alanının sosyo-kültürel değerlerinin bir sonucudur.

Katılımcı olarak 25-35 yaş aralığında 4, 36-46 yaş aralığında 5, 47-57 yaş aralığında 3, 58-68 yaş aralığında 8 ve 69+ yaş aralığında 6 kişi bulunmaktadır. Katılımcıların yaş ortalaması 55,8’dir. Katılımcıların tamamı evlidir. Katılımcılardan 4’ü okuryazar değil, 16’sı ilköğretim mezunu, 2’si ortaokul mezunu, 2’si lise mezunu ve 2’si de üniversite mezunudur. Katılımcıların meslek dağılımı ise 14 kırsal mülkiyet sahibi çiftçi, 5 kırsal mülkiyeti olmayan yarıcı çiftçi⁷, 2 kırsal mülkiyeti olmayan sulamacı çiftçi⁸, 3 esnaf, 1 memur ve 1 mühendis şeklindedir.

3.2. Araştırma Alanının Bağlamsal Betimlenmesi

Çalışmanın yapıldığı bölge farklı etnik kimlik tanımlamasında bulunan grupların yaşadığı bir bölgedir. Böyle bir toplumsal yapı farklı etnik grupların mekânsal dağılımının nasıl olduğu sorusunu önemli hale getirmektedir. Hem bu öneme binaen hem de çalışma alanını okuyucuya tanıtmaya gayesiyle bu bölüm yazılmıştır.

⁷ Tarımsal üretim araçlarından, tarla dışındakilere (römork, traktör, kol gücü vb.) sahip olan ve mahsulün yarısını alan çiftçidir. Çalışma süresince katılımcıların bir kısmı kendi mesleklerini bu terim ile ifade etmiştir.

⁸ Ekili arazinin sulamasını yapan ve üretim araçlardan sadece kol gücüne sahip olan çiftçidir. Çalışma süresince katılımcıların bir kısmı kendi mesleklerini bu terim ile ifade etmiştir.

Şanlıurfa'ya bağlı bir ilçe olan Siverek, Şanlıurfa ile Diyarbakır'a eşit uzaklıktadır.⁹ Siverek Şanlıurfa'nın kuzeyinde, Diyarbakır'ın batısındadır. Coğrafi olarak düz bir platoda bulunan Siverek bünyesinde kendisini Türk, Zaza, Arap ve Kürt etnik kimlikleriyle tanımlayan grupları barındırır. İlçesinin başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Siverek kaymakamlığı verilerine göre nüfusu 245 bin 385'tir.¹⁰ Farklı etnik grupların bölge kırsalındaki dağılımlarına dair veriler araştırma süresince toplanıp aşağıdaki haritada bir araya getirilerek çalışmaya aktarılmıştır.

Siverek kırsalı iki bölüme ayrılır. Harita-1'de sınırları maviyle çizilen bölge *Çaylar Başı- Bucak-Fırat Bölgesi*; sınırları kahverengiyle çizilen bölge kendi içerisinde; *Karacadağ Bucağı* ve *Karakeçi Bucağı* olarak ayrılmaktadır. Bu çalışmanın alanı Karakeçi ve Karacadağ bucağıdır.

Çaylar Başı-Bucak-Fırat bölgesi katılımcılar tarafından Zazaların yaşadığı bir bölge olarak belirtilip, "*Zazaların Bölgesi*" olarak ifade edilmiştir. Karakeçi-Karacadağ bucakları ise, çoğunlukla Kürtler'in yaşıyor olması gerekçe gösterilerek, "*Kürtlerin Bölgesi*" olarak ifade edilmiştir. Çalışmanın yapıldığı alan "*Kürtlerin Bölgesi*" olarak ifade edilen alandır.

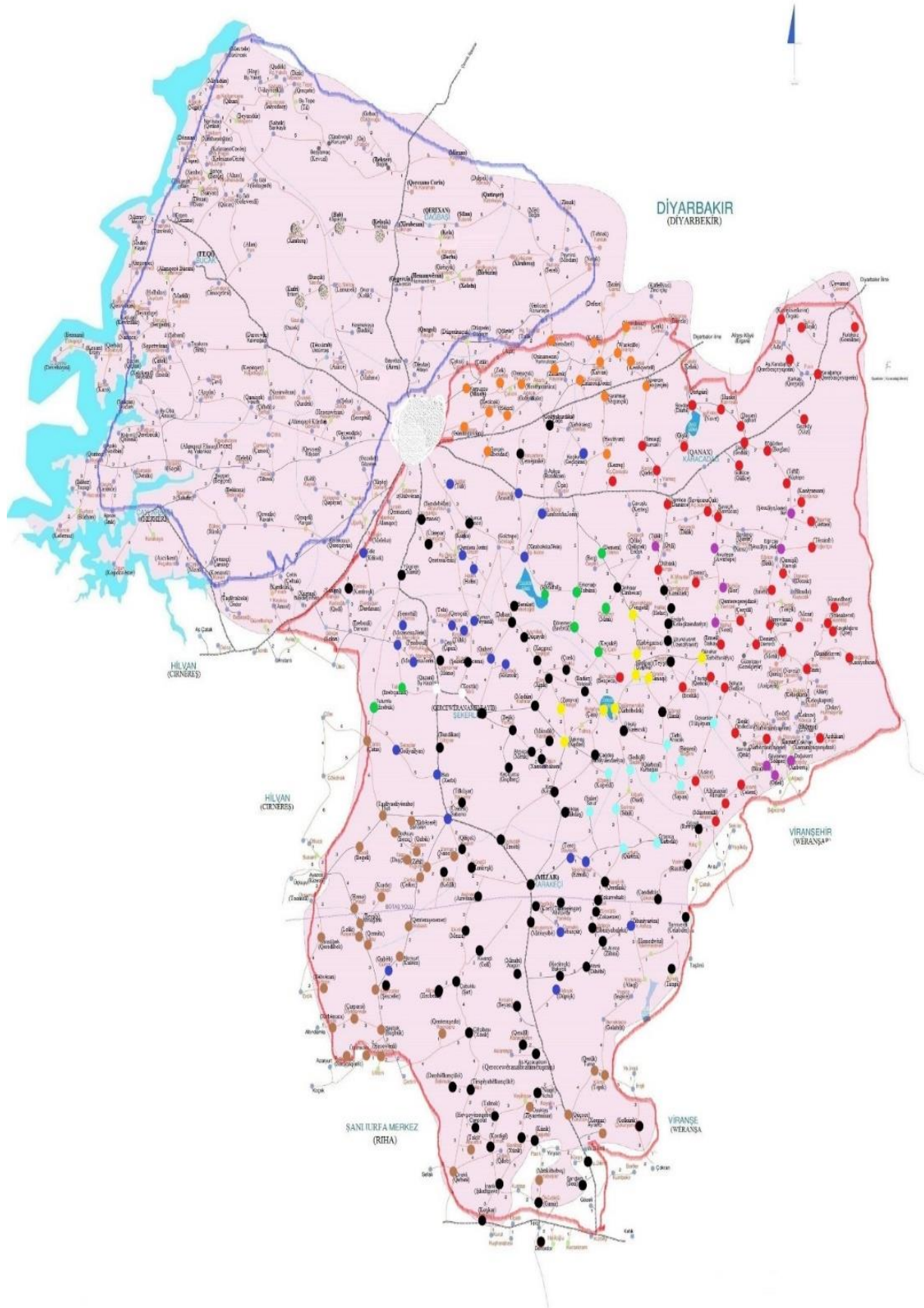
Harita-1'e göre; Kürtlerin bölgesinde farklı etnik gruplar bir arada yaşamaktadır. Katılımcılar tarafından yeşil noktalar ile işaretlenen bölgeler *Arap köyleri*, mor noktalar ile işaretlenen bölgeler *Zaza köyleri*, kırmızı noktalar ile işaretlenen bölgeler *Türkmen/Tırkan köyleri*, siyah noktalar ile işaretlenen bölgeler *Karakeçi köyleri*, diğer renkler ile işaretlenen bölgeler Kürt köyleri olarak ifade edilmiştir. Bu çalışma siyah noktalar ile işaretlenen Karakeçili köylerinde gerçekleştirilmiştir.

Kürt bölgesindeki farklı etnik grupların kendi içlerinde oluşturdukları belli aşiret yapıları bulunmaktadır. Kırmızı noktalar ile işaretlenen köyler Türkmen (Tırkan) aşiretinin, kahverengi Şeyhanlı aşiretinin, turuncu İzol aşiretinin, açık mavi Davara aşiretinin, pembe Keja/Keji aşiretinin, siyah Karakeçililerin ve sarı renkle işaretlenen köyler de bölgede "Babocular"¹¹ olarak ifade edilen bir grubun yaşadığı köylerdir.

⁹ Her iki ile uzaklık 100 km.

¹⁰ <http://www.siverek.gov.tr/siverek-nufusu> (Erişim Tarihi 22.01.2019).

¹¹ "Babocular" katılımcılar tarafından bir aşiret olmaktan ziyade bir dini grup olarak ifade edilmiştir.

Harita-1 Farklı Etnik Grupların Kırsal Dağılımı

3.3. Farklı Etnik Kimlik Tanımlamalarında Bulunan Grupların Toplumsal Bütünleşme Alanları

Kavramsal çerçeve başlığında söz edildiği üzere, toplumsal bütünleşme ve farklılaşma alanları kavramları farklı etnik kimlik tanımlamalarında bulunan grupların toplumsal sürekliliğini bozmadan bir arada yaşarken, geliştirmiş oldukları özgün toplumsal etkileşim alanlarının nasıl oluşturulduğu ve bu alanların toplumsal işlevini anlamak için kullanılmıştır. Tespit edilen söz konusu alanlar bütünleşme işlevi baskın olan alanlar ve farklılaşma işlevi baskın olan alanlar şeklinde iki kategori altında toplanmıştır. Bu alanlar tarihi arka plana sahip olmakla beraber akışkan olma özelliği göstermektedir. Bugün için toplumsal bütünleşme alanı olarak görünen bir alan, değişen siyasal ve sosyal durumundan ötürü, toplumsal farklılaşma alanı olarak da işlev görebilir. Bu başlık altında bütünleşme işlevi baskın olan alanlar incelenmiştir.

Bölgede kendi içerisinde anlamlı ve tarihsel bir arka planı olan toplumsal sorun çözme biçimi mevcuttur. Bu literatürde arabuluculuk olarak ifade edilen sistemin¹² özgün kültürel ve toplumsal değerler çerçevesinde içerik kazanan bir türüdür. Bu sistemde toplumsal sorunlar belirli uzlaşma biçimleri çerçevesinde çözüme kavuşturulmaktadır.¹³ Bu uzlaşma biçimlerinden biri suçlu kişi ya da ailenin mağdur tarafa, mağduriyetlerini gidermek için bir miktar para ödemesi yapmasıdır. Bu bir ceza olarak ifade edilir. Bu cezanın miktarını ve içeriğini arabulucular belirler. Kaya'ya göre bölgedeki arabulucular din adamları, aşiret liderleri ve Risipi (aksakallı) olarak ifade edilen kişilerdir. Bu üç gruba mensup bireyler geleneksel statülere sahiptir. Kendi statülerine dayanarak gerek kendi aralarında gerek taraflar arasında diyaloglar kurarak ceza bedeli belirlemektedirler. Belirlenen para cezaları suçun içeriğine göre 50-500 bin Türk Lirası arasında değişiklik göstermektedir (Kaya, 2017, s. 27-42). Bölgedeki gruplar birlikteliğin bir sembolü olarak belirlenen para cezasını aile, boy ve oymak olarak birlikte ödemektedir. Bu birlikte ödeme şekli “Beeş” olarak ifade edilmiştir. Çalışma bölgesinde Beeş'i kırsal bir yerleşim birimi özelinde çalışan Özgen; “Beş kısaca muhtaç olduğum anda mirov'un¹⁴ sorumluluk duygusuyla yaptığı nakdi yardım anlamına geliyor.” Şeklinde tanımlamaktadır (Özgen, 2014, s. 46). Çalışmada “Beeş” bir toplumsal bütünleşme alanı olarak tespit edilmiştir. Katılımcı-4 (E-70) Beeş'in toplumsal işlevini şöyle ifade etmiştir;

¹²Arabuluculuk Kekeç Kısmet'e göre, arabulucuların tarafları bir araya getirerek, müzakere etmelerini sağladığı gönüllülük esasına dayalı bir sorun çözme yöntemidir. Bu yöntem, mahkeme yerine geleneksel olarak oluşturulmuş bir sorun çözme sistemidir (Kekeç Kısmet, 2010, s. 41).

¹³ Çalışma bölgesi özelinde arabuluculuk müessesesinin nasıl işlediğine dair detaylı bilgi için Bknz. (Kaya, 2017).

¹⁴ Özgen ifadenin Türkçe karşılığını “Komşular” şeklinde belirtmiştir (Özgen, 2014, s. 47). Ancak Bu makalenin yazarı tarafından uygun görülen Türkçe karşılık; “bizden olan, aynı grubun üyeleri, dost, aile akraba olarak ifade edilen yakınlık bağlarının genel adı.” şeklindedir.

“Kan bedelinin birlikte verilmesi, onların bir olduklarını gösterir. Balekan’ların¹⁵ içerisinde bazı küçük aileler var, biz zamanında onları da içimize aldık, sizde kan bedeli ödeyin, sizde Balekan’lısınız dedik. Kan bedelinin toplanmasında öldürülen kişinin aşiretten olup olmaması belirleyicidir. Örneğin Cerabilerden Reza’lar Andariler’den birini öldürdü diyelim, Reza’lar kendi içerisinde Beeş toplar. Biz Balekanlara gelmezler. Eğer Rezalar Karakeçili olmayan birini öldürse, Beeş’i Karakeçililer olarak hep beraber öderiz. Ama öncelik Cerabilerdendir. Aşiretin ileri gelenleri toplanır, her eve bir ücret bedeli belirlenir. Herkes belirlenen rakamı öder. Tabi rakamları ailenin; yakınlık, uzaklığa ve ekonomik durumuna göre belirliyoruz. Bir kişi ne kadar zengin olursa olsun kan bedelini yalnız ödemez.”

Özgen’e göre; Beeş’te gönüllülük esastır. Risipilerin verdiği ortak bir karar yoktur, veren kişi ve verdiği miktar anonimdir (Özgen, 2014, s. 46-47). Katılımcının yukarıdaki ifadeleriyle Özgen’in ifadeleri karşılaştırıldığında, Karakeçililerin Beeşlerinde; Risipilerin aktif olduğu (katılımcının; *“Aşiretin ileri gelenleri toplanır”* şeklindeki ifadesine dayanarak), ödenecek ücretlerin belirlendiği ve anonim olmadığı (katılımcının, *“her eve bir ücret bedeli belirlenir”* ifadesine dayanarak) görülmektedir. Bu verilerden Beeş’in bir bütünleşme alanı oluşturduğu ve uygulanma biçimi açısından birtakım farklılıklar gösterdiği görülmektedir.

Eriksen’e göre bir etnik grup, kültürel ve sosyal anlamda diğer etnik gruplardan farklı olduğunu düşünür. Farklılığa dair algının oluşması sosyal teması ve karşılıklı ilişkiyi kısacası birbirlerini tanımayı gerektirir. Bu topluluklar sosyal temas yoluyla yaratılır. Bunlar kendisinin dışındaki etniklerden haberdar olmanın yanı sıra ilişki halindedirler. Etnikler bu ilişkiler aracılığıyla yeniden üretilir (Eriksen, 2002, s. 24). Eriksen’in ifadelerinden anlaşılacağı üzere etnik gruplar sosyal temaslar yoluyla kendilerini var eder. Çalışma bölgesinde farklı etnik kimlik tanımlamalarında bulunan grupların varlığı sosyal temasın biçimini ve içeriğini anlamayı önemli hale getirmektedir. Bu öneme binaen alandan toplanan verilerden *“Dış Grup Tehlikesi”* olarak kavramsallaştırılan bir toplumsal bütünleşme alanı tespit edilmiştir. Bölgedeki farklı etnik grupların sosyal temasların değişen biçimlerinden ötürü birbirlerine karşı oluşabilecek herhangi bir tehdit durumunda grup içi etnik bütünleşme oluşturdıkları tespit

¹⁵Katılımcının Belakanlar, Reza’lar Cerabiler ve Andariler şeklinde ifade ettiği gruplar, Siverek Karakeçililerine mensup boy ve oymaklarının bir kısmıdır. Siverek Karakeçililerinin boy ve oymak özellikleri için Bknz. (Avcı ve Şirin, 2019, s. 56-75).

edilmiştir. Katılımcı-8 (E-70), grup içi etnik bütünleşmeyi bir sosyal problemden hareketle şöyle ifade etmiştir;

“Mesela bu köyümüze biz gelip yerleşmeden önce Araplar kalıyordu. Yani Acemler. Başka köydeki bir akrabamız ile bu köyde kalan bir Arap bir konuda anlaşamayıp dövüştüler. Arap olan Kürt olana silah sıktı. Kürt ayağından yaralandı. Yakın köylerdeki tüm Kürtler Arapların üzerine yürüdüler. Yaklaşık 40 Arap ailesi yükleyip Tarsus’a gittiler, çıktılar köyden. Korktular Kürtler bizi öldürecek diye.”

Katılımcının ifadelerinden; Arap ve Kürt olarak ifade edilen iki grubun bir sorundan ötürü toplumsal farklılaşma gösterdikleri görülmektedir. Ancak katılımcının *“Yakın köylerdeki tüm Kürtler Arapların üzerine yürüdüler”* ifadesinden Kürtlerin grup içi sosyal mesafeleri askıya alarak etnik bütünleşme gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Eriksen’e göre etnik kimlikler sosyo-kültürel ve siyasi koşullara bağlı olarak değişmektedir. Toplumsal gerilimlerin yaşandığı dönemlerde etnik kimlikler farklı şekillerde tanımlanabilir (Eriksen, 2002, s. 78). Bruinessen ise Eriksen’in ifadelerine paralel olarak etnisitenin politik duruma göre değişkenlik kazandığını, sabit olmadığını ifade etmiştir. Kendi ifadeleriyle; *“Etnisite akışkandır. Kişisel tercihlere bağlıdır. Doğuştan gelen değişmez bir kimlik değildir”* (Bruinessen, 2011, s. 25-26). Barth ise etnik kimliklerin değiştirilmesinde politik etkenlerin yanı sıra yaşanan bölgenin toplumsal yapısının da belirleyici olduğunu, etnik kimliklerin oluşumunun bir yönüyle yerele bağlı olduğunu belirtir (Barth, 2001, s. 62). Çalışma bölgesi özelinde etnik kimliklerin birtakım yerel, siyasi ve kültürel etkenlere göre yeniden tanımlandığı tespit edilmiştir. Kişi ya da grup özelinde etnik kimlikler yeniden tanımlanabilmektedir. Bu tanımlamalar hâkim grup ile toplumsal bütünleşme oluşturmak amacıyla yapılmaktadır. Katılımcı-10 (E-61) söz konusu durumu şöyle ifade etmiştir;

“Kalenderiyalar var, asılları Arap’tır. Ancak Zaza bölgesinde yaşadıkları için biz Zazayız diyorlar. Zazacayı öğrenmişler. Kosalar var, kızlarını Bucak ailesine gelin olarak vermişler, şimdilerde biz Bucaklıyız diyorlar. Köken olarak Bucaklar ile bir bağlantıları yok. Zazaların bölgesinde Helebi adında bir köyleri var. Barınabilmek için, köyleri ellerinden alınmasın diye biz Zaza’yız diyorlar. Zazaların bölgesinde Ber Feratti yani Fırat Nehri boyunca demek. Yaşayan Kürtler var. Asılları Kürt’tür. Ama Zaza’ca öğrenmişler biz Bucaklıyız diyorlar.

Bölgede İzolular var kökleri Millidir. “Aşığ¹⁶” olanların hepsi ’de biz İzolluyuz diyorlar. Aslında Aşığlar İzol ile alakaları yok.”

Katılımcı-10’un ifadelerinden bölgedeki grupların bir takım yerel özelliklerden hareketle etnik kimliklerini toplumsal bütünleşme gayesi güderek yeniden tanımladıkları görülmektedir. Anderson etnik grupların, etnik kimliklerini hayal ettiklerini ifade etmiştir. Küçük bir ulusun üyeleri, diğer üyeleri tanımayacak ve onlar hakkında çoğu şeyi işitmeyecektir. Ama yine de zihinlerinde toplamlarının hayali yaşayacaktır (Anderson, 2015: 20). Anderson etnik kimliğin, zihinsel düzlemde bir karşılığının olduğunu ifade ederken, akışkan etnik kimlikler ise bünyesinde pragmatik birtakım amaçlar barındırmaktadır (Katılımcı-10’nun yukarıdaki “barınabilmek için, köyleri ellerinden alınmasın diye biz Zaza’yız diyorlar” ifadesine dayanarak). Tanımlanacak olan etnik kimliğin, zihinsel temsiliyetten ziyade belirlenen pragmatik amaçlara ne düzeyde hizmet edeceği önemlidir.

Kişi ya da grubun yeniden tanımladığı etnik kimliğin toplumsal meşruiyet kazanması için hâkim grubun sosyo-kültürel özelliklerinin bir kısmına sahip olması da gerekmektedir. Bu durum çalışma özelinde “Akışkan Etnik Kimlik Tanımlamaları” şeklinde kavramsallaştırılarak ifade edilmiştir. Akışkan etnik kimlikler bir toplumsal bütünleşme alanı olarak tespit edilmiştir.

Smith’e göre, bir gurubun etnik grup olarak ifade edilmesi için bünyesinde barındırması gereken bir takım özelliklerin varlığı elzemdir. Bu özellikler şunlardır;

“Ortak soy miti, kolektif özel bir ad, paylaşılan tarihi anılar, ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, özel bir yurtla bağ ve dayanışma duygusudur”
(Smith, 2010, s. 42-45).

Çalışma bölgesindeki gruplar, ortak soy miti ve teritoryayı değişen toplumsal ve etnik koşullara uyum sağlamak için yeniden tanımlamaktadır. Bu tanımlamalara meşruiyet kazandırmak için özgün tarihselliklerinin sözel hafızadaki izdüşümleri yeniden yorumlanmaktadır. Böylelikle akışkan etnik kimlikler temellendirilmektedir. Katılımcı-24 (E-60) ortak teritoryanın yeniden tanımlanmasını şöyle ifade etmiştir;

Bir kolumuz Hazro’da kalmıştır. Bucaklar’da Hazro’dan gelmişler. Bize akrabamız diyorlar. Balekalar’da¹⁷ Hazro’dan gelmeler, Balekanlar biz Bucak ile akrabamız diyorlar. Ama biz Andari’ler Kasım Bey’le (Babocular) kalkıp oturduğumuz için buna girmedik.”

¹⁶ “Aşığ” ifadesi bölgede yaşayan, herhangi bir aşirete bağlılığı olmayan, soy ve köken bilgisinin net olmadığı düşünülen kişi veya gruplara denir. Detaylar için bknz. (Şirin, 2019, s. 118).

¹⁷ Siverek Karakeçililerine mensup bir boydur.

Katılımcının ifadelerinden bölgedeki farklı grupların bağlılık duydukları teritoryalarını bölgedeki diğer gruplar ile bütünleşmek için yeniden tanımladıkları görülmektedir. Bu yeniden tanımlanma durumunda oluşabilecek çelişkiler mevcut belleğin yeniden tanımlanmasıyla aşılmaktadır. Smith'e göre etnik gruplar ortak bellekteki çelişkileri aşmak için sürekli içlerini tekrar tekrar doldurmaktadır. Böylelikle tutarlılıklar sağlanmaktadır (Smith, 2002, s. 50). Bu yeniden tanımlamaların neden yapıldığını Katılımcı-8 şöyle ifade etmiştir;

“Bölgede şöyle bir şey de var; diyelim ki ben kimsesiz biriyim benim bölgemde Kırvar¹⁸ güçlü, bende kendimi Kırvarlı olarak tanımlıyorum. Olaylar zamanında Bucak güçlü diye herkes ben Bucaklıyım diyordu, bizden Teğloyalar¹⁹ var Çiftçi başı köyünde onlar, olaylar zamanı biz Bucaklıyız derlerdi. Anlıyor musun güç güç.”

Katılımcının ifadelerinden bölgedeki grupların değişen yerel güç dengelerine göre etnik ve alt kimliklerini yeniden tanımladıkları görülmektedir. Bu yeniden tanımlamalar bölgede tutunma çabasından kaynaklanmaktadır.

Bölgedeki grupların diğer bir bütünleşme alanı gruplar arası evliliklerdir. Güç Mardin'de azınlık grupların evlilik aracılığıyla bölgedeki farklı gruplar ile akrabalık bağları kurduklarını, ancak dini gruplar arası evliliklerde grup yasaklarından dolayı sosyal sorunlar oluştuğunu, kurulan akrabalık bağının süreklilik kazanmadığını tespit etmiştir (Güç, 2018, s. 256). Çalışmamızın yapıldığı bölgedeki etnik grupların tamamı Müslümandır. Bundan dolayı gruplar arası evlilikler toplumsal gerilimlerden ziyade toplumsal bütünleşmeler oluşturmaktadır. Bölgedeki gruplar açısından evliliğin önemini katılımcı-17 (E,55); *“Koranların²⁰ köyelerine el konulmasının sebebi, bölgedeki diğer aşiretlerden kız alıp vermemeleridir.”* şeklinde ifade etmiştir. Katılımcının ifadelerinden evlilikler aracılığıyla bölgede akrabalıkların oluştuğu, bunun da kırsal alanlardaki mülkiyetlerin korunması için elzem olduğu görülmektedir.

Güç Mardin'deki etnik ve dini grupların dini kimlikleri üzerinden farklılaşma alanı oluşturduklarını tespit etmiştir. İki farklı dini grup arasında yapılan evliliklerde, kız tarafı kızlarını *“öldü”* olarak ifade etmiştir (Güç, 2018, s. 256-257). Siverek'teki farklı etnik grupların ortak bir dine sahip olmaları, Güç'ün Mardin örneğinde tespit ettiği sonucun tersi bir sonuç doğurmuştur. Alan verilerinin tamamında dini kimlikler bütünleşme alanı olarak ifade edilmiştir. Katılımcı-8 (E, 70) din kurumu üzerinden oluşturulan bütünleşmeyi şöyle ifade etmiştir: *“Biz Kürtler, Türkler, Araplar olarak hepimiz bir olmuşuz hepimiz Müslümanız, din*

¹⁸ Bölgedeki aşiretlerden biridir. Katılımcılar tarafından etnik grup açısından Zaza olarak tanımlanmıştır.

¹⁹ Siverek Karakeçililerine mensup bir boydur.

²⁰ Bölgedeki gruplardan biridir.

kardeşiyiz”. Sarp, Şanlıurfa özelinde din kurumunun bütünleştirici işlevinin olduğunu tespit etmiştir (Sarp, 2016). Sarp’ın tespiti çalışmamızdaki tespiti desteklemektedir.

Kirvelik diğer bir toplumsal bütünleşme alanı olarak görülmektedir. Aksoy kirveliği; “*Sünnet olan çocuğun elini kolunu tutan ve çocuk üzerinden babalık hakkı olan kimse*” olarak tanımlamaktadır (Aksoy, 1996, s. 151). Kirvelik akrabalık bağları geliştirmekte öneme sahiptir. Köksal’a göre kirve olan kimse çocuğun ailesine diğer akrabalarından daha yakın olmakta, kirvelik akrabalık bağı oluşturmaktadır (Köksal, 1991, s. 500). Bölgedeki farklı etnik ve alt gruplar kirvelik kurumu üzerinden akrabalık bağları kurarak toplumsal bütünleşme alanı oluşturmaktadır. Katılımcı-17 (E-55) kirveliğin farklı etnik gruplar arasında toplumsal bütünleşme alanı olarak nasıl işlev gördüğünü şöyle ifade etmiştir;

“Goli, Tırsipi Horkaz, Hemdun Karahasar Humeydi bu köyler Karakeçililerin olmasına rağmen Zazalar tarafından o dönemlerde üzerlerine tapu edildi. Koranlar, akıllılık yaptılar, bizimle kirvelik yaptılar. Kirvelik bizde çok önemlidir. Bunu bildikleri için köylerimizde kendilerine böyle yer buldular. Kirvelik yaparak Karakeçililerin buna ses çıkarmamasını sağladılar.”

Sonuç olarak yukarıda ifade edilen bir dizi bütünleşme alanının, farklı etnik gruplar arasındaki sosyal mesafeyi bütünleştirici yönde etkilediği görülmektedir. Bir sonraki başlıkta ise toplumsal farklılaşma alanları olarak ifade edilen toplumsal etkileşim biçimleri açıklanmaya çalışılmıştır.

3.4. Farklı Etnik Kimlik Tanımlamalarında Bulunan Grupların Toplumsal Farklılaşma Alanları

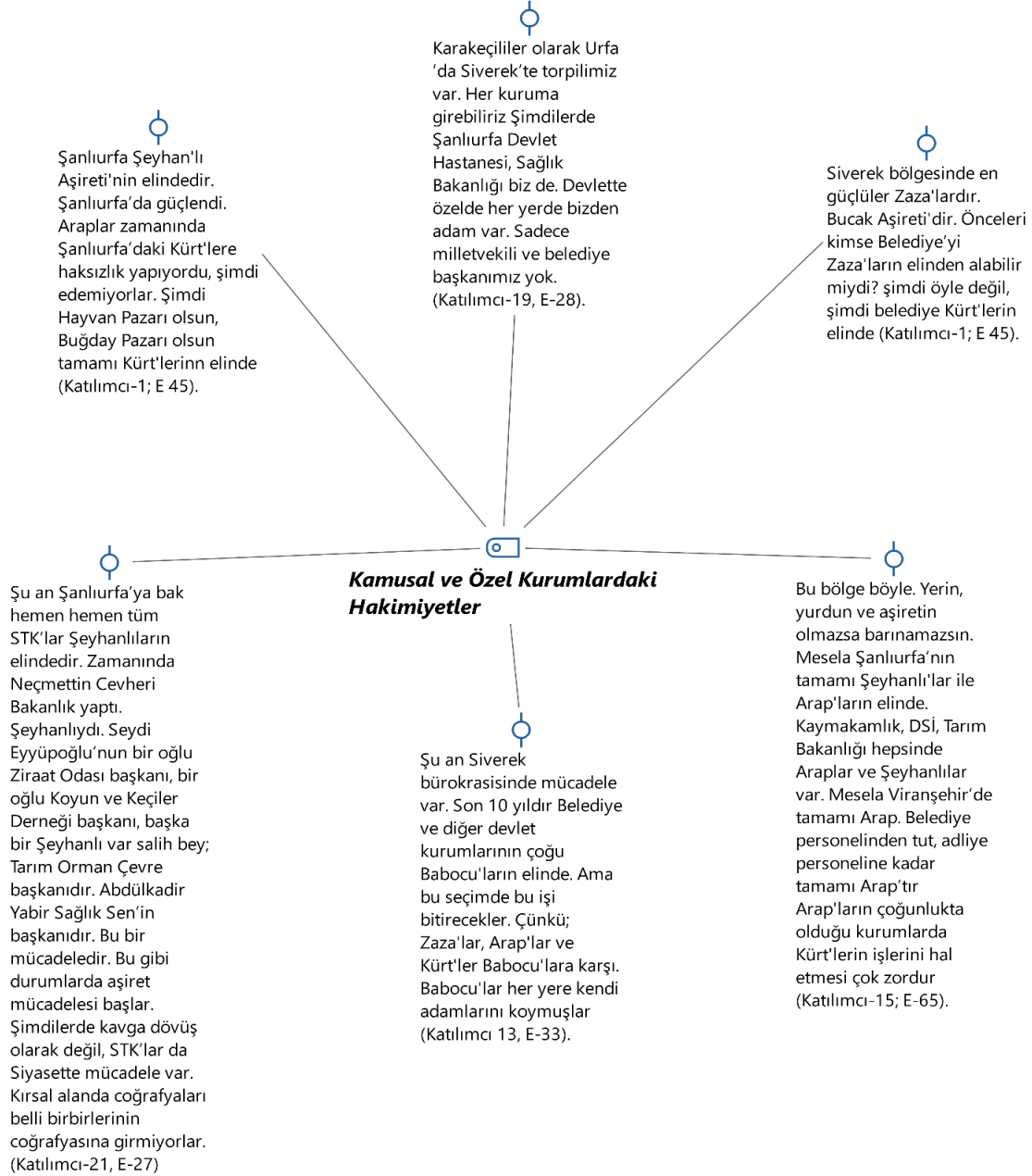
Şanlıurfa farklı etnik kimlik tanımlamalarında bulunan gurupların yaşadığı bir bölgedir. Bölgedeki etnik grupların toplumsal ilişkileri tarihsel ve kültürel kaynaklardan beslenen ve bölge özelinde anlamlı bir dizi sosyal etkileşim pratikleri aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu etkileşim pratiklerinin filizlendiği düzlemler “*toplumsal kaynaklı düzlemler*” ve “*etnik kaynaklı düzlemler*” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Toplumsal kaynaklı düzlemler sosyal kurumların (dîn, evlilik, kirvelik, arabuluculuk) bölge özelindeki özgün biçimlerinden filizlenen toplumsal etkileşimleri ifade ederken, etnik kaynaklı düzlemler ise etnik özelliklerin özgün biçimlerinden filizlenen toplumsal etkileşimleri ifade etmektedir.

Çalışmada toplumsal kaynaklı düzlemlerden filizlenen gruplar arası etkileşim biçimleri toplumsal bütünleşme alanları olarak kavramsallaştırılmıştır. Etnik düzlemlerden filizlenen gruplar arası etkileşim biçimleri ise toplumsal farklılaşma alanları olarak kavramsallaştırılmıştır. Her iki toplumsal etkileşim pratiğinin temel amacı söz konusu grupların kendi varlıklarına toplumsal meşruiyet kazandırmak ve bu kazanımı sürekli hale getirmektedir.

Bu başlığın konusu, toplumsal farklılaşma alanları olarak ifade edilen alanların etnik gruplar arası ilişkilerdeki belirleyiciliğini ele almaktır.

Tespit edilen toplumsal farklılaşma alanları kamusal ve özel kurumlarda hâkimiyet, şehirdeki ikamet ve hakimiyet alanları, güç merkezlerine göre konumlanma, farklı etnik grupların kırsal mülkiyet ilişkileri şeklinde kavramsallaştırılarak çalışmaya aktarılmıştır.

Kod Matris-1 Kamusal ve Özel Kurumlarda Hâkimiyet

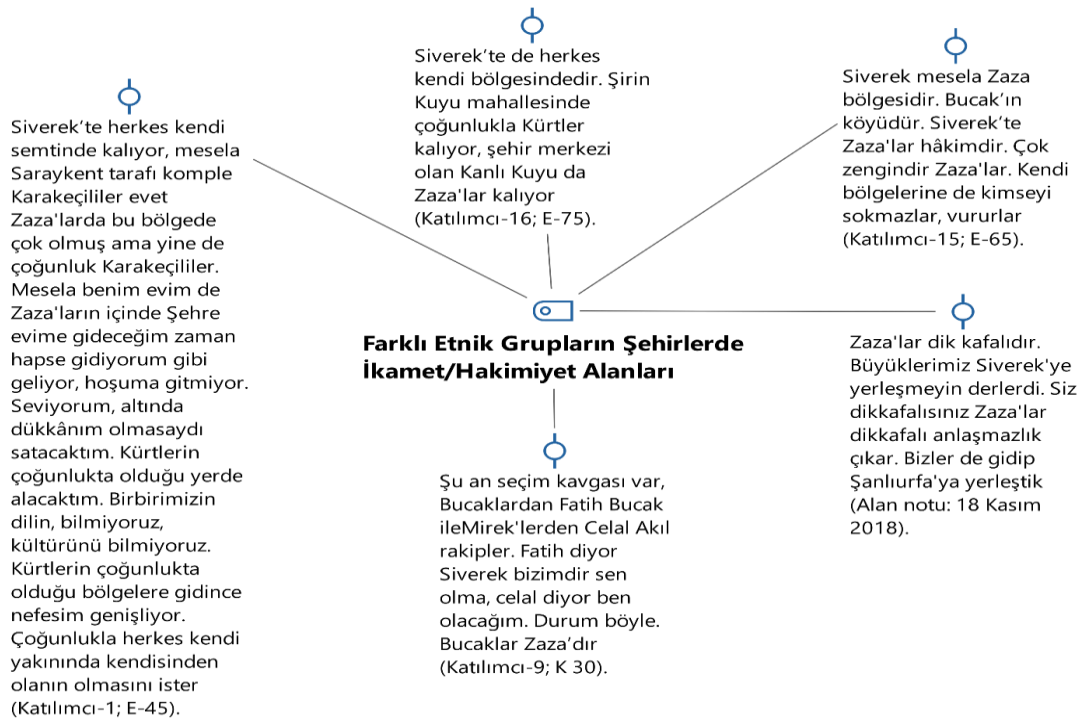
Katılımcı-21'in ifadelerinden etnik ve alt gruplardaki (aşiret vd.) toplumsal mücadelelerin kırsaldan kamu kurum ve kuruluşlarına kaydığı görülmektedir. Mücadele alanının değişmesinin nedeni, kırsaldaki coğrafi güç alanların belirli bir ölçüde oturmuş olmasıdır. Kaya'ya göre Şanlıurfa'da aşiretler arası çekişmelerin kırsaldan kentlere kaymasıyla beraber, aşiretler kırsaldaki güç potansiyellerini kentte de devam ettirmek istemektedir. Bu

isteğe paralel olarak ziraat odası başkanlıkları, belediye meclis üyelikleri, STK başkanlıkları gibi alanlarda mücadeleler yaşanmaktadır. Bu mücadelelerin nedeni güç ve imtiyazlar kazanmaktır (Kaya, 2013, s. 92-93). Aşiretler kazandıkları imtiyazları kullanarak kendi aşiretinden ve kendi etnik grubundan olanı imtiyaz alanına dahil etmeye çalışmaktadır. Böylelikle kurumlar etnik açıdan homojenleşmeye başlamakta ve etnik çoğunluk oluştuğunda ise kurum söz konusu etnik grubun hâkimiyet alanına dönüşmektedir.

Katılımcı-15'in ifadelerinden farklı etnik grupların hâkimiyet kurduğu kurumların olduğu anlaşılmaktadır. Bu hâkimiyetlerin nüfus yoğunluğundan ötürü olduğu görülmektedir. Etnik grupların farklı şehirlerde kendi hâkimiyetlerini kurduğu katılımcıların ifadelerindeki - *Viranşehir'de Arap, Siverek'te Zaza-Kürt ve Şanlıurfa'da Türkmenler, Kürtler ve Arap*- ortak noktadır. Sonuç olarak farklı etnik grupların kurum ve kuruluşlardaki hâkimiyetlerinin toplumsal farklılaşma alanı oluşturduğu tespit edilmiştir.

Etnik grupların şehirlerdeki mekânsal yoğunlaşmalarının nasıl olduğu sosyal bilimlerde araştırılan bir konudur. Keser'in Adana örneğinde yaptığı çalışmasında etnik grupların mekânsal yoğunlaşmalarının şehirlerde bariz bir şekilde görünür olduğu ve sürekli olma eğiliminde olduğu tespit edilmiştir (Keser, 2008, s. 121). Çalışma özelinde bölgedeki farklı etnik grupların Şanlıurfa ve ilçelerinde kendi nüfus yoğunluklarından dolayı ikamet ve hâkimiyet alanları (mahaller vb.) kurdukları tespit edilmiştir. Katılımcıların söz konusu duruma yönelik ifadeleri aşağıdaki kod matriste bir araya getirilmiştir.

Kod Matris-2 Farklı Etnik Grupların Şehirlerde İkamet/Hâkimiyet Alanları

Katılımcı-1'in ifadelerinden Kırsal alanlarda kamusal mekânların kullanım hakkının mülkiyete göre belirlendiği, şehirlerdeki kamusal alanların ise kolektif kullanıldığı görülmektedir. Bu ifadeden, şehir merkezlerinin kamusal kullanım açısından kırsala nazaran bütünleştirici bir rolünün olduğu söylenebilir. Katılımcı-9 (K-30) “*Ma Bajar e Herkesiye*”²¹ ifadesiyle şehri bütünleşme alanı olarak ifade etmiştir. Ancak mekânsal yoğunlaşmalardan dolayı, şehirler bütünleşmeyle beraber farklılaşmanın da belirginleştiği alanlardır. Katılımcı-1 (E-45) farklı etnik grupların Siverek merkezdeki mekânsal yoğunlaşmalarını şöyle ifade etmiştir:

“Şehirde karışmış durumdadır ama çoğunlukla Kürtler, Şirin Kuyu Mahallesi’nde Zazalarda Kale boğazından tut çermik yoluna kadar olan bölgede çoğunluktadır. 1000 evden en fazla ikisi Kürt’tür. Siverek’te aşiretlerinde bölgeleri var. Mesela Esmer çayı Mahallesi’nde Şükrü İzol Hekeli var oranın çoğunluğu İzollular’ın dir. İzollular Kürt’tür. Siverek’te. Araplarda Kürtlerin içindedir. Çünkü Araplar ile Kürtler sonradan şehre gitmişler.”

Katılımcı-1'in ifadelerinden farklı etnik grupların şehir merkezinde ikamet alanları belirledikleri ve bu alanların diğer etnik gruplar tarafından bilindiği görülmektedir. Keser farklı etnik grupların güvenlik kaygısı, ortak dil, ortak kültür ve ortak bir yaşam tarzından dolayı bir mekânda kümeleştiklerini belirtir (Keser, 2008, s. 115). Katılımcı-1'in tablodaki ifadelerinden nüfus yoğunluğu, tarihsellik, kültür, dil ve yaşam tarzının etnik mekânsal kümeleşmenin nedenleri olduğu görülmektedir.

Katılımcı-15 ve 9'un ifadelerinden, Siverek'in Zaza'lara ait bir şehir olduğuna dair bir algının olduğu görülmektedir. Katılımcı-16 ve alan notundaki (18 Kasım 2018) ifadeler bu algının varlığını desteklemektedir. Katılımcı-9'un ifadelerinden bu algının yerel seçimlerdeki mücadelelere yansıdığı görülmektedir. Algının hangi düzeyde olduğu ve etnik ilişkilere etkisinin nasıl olduğu başlı başına bir çalışma konusudur. Ancak çalışma açısından önemli olan; bu algının bir farklılaşma alanı olarak görülmesidir. Siverek'in bir şehir olarak farklı etnik grupların bütünleşme alanı olmasının yanı sıra Zazalara ait bir şehir olarak görülmesinden dolayı farklılaşma alanı olarak da işlev gördüğü tespit edilmiştir.

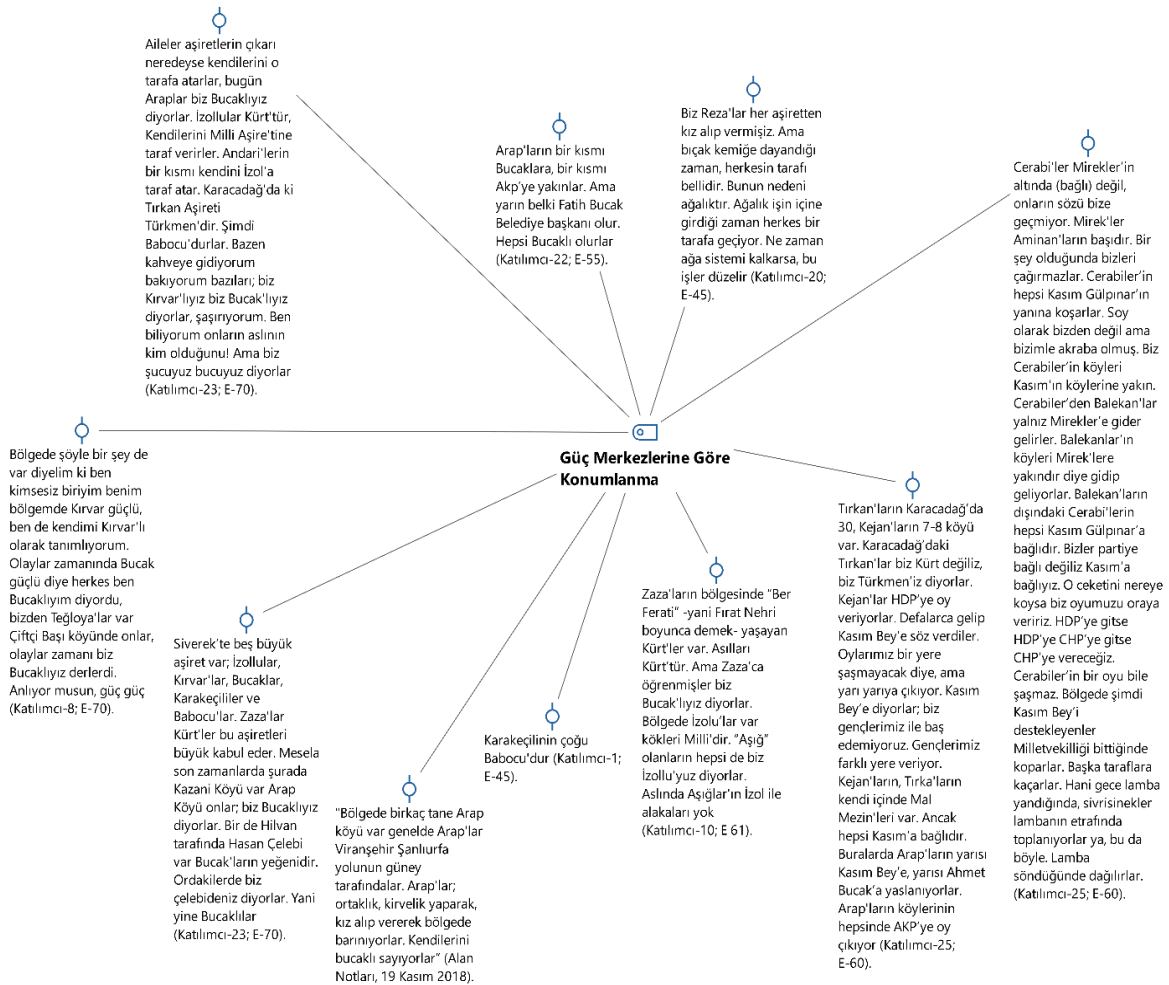
Bölgedeki farklı etnik gruplar yereldeki güç merkezlerine (Ağa-Şeyh vd.) göre diğer etnik gruplar ile toplumsal ilişkilerini belirlemektedir. Söz konusu bir güç merkezine toplumsal mesafe açısından yakın olmak bütünleşme alanı oluşturduğu ölçüde, diğer güç merkezlerine karşı farklılaşma alanı oluşturmaktadır. Bu güç merkezleri nüfus yoğunluğuna, toplumsal

²¹ İfadenin Türkçesi, şehir herkesindir.

kaynaklara sahip olma düzeyi ve kırsal mülkiyet (tarım ve mera arazisi) miktarına göre belirlenmektedir. Çakmak Mardin’de yaptığı çalışmasında; bölgedeki grupların güç alanlarını etnik kimlikler üzerinden tanımladıklarını ve bir dizi sosyal değişkenin etkisiyle etnik alanın kendi içerisinde özerk alanlar ürettiğini ifade eder (Çakmak, 2019, s. 76). Çalışmamızdaki güç merkezleri, etnik kimliklere dayalı özerk güç alanlarının yansıması olarak okunabilir.

Etnik gruplar, gruplar arası toplumsal ilişkileri bu güç merkezlerine göre belirlemektedir. Katılımcı-22’nin (E- 55) “*Bölgede kimin ateşi harlanırsa herkes ondan olur.*” İfadesinden güç merkezlerine yakınlığın akışkan olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların bu hususa dair ifadeleri aşağıdaki kod matriste bir araya getirilmiştir.

Kod Matris-3 Güç Merkezlerine Göre Konumlanma

Katılımcı-25'in ifadelerinden bölgedeki etnik grupların aşiretlere bağlılık göstererek bütünleşme alanı oluşturdukları görülmektedir. Ancak Katılımcı-20'nin “*Evet biz birbirimizden kız alıp vermişiz ama bıçak kemiğe dayandığı zaman herkesin tarafı bellidir.*” ifadesinden güç merkezleri üzerinden bütünleşmenin yanı sıra farklılaşmanın da oluşturulabileceği görülmektedir. Güç merkezleri etnik açıdan homojen olma eğilimindedir. Katılımcı- 24'ün (E-60) ifadeleri bu tespiti desteklemektedir;

Bölgede güçlü olanlar biri Babo, biri Bucak, biri Kırvar bir de Babi'lerdir. Siverek'te en karabalık aşiret Babi'dir. Zazaların içerisindeki en büyük aşiretler; Bucak, Kırvar ve Babi'dir. Kürtler de; Karakeçililer, Keja'lar, Davaralar, Tırkanlar, Şeyhanlı'lar, İzollu'lar, Babo. Araplar'da; Gessa'lar ve Hatipoğulları ön plana çıkmaktadır.”

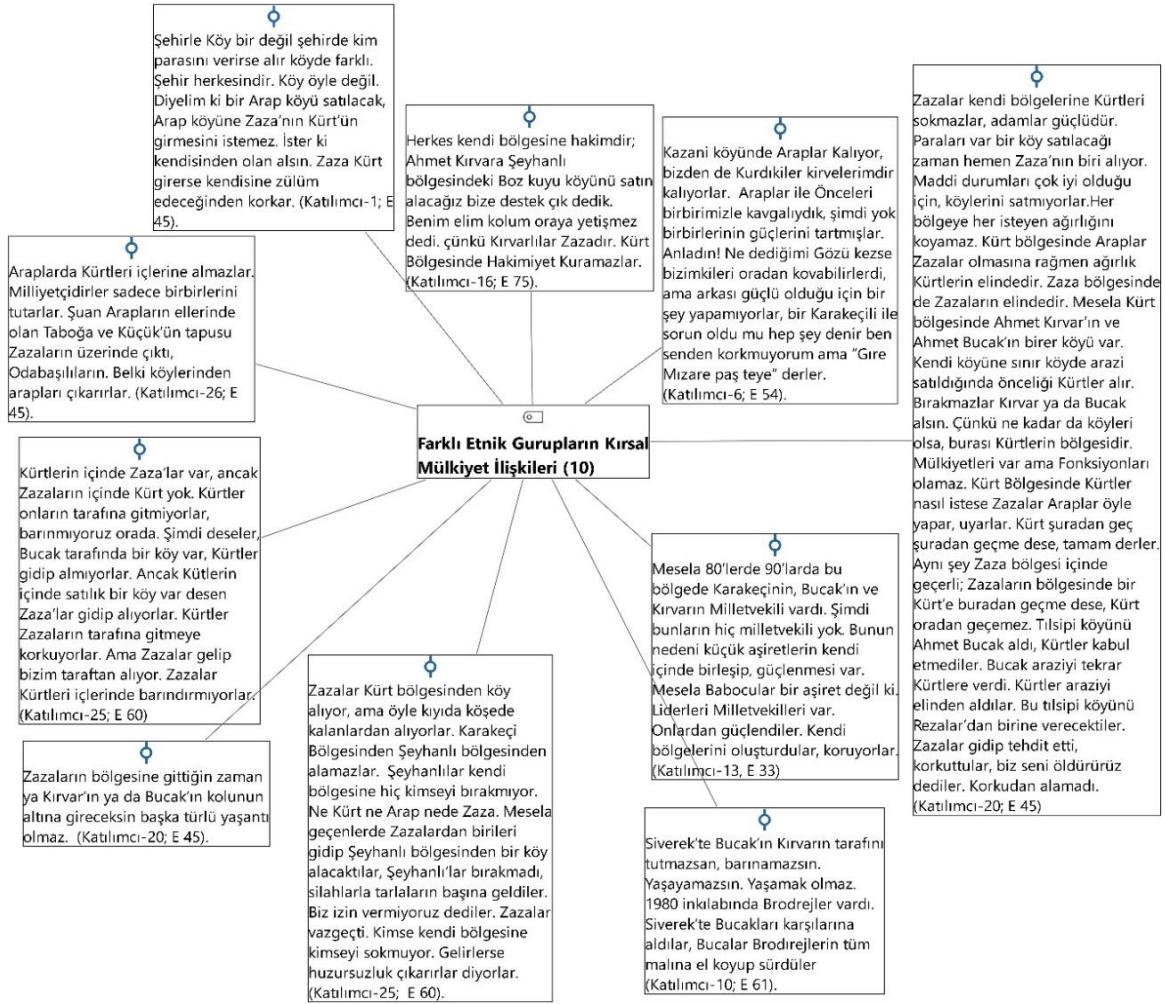
Katılımcı-10, 23 ve 8'in ifadelerinden farklı etnik gruplardan birinin bir bölgede hâkim etnik grup olması durumunda diğer etnik grupların kendi bütünleşme alanlarını hâkim gruba göre belirlediği görülmektedir. Bu hâkimiyet niceliksel çoğunlukla beraber, toplumsal güç kaynaklarına sahip olmakla oluşmaktadır. Beşikçi'ye göre modernleşmeyle beraber toprak ağalarının şehirlere kayması ve bir takım idari ve siyasi fonksiyonlarda bulunması, kırsaldaki hâkimiyetlerini daha da güçlendirmiştir. Bu dönüşüm Mardin, Diyarbakır, Şanlıurfa, Gaziantep gibi yerlerde gözlemlenebilir (Beşikçi 1969, s. 138). Beşikçi'nin ifadelerinden kırsaldaki güç merkezlerinin oluşumu ve bölge özelindeki işlevi kısmen de olsa netleşmektedir.

Katılımcı-8'in *Teğloyalar* olarak ifade ettiği grup çalışmanın yapıldığı dönemde Karakeçiye bağlı bir boy olarak tespit edilmiştir. Ancak geçmişte, değişen siyasal ve sosyal durumdan ötürü kendisini farklı bir grubun üyesi olarak tanımlamıştır. Beşikçi'ye göre ağalık kurumunun belirgin özelliği sosyal güvenlik unsuru olmasıdır. Devlet güvenlik, sağlık vb. hizmetleri veremediğinde ağalık kurumu bunları karşılayan merci olmaktadır (Beşikçi, 1969, s. 139).

Katılımcı-22 ve 23'ün ifadelerinden farklı etnik grupların güç merkezleriyle aralarındaki toplumsal mesafenin akışkan olduğu görülmektedir. Katılımcı-25 in *“hani gece lamba yandığında, sivrisinekler lambanın etrafında toplanıyorlar, bu da böyle bir şey. Lamba söndüğünde dağılıyorlar.”* ifadesi bu tespiti desteklemektedir.

Farklı etnik gruplar, kırsal bölgelerde nüfus yoğunluğu ve kırsal mülkiyete göre dağılım göstermektedir.²² Bu nüfus yoğunlaşması etnik gruplar arası sosyal ilişkileri belirlemektedir. Bir etnik grubun kırsaldaki mevcudiyetinin süreklilik sağlamasındaki başat faktör kırsal mülkiyet (tarım arazisi ve mera) miktarıdır. Katılımcıların kırsal mülkiyetin farklı etnik gruplar arasında nasıl dağıldığına ve bu dağılımın sosyal yapıdaki yansımalarına dair ifadeleri aşağıdaki kod matriste bir araya getirilmiştir.

²² Bknz. Araştırma Alanının Bağlamsal Betimlenmesi başlığında bulunan harita-1'e (Farklı Etnik Grupların Kırsal Dağılımı)

Kod Matris-4 Farklı Etnik Grupların Kırsal Mülkiyet İlişkileri

Katılımcı-13 ve 20'nin ifadelerinden her etnik grubun kendi içerisinde belli güç merkezleri oluşturduğu ve kendi kırsal bölgesini bu güç merkeziyle yakınlık kurarak diğer etnik gruplara karşı koruduğu tespit edilmiştir. Katılımcı-24 (E 60) etnik grupların kendi içlerinde oluşturdukları güç merkezlerini şöyle ifade etmiştir:

“Bölgede güçlü olanlar biri Babo, biri Bucak, biri Kırvar bir de Babi'lerdir. Siverek'te en karabalık aşiret Babi'dir. Zazaların içerisindeki en büyük aşiretler; Bucak, Kırvar ve Babi'dir. Kürtler de; Karakeçililer, Keja'lar, Davaralar, Tırkanlar, Şeyhanlı'lar, İzollu'lar, Babo. Araplar'da; Gessa'lar ve Hatipoğulları ön plana çıkmaktadır.”

Katılımcı-6'nın tablodaki ifadelerinden bir Karakeçili boyu olan Kurdiki boyunun, Arapların hâkimiyet bölgesindeki Kazani köyünde kendi kırsal mülkiyetlerini koruyabilmesinin tek nedeni Karakeçiye bağlılık göstermesidir.

Katılımcı-13'ün aşağıdaki ifadelerinden bölgede Babocular olarak bilinen ve etnik açıdan homojen olma eğiliminde olan bir grubun kendi kırsal hâkimiyet bölgesini oluşturup koruduğu anlaşılmaktadır:

“Küçük aşiretler kendi içlerinde birleşip büyüdüler. Mesela bir küçük Zaza aşireti gelip Kürt aşiretiyle birleşmez. Örneğin Babocu'lar Kürtlerin birleşimiyle oluştu içlerinde Zaza yok.”

Katılımcı-25'in tablodaki ifadelerinden kırsal mülkiyet alanı tehdit edilen herhangi bir etnik ve etniklerin alt grupları (aşiretler, aileler gibi) tepki göstermekte ve gösterilen tepki şiddet boyutuna tırmanabilmektedir.

Katılımcıların yukarıdaki ifadelerinde ortak nokta bir etnik grubun kırsal ikamet ve hâkimiyet alanlarını koruyabilmek için, toplumsal gücü elinde tutan kişi veya gruplar ile toplumsal bütünleşme alanları oluşturmasının bölge özelinde anlamlı olduğudur. Bu alanlara farklı etnik gruplar açısından bakıldığında farklılaşma alanı olarak görünüm kazandıkları söylenebilir. Katılımcı-13'ün *“Araplar, Kürtler, Zazalar herkes kendi bölgesinde ağaları ile hüküm sürmeye çalışıyor.”* ifadesi bu tespiti desteklemektedir. Sözü edilen ağalar hâkimiyet alanlarındaki güçlerinden ötürü diğer kişi veya grupların kırsal mülkiyetlerini satabildikleri tek merci konumundadır. Böylelikle güç merkezi olma durumu süreklilik kazanmaktadır. Bunu Katılımcı-23 (E-45) *“Kırsalda ağalar hala hâkim. İki kardeş arazi konusunda anlaşmadıkları zaman, ağaya gidiyorlar ağa yok fiyatına arazisini alıyor. Şehre göçüyorlar.”* şeklinde ifade etmiştir. Bruinessen, *“ağa bir anlamda köyün sahibidir”* der (Bruinessen, 2003, s. 132). Arazi anlaşmazlığında ağaya başvurulmasının sebebi köyün sahibi olarak görülmesidir.

Katılımcı-20'nin tablodaki ifadelerine göre birden fazla etnik grubun bulunduğu bir kırsal bölgede çoğunluğa sahip olan etnik grup o bölgenin tek hâkimidir. Diğer gruplar hâkim etnik gruba göre konumlanmaktadır. Kırsal mülkiyet sahipliğinin etki alanı sadece kırsal bölgeyle sınırlı değildir. Kontrol edilen kırsal mülkiyetin miktarı şehir merkezlerindeki farklı faaliyet alanlarına (ekonomik, siyasi, sosyal) hâkim olmayı da etkilemektedir. Katılımcı-13 (E-33) bunu şöyle ifade etmiştir;

“Kırsaldaki sınırlar hemen hemen belli, değişim yavaş. Ancak mücadele şehirlere taşmış durumda. Devlet kurumlarında bürokrasi mücadelelerine dönmüş. Ancak bu mücadelelerde yine hâkim olanlar ağalardır, yani köyleri olanlar.”

Beşikçi, ağaların köylerden kentlere doğru hareketinin, modernleşmenin aksine feodal ilişkilerin kentlerde eritilerek yeniden biçimlenmesiyle sonuçlandığını söyler. Böylelikle kırsaldaki feodal ilişkiler şehirlere yansır. Beşikçi bunu *“ters bir oluşum”* olarak ifade eder

(Beşikçi, 1969 s. 139). Katılımcı-13'ün ifade ettiği durum ters oluşumun etkisiyle meydana gelmiştir.

SONUÇ

Farklı etnik kimlik tanımlamalarında bulunan grupların belirli bir coğrafi alanda bir arada nasıl yaşadıklarına odaklanan bu çalışmada elde edilen sonuçlar şöyle ifade edilebilir. Farklı etnik gruplar şehir merkezlerinde ve özellikle kırsal bölgelerde kendi ikamet ve hakimiyet alanlarını belirlemişlerdir. Bu alanların sürekliliği söz konusu etnik grubun kırsal mülkiyete sahip olma ve toplumsal güç merkezleri ile oluşturduğu toplumsal mesafenin düzeyine bağlıdır.

Farklı etnik gruplar toplumsal ilişkilerinde, “*Toplumsal Bütünleşme Alanları*” ve “*Toplumsal Farklılaşma Alanları*” olarak ifade edilen kavramsal çerçeveler altında toplanan bir dizi toplumsal etkileşim biçimini kullanmaktadır.

Farklı etnik gruplar değişen toplumsal, siyasal ve yerel koşullara uyum sağlamak için etnik kimliklerini yeniden tanımlamaktadır. Bu yeniden tanımlama ortak köken, soy ve teritoryal bağlılıklarına dair sözel hafızada taşınan ve nesilden nesile aktarılan birikimlerin yeniden yorumlanmasıyla meşruiyet kazanmaktadır.

Azınlık durumundaki bir etnik grup, hâkim etnik grubun sosyo-kültürel özelliklerini edinerek ve toplumsal bütünleşme/farklılaşma alanlarını kullanarak kendisini hâkim grubun bir üyesi olarak tanımlayabilmektedir. Hâkim etnik grup da yereldeki nüfusunu artırmak için mevcut tanımlamayı kabul etmektedir.

Farklı etnik gruplar etnik hâkimiyetlerini güçlendirmek için şehir merkezlerindeki farklı kurum ve kuruluşlarda dominant olma eğilimindedirler. Bu duruma süreklilik kazandırmak için diğer etnik gruplar ile mücadele halindedirler.

Şehir merkezleri etnik gruplara kırsala oranla daha fazla hareket alanı sağlamaktadır. Herhangi bir toplumsal durumdan ötürü (kan davası, kavga kız kaçırma vb.) üyesi olduğu etnik gruptan dışlanan kişi ya da kişiler kırsaldaki yaşam alanlarını yitirmekte ve şehirlere göç etmektedir.

Farklı etnik gruplar çalışmada tespit edilen toplumsal bütünleşme ve farklılaşma alanlarını katı bir şekilde tanımlamaktan ziyade akışkan olarak tanımlamaktadır. Böylelikle değişen toplumsal durumlara daha hızlı adapte olunmaktadır. Son olarak farklı etnik gruplar kendi gruplarını siyasi arenada destekleme eğilimindedir. Çalışma özelinde elde edilen bu veri yeni çalışmalar ile araştırılmaya değerdir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, M. (1996), *Kültür Sosyolojisi Açısından Doğu Anadolu*, İstanbul: Tarih ve İslam Araştırma Vakfı.
- Anderson, B. (2015), *Hayali Cemaatler*. (Çev: İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları.
- Avcı, N, Şirin, F. (2019). *Sosyolojik Açısından Düünden Bugüne Siverek Karakeçilileri'nde Değişim*. *Tabula Rasa: Felsefe ve Teoloji* , (31-32) , 56-75.
- Barth, F. (2001), *Etnik Gruplar ve Sınırları*. (Çev: A. Kaya ve S. Gürkan).Ankara: Bağlam Yayınları.
- Beşikçi, İ. (1969). *Doğu Anadolu'nun Düzeni*. Ankara: E Yayınları.
- Bilgiseven, A, K,(1982), *Genel Sosyoloji Kavramlar-Nazariyeler Bünye (Türkiye'de Sosyal Tabakalaşma), Değişme ve Sosyal Gelişme*, İstanbul: Divan Yayınları.
- Bruinessen, M. V. (2011), *Kürtlük Türklük Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*. (Çev: H. Yurdakul). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bruinessen, M.V. (2003), *Ağa, Şeyh, Devlet*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Creswell, J. W. (2016), *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. (Çev: M. Bütün ve S. B. Demir). 3 Baskı. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Çakmak, S. (2019), *Etno-Dinsel Kimlikler ve İlişkisellik: Mardin Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekşi, H. Türk, T. (2017), *Etnografya*. İstanbul: Edam Yayınları.
- Eriksen, T.H., (2002), *Etnisite ve Milliyetçilik Antropolojik Bir Bakış*. (Çev. E. Uşaklı). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Erkal, M. (1991), *Sosyoloji, (Toplum Bilimi)*. İstanbul: Der Yayınevi.
- Fichter, J. (2002), *Sosyoloji Nedir*, (Çev: Nilgün Çelebi). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Güç, A. (2018). *Geçirgen Sınırlar: Mardin'de Etnik-Dini Gruplar Arasında Sanal Akrabalık Bağları*. *Akademik İncelemeler dergisi*, C. 13, S.2, s. 237-264.
- Güler, A., vd. (2015), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Günay, S. (1995). *II. Abdülhamid Devrinin Son Yıllarında Güneydoğu ile Kuzey Irakta Aşiret Mücadeleleri ve Milli Aşireti Reisi İbrahim Paşa*. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.2, s. 103-132.
- Güvenç, B. (1979), *İnsan ve Kültür*, 3. Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- <http://www.siverek.gov.tr/siverek-nufusu> (Erişim Tarihi 22.01.2019).
- Kaya, K. (2017). *Karacadağ Türkmen Aşiretinde Arabuluculuk ve Arabuluculukta Dinin Etkisi: Siverek Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Ömer Halis Demir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, M. (2013). *Modernleşme Sürecinde Aşiretlerin Dönüşümü: Şanlıurfa Aile ve Aşiret Dernekleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kekeç Kısmet, E. (2010). *Arabuluculuk Yoluyla Uyuşmazlık Çözümünde Temel Aşamalar ve Taktikler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Keser, İ. (2008), *Kent Cemaat Etnisite Adana ve Adana Nusayrileri Örneğinde Kamusalılık*, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Kodaman, B. (1979). *Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S.32, s. 427-480.
- Koksal, H. (1991). *Güneydoğu İlimizde Kirvelik Geleneği*. II. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültüre Sempozyumu Bildirileri 20-24 Kasım, Adana, 497-504.

- Marshall, G. (1999) Sosyoloji Sözlüğü, (Çev. Osman Akinhay ve Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Özçelik, İ. (1999b). Milli Mücadele’de Urfa ve Urfalılar, Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (3 Haziran 1999 Şanlıurfa), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 60-93.
- Özgen, H.N. (2014). Komünal Demokrasinin İnşasında Yerel Bilgi: Dayanışma Ekonomisi, Demokratik Modernite, 11, s. 42-49.
- Sarp, Ç. (2016). Sosyo-Kültürel Bütünleşme Açısından Farklılıkların Bir Arada Yaşamasında Din Olgusunun Yeri Şanlıurfa İli Örneği. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Smith, A. D. (2010). Milli Kimlik. (Çev: B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, A.D. (2002), Ulusların Etnik Kökeni. (Çev: Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir). Ankara: Dost Kitapevi.
- Şirin, F. (2019). Farklı Etnik Kimlik Tanımlarında Bulunan Grupların Toplumsal Bütünleşme ve Farklılaşma Alanlarının Araştırılması (Siverek Örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tezcan, M. (2012). Sosyolojiye Giriş, 7.Baskı, Ankara. Anı Yayıncılık.
- Tolan, B. (1996). Toplum Bilimlerine Giriş, 4.Baskı, Ankara: Murat ve Adım Yayıncılık.

POST-COVID-19, EĞİTİM VE EĞİTİM TEKNOLOJİSİNDEKİ “ÇÖZÜMCÜLÜK”: SATICI PİYASASI*1

POST-COVID-19 EDUCATION AND EDUCATION TECHNOLOGY “SOLUTIONISM”: A SELLER’S MARKET

Marko TERÄS
Juha SUORANTA
Hanna TERÄS
Mark CURCHER

ÖZET

Covid-19 salgını ve beraberinde gelişen sosyal mesafe, eğitim dahil olmak üzere toplumun tüm kurumlarında etkisini gösterirken özellikle eğitim kurumunun, devam etme gerekliliğinden ötürü, pandemi koşullarına hızla uyum sağlaması gerekiyordu. Bu noktada çevrimiçi eğitim/öğrenme daha önce eşi benzeri görülmemiş bir ilgi ile karşılandı. Çoğu ticari dijital öğrenme platformu sağlayıcılarının da desteği ile “çözüm”e yönelik, genellikle ücretsiz erişim hakkına sahip, pek çok çevrimiçi tabanlı kurum ve kuruluşlar kuruldu ve hızla harekete geçirildi. Bu nedenle Covid-19 salgını, eğitim teknolojisinde bir satıcı piyasasının da önünü açmış oldu. Elinizdeki çalışma, tasarımı her zaman en iyi pedagojik uygulamalarla değil, kâr elde etmek için kullanıcı verilerini kullanan iş modelleriyle yönlendirilen, dijital öğrenme çözümlerinin ticari kaygılarla ve aceleyle benimsenmesinden kaynaklanan olası sorunlara kritik bir mercekten bakmayı amaçlamaktadır. Dahası, yeni eğitim teknolojisinin, Covid-19'dan önce, öğretme ve öğrenme kavramlarını nasıl yeniden tanımladığı ve indirgediğine dair artan eleştirilere de açıklık getirmeye çalışılacaktır. Makalemiz ayrıca “Eğitim bir çöküşte ve teknoloji ile düzeltilmesi gerekiyor/düzeltililebilir.” iddialarına da meydan okumaktadır. Genellikle tarafsızmış gibi görünen bu tür bir teknolojileştirme, -eğitimin çözmesi için büyüyen sosyal problemleri kendi bünyesine empoze etmek gibi- pek çok bakımdan pedagoglar, öğretmenler ve bizzat eğitim kurumunun kendisi ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle, eğitim kurumlarının yaptığı mevcut seçimlerin Covid-19 eğitimi ve çevrimiçi öğrenmeyi nasıl etkileyebileceği noktası artık oldukça kritik bir andadır: Eğitim kurumları kapitalist araçsal eğitim görüşünü güçlendirecek mi yoksa bütüncül insan büyümesini teşvik edecek mi? Hazırlanmış olduğumuz makale, eğitim liderlerini şu anda aldıkları kararlar ve gerçekten arzu edilen bir eğitim geleceğine giden yolu açık açmadıkları konusunda dikkatlice düşünmeye teşvik etmektedir.

Anahtar Kavramlar: Covid-19, Eleştirel Pedagoji, Eğitim Teknolojileri, Teknolojileştirme, Ivan Illich

ABSTRACT

The Covid-19 pandemic and the social distancing that followed have affected all walks of society, also education. In order to keep education running, educational institutions have had to quickly adapt to the situation. This has resulted in an unprecedented push to online learning. Many, including commercial digital learning platform providers, have rushed to provide their support and ‘solutions’, sometimes for free. The Covid-19 pandemic has therefore also created a sellers’ market in ed-tech. This paper employs a critical lens to reflect on the possible problems arising from hasty adoption of commercial digital learning solutions whose design might not always be driven by best pedagogical practices but their business model that leverages user data for profitmaking. Moreover, already before Covid-19, there has been increasing critique of how ed-tech is redefining and reducing concepts of teaching and learning. The paper also challenges the narrative that claims, ‘education is broken, and it should and can be fixed with technology’. Such technologization, often seen as neutral, is closely related to educationalization, i.e. imposing growing societal problems for education to resolve. Therefore, this is a critical moment to reflect how the current choices educational institutions are making might affect with Covid-19 education and online learning: Will they reinforce capitalist instrumental view of education or promote holistic human growth? This paper urges educational leaders to think carefully about the decisions they are currently making and if they indeed pave the way to a desirable future of education.

Keywords: Covid-19, Critical pedagogy, Education technology, Technologization, Ivan Illich

* Teräs, M., Suoranta, J., Teräs, H. ve Curcher, M. (2020) Post-Covid-19 Education and Education Technology ‘Solutionism’: a Seller’s Market. *Postdigital Science and Education*, 2 (3), 863-878. (13.7.2020)

¹ Çeviren: Mustafa DEMİRKAN, Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, mdemirkan75@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3084-6950

“Tarihsel olarak, pandemiler insanları geçmişlerinden koparmaya ve dünyalarını yeniden tahayyül süreçlerinden geçirmeye zorlar. Bu garipsenecek bir durum değildir. Bu yalnızca, bir dünya ile öteki arasındaki geçitin ifadesidir. Bizler önyargı ve nefretimizin işlediği cinayetleri, açgözlülüğümüzü ve ölü fikirlerimizi, ölü verilerimizi, ölü nehirlerimizi, dumanlı gökyüzümüzü arkamızda sürükleyerek onlarla beraber bu yolu tamamlayabiliriz. Ya da başka bir dünyayı hayal ederek, küçük bir valiz eşliğinde minik adımlarımızla yürüyemeye koyulabiliriz. Ve bunun için savaşma pahasına.”²

COVID-19 PANDEMİSİ VE ÇEVİRİMİÇİ EĞİTİME GEÇİŞ

Dünya çapındaki Covid-19 salgını, eğitim ve diğer tüm çeşitli insan faaliyet alanlarında büyük ölçekli kurumsal ve davranışsal “şok etkilerine” neden oldu. Örnek vermek gerekirse, öğrenciler üzerindeki eşi benzeri görülmemiş “okulsuzluk” bu unsurlardan sadece biri olarak kayıtlara geçti: “9 Nisan 2020’de dünya çapında ilkokuldan yükseköğretime kadar okula gidemeyen 1.500.000.000’den fazla öğrenci var.” (UNESCO, 2020). Büyük ve beklenmedik kapanmalar nedeniyle, kapanmalardan etkilenen ülkeler ve toplumlar, farklı dijital öğrenme platformlarında hızlı çözümler aramaya zorlandı (Jandrić, 2020a). Okul katlarındaki sınıflardan, çevrimiçi öğretime doğru gerçekleşmiş bu hızlı hareketler, ulusal eğitim politikaları ve teorik zeminler ile ilgili daha derin soruları bir süreliğine rafa kaldırdı.

Resmi eğitim sistemlerinin mevcut koşulları, Philip Strong’un (1990) üç ardışık ve örtüşen kategorisinden oluşan salgın psikolojisi modeli³ kullanılarak tanımlanabilir. Bu model korku, anlamlandırma ve harekete geçme süreçlerinden oluşmaktadır. Strong, “salgın” kavramını, epidemiyolojik krize yönelik kolektif psikolojik tepkileri temsil eden bir metafor olarak kullanır. İlk süreç bir korku salgını içerir ve şu soruyu gündeme getirir: Eğitim sistemleri ve bireysel öğrenciler istisnai durumla nasıl başa çıkabilir?

İkinci süreç, bir açıklama ve törelleştirme salgınıdır: “İnsanlar, yeni bir hastalığın veya yeni bir salgının önemsiz olup olmadığına ya da gerçekten çok önemli bir şey olup olmadığına karar vermeye çalışırlar. Tıpkı bir salıncaktaymışçasına bir taraftan diğer tarafa ileri geri sallanır dururlar.” (Strong, 1990, s. 254). Yönetim birimlerinde rol alan aktörler ise, durumu nasıl anlamlandıracaklarına ve öğretme ile öğrenmenin devamını nasıl sağlayacaklarına dair hesaplamalarını yaparlar. Politikacılar, elbette, eğitim politikası oluşturmanın ön saflarında yer alırlar, eş zamanlı olarak -sağlık uzmanlarının değerlendirmelerine dayalı- kısıtlamalar koyar ve önlemler alırlar. Bu sayede her zamanki

²Roy, A. (2020). The pandemic is a portal. Financial Times, April 3, 2020. <https://www.ft.com/content/10d8f5e8-74eb-11ea-95fe-fcd274e920ca>. Accessed 23 April 2020

resmi ve otoriter söylemlerini de korumuş olurlar. Tüm bunlar gerçekleşirken sosyal medya, uzmanların ve acemilerin rasyonel veyahut irrasyonel fikirlerini paylaşmalarına izin verirler.

Öte yandan öğrenciler, karantina döneminden genellikle olumsuz fakat çeşitli şekillerde etkilenmektedir. Karantina, eşitsizlikleri güçlendirmekle birlikte onları hem sosyal hem de psikik olarak stres altına sokar. Sadece öğrenciler değil ebeveynler de oldukça etkilenir. Çoğu, belki de ilk kez, eğitim sisteminin sosyal amacını diğer bir deyişle günlük yaşamı yapılandırma gücünü bu süreçte fark etmektedir.

Üçüncü ve son süreç harekete geçmedir ve dünyanın eğitim sistemlerindeki kurumların ve öğretmenlerin çalışmalarını neredeyse bir gecede sınıflardan ya da amfilerden dijital platformlara nasıl aktardıklarını gösterir. Bu hızlı geçiş, çevrimiçi öğrenmenin eğitim kuruluşlarında daha önceden benimsenip benimsenmediğine ilişkin boşlukları ve eksiklikleri de ortaya çıkarmıştır. Açık ve ücretsiz web seminerleri, blog yayınları, acil durum anında alınacak tedbirlerin dokümanları ve hatta daha önceki üniversite karantinalarından çıkarılan dersler bile (Doucet vd., 2020) bu boşlukları kapatma çabası ile harekete geçti ya da tekrar hatırlatıldı (Czerniewicz 2020). Hepsinden daha da önemlisi, pandemi, ticari dijital öğrenme platformları sağlayıcıları için yeni bir pazar fırsatı haline geldi.

Pek çok çevrimiçi öğrenme platformu, sağlam pedagojik ilkelere, en iyi uygulamalara ve daha önceki araştırmalara bağlı kalmadıkları için eleştiriliyor (Hodges vd., 2020). Sosyal medyada, bu konu hakkında önem taşıyan fikirlere sahip uzmanlar, bir takım özel kuruluş ve şirketleri bu kadar hevesle öncülük sağlamaya yönlendiren nedenleri ve motivasyonlarının ticari arzularından kaynaklanıp kaynaklanmadığını sorguladılar (Siemens, 2020). Bazıları, eğitimin, teknoloji sayesinde hızla düzeltilmesinin olası olumsuz sonuçlarının belirlenmeden uygulanmasına dikkat çekti (Selwyn 2020; St. Amour 2020). Öğrenim platformları ve çevrimiçi öğrenimle eğitim-öğretime dahil edilme, mahremiyet ve de gözetim ile öğrencilerin yaşamlarının insan onuru üzerindeki etkisi için endişelerini ortaya koydu (Harwell 2020).

Kriz anında, eğitim kurumları çevrimiçi öğrenme ve eğitim teknolojisi ile ilgili seçimleri hakkında dikkatlice düşünülmelidir. Bu seçimler, gelecekte yeni güç ve denetim ilişkileri, öğrenci eşitsizliği, eşitsizliklerin yeni biçimleri ve diğer öngörülemeyen birçok etken olarak yankılanabilir (Selwyn 2020). Olası olumsuz sonuçları hafifletmek için, eğitim kurumları öncelikle bilgi sunmanın bir yolundan daha çeşitli olabilecek bir şey olarak, geçmiş çevrimiçi öğrenme deneyimlerini de kullanmalıdır. Aksi takdirde, Bourdieucü bir perspektifle “yanlış tanıma”⁴ tuzağına düşülebilir. Dijital öğrenmeyi mevcut kitle eğitiminin ve

⁴ Bkz.: Bourdieu, P. (2017). Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi (2. b.). (D. Firat,& G. Berkkurt, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.

kurumsallaşmış öğretim ve öğrenimin daha derin sorunlarına apaçık ve her şeyi kapsayan bir çözüm olarak tanımlamak bizi eksik ve hatalı bir kavramaya götürecektir.

Aslında çevrimiçi öğrenme, pedagojik olarak daha yenilikçi ve yaygın olarak kullanılan bilgi sağlama ile değerlendirme süreçlerinden çok daha ilgi çekici olan pek çok farklı biçimde de sunulabilir ya da pek çok farklı format çevrimiçi öğrenmenin yerine de geçebilir. Eğitim çeşitli pedagojik ve felsefi temellerle şekillendirilebilir (Teräs ve Kartoğlu 2017). Böylece, çevrimiçi öğrenmenin “tek bir şey”, “mutlak olan” veya “başlı başına” bir pedagoji olarak görülmesinden vazgeçilebilir.

Çevrimiçi öğrenme genellikle, avantajların zaman ve mekândan -nispeten- bağımsızlıkla sınırlı olduğu, içerik odaklı, kendi kendine çalışmanın eşanlamlısı olarak anlaşılır. Ancak yalnızca metin dosyaları ve bir öğrenim yönetim sistemi aracılığıyla paylaşılan ders videolarından oluşan dijital öğrenme ortamı, işbirliğine dayalı bilgi inşasını ve özgün öğrenmeyi merkezileştiren otantik öğrenme çerçevesi gibi yerleşmiş bir çevrimiçi öğrenme tasarımını kullanan dijital öğrenme ortamlarından çok farklıdır (Herrington vd., 2010). Ayrıca, mevcut dijital öğretim, öğretmenleri ve öğrencileri eğitim teknolojisinin geliştirilmesi, uygulanması ve kullanımına dahil etmenin, teknolojinin anlamlı öğretim ve öğrenimi ne kadar başarılı bir şekilde etkileyebileceğinin bilgisinden de yoksun olarak ilerlemektedir. (Bates ve Sangrà, 2011; Howland vd., 2011).

EĞİTİM TEKNOLOJİSİ VE VERİLEŞTİRME: SATICI PİYASASI

Covid-19 salgınından çok önce, eleştirel teorisyenler, eğitim teknolojilerinin sunduğu vaatler ve iyileştirmeler arasındaki tutarsızlığa dikkat çekmişlerdi. (Cuban vd., 2001; Cuban, 2004; Selwyn, 2010; Mertala, 2019). Şirketlerin bilgisayarları ve diğer dijital cihazları eğitim kurumlarına dahil edebilme hevesi 1980'lerin başında başlamıştır. Şu an olduğu gibi geçmişte de bilgisayar uzmanları, iş insanları ile politikacılar, bilgi iletişim teknolojisinin öğretme ve öğrenmeyi kolaylaştıran, öğrencileri geleceğin nitelikli işgücü olarak disipline edebilen; hem eğitim kurumlarını hem de mevcut toplum içerisindeki demokrasiyi geliştiren sihirli bir anahtar olduğunu düşünüyorlardı. (Cuban, 2004; Cuban ve Jandrić, 2015, s. 432). Cuban bu durumu şöyle özetler:

Okullar, kablolar ile donatılıp gerekli ekipmanlar yerleştirildikten sonra, politika düzenleyiciler, öğretmenlerin ve öğrencilerin bilgi teknolojilerini sınıflarda düzenli olarak kullanacaklarını ve okullarda planlı bilgisayar kullanımından sonra, istenen sonuçların doğal olarak gerçekleşeceğini söylemektedirler. Kısacası, teknolojiye erişim, teknolojinin eğitim amaçlı kullanımına yol açacak ve arzulanan hedeflere ulaşılmasına imkân tanıyacaktır. (Cuban, 2004, s. 20-21).

Fakat alan araştırmalarına baktığımızda çıkarımlar bize istenilene hala ulaşamadığını göstermektedir. Öğretmenlerin ve öğrencilerin bilgisayar kullanımının “ilköğretim ve liselerdeki öğrencilerle yapılan görüşmelerin sonucunda, anlaşıldığı üzere, fayda sağladığına dair henüz bir kanıt bulunmamaktadır.” (Cuban ve Jandrić 2015, s. 432). Ek olarak, eleştirmenler, geçen süreçte, “teknolojiyle geliştirilmiş öğrenme” gibi ontolojik temellerin, eğitim teknolojisinin eleştirel tartışmasını nasıl sınırlayabileceğine de dikkat çekmişlerdir. (Bayne, 2015). Bir başka eleştiri de eğitim teknolojisi şirketlerinin yükselişiyle birlikte, dijital öğrenme platformlarının, eğitim teknolojisi devrimi tasarısına daha iyi uyacak şekilde öğrenme kavramını yeniden tanımlaması, basitleştirmesi ve zayıflatmasına gelmiştir (Knox vd., 2020; Manolev vd., 2019). Yapılan indirgemeler arasında, davranışçılığın, dijital olarak yeniden kurgulanmasıyla “makinesel davranışçılık”⁵ adı altında geri dönüşü de mevcuttur (Knox vd., 2020). Diğer bir deyişle bazı platformların, öğrenci davranışını, sisteme göre modellemek için psikik davranışsal yönetim teknikleri ve sıralamaları kullandığı ortaya çıkmıştır. (Manolev vd., 2019). Bu eleştiriler, mevcut platformların gerçekten daha iyi öğrenmeyi destekleyip desteklemediğini (Macgilchrist, 2019; Slade ve Prinsloo 2013) ve etik açıdan veri tespiti ile gözetimin etkisi konusundaki son tartışmalarla bağlantı kurup kurmadığını sorgulamaktadır. (Jarke ve Breiter 2019). Dijital platformların daha geniş kapsamlı incelemeye tabi tutulması gereken sosyolojik etkisi ve pazar odaklı platform kapitalizm ile ilişkiselliği de öne çıkan eleştiri alanları arasındadır (Srnicsek 2017; Williamson2020a, b).

Çeşitli alanlardaki şirketler için davranış bilgileri, sermayelerini güçlendirebilecek en önemli meta haline geldi (Zuboff, 2019). Bu, dijital öğrenme platformlarında da giderek artan bir durumdur (Birch vd., 2020). Eğitim kapsamında gerçekleştirilen verileştirme, iş zekâsı ilkelerine ve piyasa içerisindeki mevcut rekabet olgusunu arttırmaya yönelik verilerin kullanımına dayanmaktadır. “Karar verme mekanizması insanların (gelecek) davranışlarını etkilemeye yönelik olduğundan, girişimcilik ve sosyal zekâ arasındaki sınır giderek bulanıklaşmaktadır. Endüstrileşme süreciyle beraber irdelendiğinde , [iş zekâsı] sonuç olarak yenilik, rekabet ve üretkenlik için verimli bir temel nokta görülmektedir.” (Lycett, 2013, s. 381). İş zekâsının, yükselmekte olan değerine ivme kazandıran en önemli husus, verilerin artan kullanılabilirliğinde saklıdır. Maksimum düzeyde etkili olması için, bu verilerin hacim (sahip olunan verinin büyüklüğü), hız (yüksek hızlarda uygulanan bir veri akışı) ve çeşitlilik (birçok kaynak barındırma) açısından zengin olması gerekmektedir (Lycett, 2013).

⁵Orijinal metinde: *Machine Behaviourism*

Eğitimin verileştirilmesinin temel mizacı, genellikle, analitik öğrenmenin değerinin anlaşılması, öğrenci katılımını teşvik etme, öğretim uygulamaları hakkında bilgilendirme veya öğrenmeyi kişiselleştirme gibi hümanist hedeflere odaklanır (De Freitas vd., 2015). Buna rağmen, iş zekâsının rekabetçi ahlakıyla bağlantıları, bize tartışılmaz bir gerçeklik sunar. Eğitim teknolojisi satıcılarının eğitim sektöründeki artan etkileri söz konusu olduğunda, yukarıdaki iki olgu ayrılmaz bir şekilde iç içe geçmiş bulunmaktadır (Williamson, 2020a; 2020b). Covid-19 salgını sırasında çevrimiçi öğrenmedeki yoğun talebin, platform kapitalizmindeki mevcut gelişmeleri daha da güçlendirebileceğini ve hızlandırabileceğini, yani çevrimiçi platformları, sürekli artan veri gruplarını toplama ve kullanma temelinde çalışan kâr üreten makineler olarak kullanabileceğini imgelemek artık yadsınamaz bir gerçekliktir (Smicek, 2017).

Eğitim teknolojisi ve verileştirme, tipik olarak ilerleme ve ekonomik büyüme ile eş anlamlıdır (Birch vd., 2020). Veri madenciliğinin savunucuları, eğitimin giderek artan veri hacmi ürettiğini, bu nedenle bu verilerin eğitimi iyileştirmek için işlenmesi gerektiğini savunuyorlar. Bu bağlamda mantıksal bir çıkarım ise daha fazla veriye sahip olmak (hacim, hız, çeşitlilik) daha iyi olur yönündedir. Bu sonuç, genişletilmiş veri toplama yöntemlerinin (satıcılar⁶ için genişletilmiş pazarların) sürekliliğini güvence altına alır ve sağlanan güvence ile sınırsız veri akışı sistemi, eğitimi iyileştirmenin başlangıç noktası olarak kabul edilir. Farklı giyilebilir teknolojiler ve nesnelerin interneti (*Internet of Things*) gibi hayatı “kolaylaştıran” çözümler, eğitim sürecinin tüm unsurları veri akışlarına dönüştürülene kadar, bu gelişimde doğallaştırılmış sonraki adımlardır. Bu verilerin, eğitim teknolojileri şirketleri için kâr sağladığı tartışılmaz bir gerçektir. Fakat bunların öğretmenler ve öğrenciler için yararlılığı ise başlı başına bir münazara konusu olacak cinstendir. Unutulmamalıdır ki, bu gelişmeler, bireylerin ve eğitim kurumlarının daha iyi eğitim adına veri tabanlarına teslim edilmesin etik bir sorumluluğuna sahip olan neo-liberal anlayış ile başlatılmıştır (Couldry ve Yu, 2018).

Son yıllarda, öğrenci merkezli gelişimin rolüne ek olarak eğitimle ilişik veri sahipliği, erişim ve etik hakkında da önemli ve henüz cevaplanmamış bir takım sorunsallar ortaya atıldı (Slade ve Prinsloo, 2013; Drachsler ve Greller, 2016; Corrin vd., 2019; Prinsloo, 2019; Tsai vd., 2019; Teräs ve Teräs, 2019). Günümüzde politikalar ve veri bilgilerinin sahipliği, öğretim ve öğrenim uygulamalarını doğrudan etkilemektedir. Broughan ile Prinsloo (2019),

⁶Orijinal metinde: *Vendors*

verilerle gerçekleştirilen etkileşimlerin, bilgi ve bilgiyi çözümlemenin kim tarafından ve hangi rollerde kullanılmasına ya da bunlarla etkileşime girilmesine izin verilip, verilmemesi problemi çerçevesinde şekillendirildiğini belirtmektedir. Örneğin, verilerin kullanımı, öğrencilerin ölçme ve değerlendirilmesi ile idari süreçlere odaklandığında, öğrencilere genellikle birer meta olarak davranılır (Koopman, 2019). Bu husus, öğrencinin faaliyetlerinde bir daraltılmaya yol açtığı gibi öğrenmelerini desteklemek için verileri kullanma potansiyellerini de azaltmaktadır. Bu nedenle Broughan ve Prinsloo (2019), hangi verilerin toplanacağı, toplanan verileri kimin, hangi amaçlarla kullanacağı konusundaki tartışmalarda öğrencileri de “veri sahipleri” olarak yeniden düzenlemenin daha faydalı olacağını savunmaktadır. Öte yandan diğer veri sahipleri de, öğrenci temsilciliğini ve eğitimde eşitliği teşvik etmek için veri ve verilerin çözümlenmesi kullanımını yeniden düzenlemek için girişimlerde bulunmalıdır (Tsai vd., 2019).

Eğitim kurumları, işleyiş biçimlerini giderek daha fazla ölçüme tabi tutarak sayısallaştırmakta, bu da verileri, desteklemekten ziyade gözetim için kullanma eğilimini yaratmaktadır (Selwyn, 2019). Aslında, eğitimde süreklilik arz eden gözetim olgusu o kadar derin bir şekilde doğallaştırılmıştır ki, ilk etapta kişisel bilgilerin toplanıp toplanmaması sorusu nadiren sorulmaktadır. Kişisel verilerin toplanması, temel bir gereklilik olarak eğitim sürecine giderek daha fazla dâhil edilmekte ve verilerin toplanıp toplanmaması gerektiğinin sorgulanmasına yer bırakmamaktadır (Couldry ve Yu, 2018). Bu, eğitim sektörünün kaçınılmaz bir gerçekliği olarak kabul edilmektedir. Öğrencilerin ve ebeveynlerin, eğitim kurumları tarafından sunulan uygulamaları ve platformları kullanmak için genellikle kişisel bilgilerini paylaşma politikalarına izin vermeleri gerekir. Veri toplama ikilemini basit bir rıza kavramıyla ortadan kaldırmak pratik olmamaya ilaveten ağ merkezli bilgi toplumlarının temelini oluşturan güç yapılarının varlığından ve meşruiyetinden bireyleri bihaber bırakmaktadır (Mai, 2016). Bununla birlikte, öğrencilerin ve öğretmenlerin ne yaptığını sürekli olarak izleyebilme deneyimi, eğitim teknolojisi satıcıları tarafından önemli bir “hizmet” olarak vurgulanmaktadır (Couldry ve Yu, 2018).

Yeni dünya da veriler, hayatın her alanını besleyen ve dönüştüren "yeni petrol"⁷ olarak tarif edilmektedir. Williamson'ın (2020a, 2020b) eleştirel politik-ekonomi analizlerini takiben, dijital öğrenme teknolojilerinin ve platformlarının iş odaklı geliştirilmesinin öncelikle öğrenmeyi ve öğretimi iyileştirmeyi değil, kâr elde etmeyi amaçladığı sonucuna varılabilir (Mirrlees ve Alvi, 2020). Bu, özellikle eğitim yetkililerinin öğrenme ve öğretme yapılarını

⁷ Arthur, C., Techgiants may be huge, but nothing matches big data. The Guardian, 23 Ağustos 2013. <https://www.theguardian.com/technology/2013/aug/23/tech-giants-data>. Erişim Tarihi: 17 Haziran 2020.

çalışır durumda tutmak ve böylece genel olarak toplumların işleyişini sürdürmek için olabildiğince hızlı hareket etmeleri gereken Covid-19 salgını sonucu oluşan karantina döneminde daha da görünürlük kazanmıştır. İçinde bulunduğumuz koşullar altında, dijital öğrenme platformlarının kullanımlarına ilişkin geniş ve sosyal veyahut eğitimsel vizyonlarını düşünmek ya da ayrıntılı karşılaştırmalarını yapabilmek için yeterli zaman yoktur. Öte yandan ülkelerin imkân ve kaynakları -acil durum- çevrimiçi öğrenmeye geçişle başa çıkabilme kapasiteleri açısından önemli ölçüde farklılık göstermiştir. Ülkeler arasındaki farklılıklar ve hızlı karar verme süreci, satıcı piyasasında ise, kar elde etmek için "dijital öğrenim endüstrileri" kapsamında sermayedarlara yeni fırsatlar sağlamaktadır. Tıpkı eğitimin piyasalaştırılması gibi covid-19 salgını sırasında, tıbbi maskeler ve diğer koruyucu ekipmanlar için küresel pazarlarda da benzer fenomenlere rastlanmıştır (Subramanian, 2020).

Pandemiden muzdarip olan dünya, sağlık ve yaşlı bakımından eğitime kadar çeşitli alanlarda kapitalist piyasa mekanizmalarına daha bağımlı ve açık hale gelmiştir. Bu nedenle, eğitim sektörünün gelecekte olması gereken yönü eleştirel bir şekilde düşünmek ve geleceğini kontrol etme gücünün kimin elinde olması gerektiğini sorgulamak için pandemi süreci, oldukça büyük bir önem arz etmektedir. Teknolojik tabanlı tercihler, tarafsız olarak düşünülemez. Üstelik yapılan seçimler sadece ilgili uygulama alanını değil neredeyse bütün alakalı ve alakasız alanlarda etkisini gösterir. Teknolojinin sosyal olarak yapılandırılmış doğası⁸ nedeniyle, Covid-19 salgını sırasında yapılan teknolojik seçimler, daha geniş ve öngörülemeyen makro düzeyde toplumsal etkiler yaratmak için mikro düzeyde öğretim ve öğrenme deneyimlerini ve orta düzeydeki örgütsel ilişkileri hem dolaylı hem de doğrudan etkileyecektir.

İHLAL EDİLMİŞ EĞİTİMİN İMHASININ BİR ELEŞTİRİSİ

Teknoloji ya eğitimin imhasını gerçekleştirecek ya da bir devrim yaratacak düşüncesi on yıllardır toplumlar da oluşmuş bir slogan ya da ütopya niteliği taşımaktadır (Selwyn, 2010; Postman, 1992). Bir yanda, Bastian'ın (2019) tekno-optimistliğe (tekno-determinizm olmadan) ve onun öncüllerinin yanıltıcı tavırlarına dair reddeden ve olumsuzlayan bir görüşü varken (Fuchs, 2020a, s. 18–19), öte yandan ihlal edilmiş eğitim argümanı, yani eğitimin bir şekilde “çökmüş” olduğu ve bu nedenle teknoloji ile düzeltilmesi gerektiği ve/ veya düzeltilebileceği şeklindeki popüler görüşler tartışılmaktadır. Açıkça söylemek gerekirse, bu söylemin altında yatan argüman, sıklıkla yanlış tanımlanmaktadır. Otomatikleştirilmiş geri

⁸ Bkz.: Selwyn, N. (2010). Looking beyond learning: Notes towards the critical study of educational technology. *Journal of Computer Assisted Learning*, 26(1), 65–73. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2729.2009.00338.x>.

bildirim, kişiselleştirme, önceden belirlenmiş öğrenme yolları ve dijital verilerin üretilmesine ve kullanımına dayalı diğer verimlilik artırıcı stratejiler aracılığıyla öğrenci katılımını artırmayı amaçlayan teknik çözümler, genellikle “çözümleyici” kurgular olarak ifade edilir. Ancak, bu kişisel veçhelerin, insanın öğrenme tarifiyle ilişik olarak ne anlama geldiği tam olarak belirtilmemiştir.

Dünya çapındaki Covid-19’dan ötürü gerçekleşen karantina boyunca, okullar ve öğretmenler, eğitim öğrenimin devamlılığını sağlamak için neredeyse mevcut tüm dijital araçların kullanımına başladı. Kısa vadeli çözümler, sosyal, pedagojik, politik ve ekonomik olarak gereklidir, ancak kriz zamanı uzun vadeli siyasi planlar ve/ veya eğitim teknolojilerine yatırım yapmak için en iyi zaman değildir. Bunun yerine ihtiyaç duyulan şey, bu konuların eleştirel analizidir.

Bu nedenle, önce “ihlal edilmiş eğitim” hipotezi üzerinde düşünmeliyiz. Kurumsal eğitimin çöktüğüne dair savunularda Ivan Illich gibi A.S.Neill (1960), John Hold (1964), Everett Reimer (1971), Paul Goodman (1973) gibi isimler yer almaktadır. Illich (1971), okullarda öğrencilerin otoriteye itaat etmeyi ve kapitalist tüketim toplumunun gizil normlarını öğrendiklerini ve bu nedenle toplumların okullardan arındırılması gerektiğini öne sürdü. Illich, "okulsuzlaştırma" sürecini, Brezilyalı meslektaş Paulo Freire (2018) ile aynı şekilde, ortaklaşa ve iş birliğine dayalı iletişimsel bir şekilde organize edilen eğitim olarak tahayyül süzgecinden geçirdi. Ancak Illich ve Freire’nin bu benzer görüşleri farklılıkları olmadıkları anlamına gelmemelidir. Belki de iki düşünürün en önemli farkı temel modernite anlayışlarında aranmalıdır. Illich, eğitim kurumları da dahil olmak üzere tüm politik ve kurumsal biçimleriyle genel anlamda modernist projeye karşı son derece eleştirel yaklaşmaktadır. Özellikle de modern teknolojik rasyonalite üzerinde durmaktadır. Freire ise, modernleşmeyi bu şekilde sert eleştirilere tabi tutmaz. Yine de, eğitimin temel öncüllerinin yanı sıra sosyalist toplumlara dönüştürülmesi gereken modern kapitalist toplumlardaki tezahürlerini de eleştirmekten kendini alıkoyamaz (Jandrić, 2020a; Cuban ve Jandrić 2015).

Son zamanlardaki Illich ve Freire eksenli araştırmalar, çökmüş kapitalist eğitime ilişkin eleştiriler sunsa da (Fernback, 2018; Fuchs, 2020a; Jandrić, 2017; McLaren ve Jandrić, 2020), ters ideolojik yönden, yani girişimci ve kapitalizm yanlısı aktörlerden gelen “ihmal edilmiş eğitim”e yönelik ortaya çıkan bir takım anlayışlarda mevcuttur. Bu anlayışlar, eğitim teknolojilerini tanıtmak ve satmak isteyenler arasında oldukça popülerdir. Özellikle insan ve öğrenmeden çok benimsemenin teknolojik yönlerine odaklanma eğilimi taşıyan bu ifadeler, genellikle “Silikon Vadisi Hikâyeleri” olarak anılmaktadır (Weller, 2015; Watters, 2016; Hendrick, 2018). Yıkıcı yenilikler, çok az ya da hiç görünmeyen “hızlı hareket et ve mevcut

işleri boz”⁹ inancıyla desteklenen daha geniş bir teknolojik imha kültürünün parçası olarak dünyanın öğrenme şeklini nasıl değiştirecektir? Örneğin bu gibi tartışmalara, “*Disrupting class*” gibi kitaplarda oldukça sık rastlanmaktadır. Yapay zekâ alanındaki bilgisayar bilimcisi ve Udemy'nin kurucu ortağı Sebastian Thrun şöyle der: “Eğitim çöktü. Bununla yüzleşin. Eğitim denilen kurum öylesine ihlal edilmiş bir durumdaki toparlanması için muhtemelen Silikon Vadisi'nin büyümesi gerekmektedir.” (Aktaran, Wolfson, 2013). Bu fikirler teknolojik aldatici söylemin neo-liberal temellerine sağlam bir şekilde bağlanmış ve ardından (formel) eğitimin sorunlarını iyileştirmek için dijital eğitim teknolojilerinin mistik yolları hakkında iradesiz tutumlar sergilemektedir. Ancak bu fikirler, üzerinde anlaşılan anlamlar olmadan, var olmayan nesnelere işaret eden ve belirli bir anlamı olmayan terimlerdir.

“İhlal edilmiş eğitim” varsayımı dışında incelememiz gereken bir başka tutum, dijital eğitim teknolojilerinin iç içe geçmiş pedagojik, politik, sosyal ve bireysel sonuçlarına yeterli düzeyde araştırmalar yapmadan olası her soruna hızlı çözümler sunduğu yaklaşımlardır. Eğitimi teknoloji ile düzeltmeye çalışmak yani teknolojikleştirmek, doğası gereği politik olan yapısal toplumsal sorunları çözmesi için eğitime aktaran neo-liberal gelişmelerle yakından bağlantılıdır (Labaree, 2008; Simons ve Masschelein, 2008; Peters vd., 2019). Ancak yine de Peters, Jandrić ve Hayes'in (2019:252) belirttiği gibi, "eğitimin teknolojik işsizlik sorununu çözebileceği fikri, sözünü yerine getirmekte büyük ölçüde başarısız olan siyasi bir yapıdır. "Aslında, Birch'in ve çalışma arkadaşlarının (2020) gözlemlediği üzere, tekno-bilimsel yeniliğin toplumsal zorlukları hafifletemediğine ve çözüm üretmediğine dair artan bir endişe vardır. Fakat buna rağmen tekno-bilimsel yenilikler, finansmana dahil edilerek yatırım getirisi, pedagojik ve etik olanlar da dahil olmak üzere diğer tüm hususların üzerinde zafer kazanmaya devam etmektedir. Sonuç olarak çözümleyici eğitim teknolojisi modelleri, sorunları düzeltmek yerine daha da pekiştirebileceği gözden kaçmaktadır. Daha önce tartışılan verileştirme ve tahlil temelli uygulamaları da adaletsiz, davranışa dayalı performatif bir kültürü teşvik ettiği, bağlamdan arındırılmış ve potansiyel olarak hatalı verilere dayanan karar verme, gözetleme ve davranış değişikliği ile başarının yolunun neo-liberal rekabetçi bireycilik kavramlarına dayandığı bir dünya görüşünün desteklenmesi nedeniyle eleştiriye açık tutulmalıdır (Manolev vd., 2019; Knox, vd., 2020).

“İhmal edilmiş eğitim” hipotezi, Covid-19 salgınında, eğitim ve teknoloji bazlı şirketlere, bazen temel eğitim-öğretim kuramlarıyla pek de ilgisi olmayan, üstelik daha önce denenmemiş çözümleri satma imkânı tanımaktadır. Hatta bazı şirketler, artık daha fazla satış

⁹ Orijinal metinde: *Move fast and break things*

beklentisiyle hizmetlerini ve ürünlerini cömertçe ücretsiz sunmaktan çekinmezler. Bu araçlar öğretim uygulamasında kök saldıkça, eskiye dönmek bir o kadar güçleşecektir. Ek olarak ve daha da rahatsız edici bir şekilde, bu araçlardan bazıları, gelecekte para kazanılabilecek verileri bulabilmek ve toplamak için oturum açma gereksinimleri ya da izleme çerezleri gibi kişisel verileri depolayan teknikler kullanmaktadır. Kişisel verilerin mülkiyeti ve kontrolünden daha çok önemli olan bu, “faydalı” teknolojik ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi, tekno-bilimsel kapitalizmde yükselen nispeten yeni bir iş modelini bizlere sunmaktadır (Birch vd., 2020).

Özetle, sorunun geçerliliği, toplumsal ihlal, doğal olarak ihlal ile kastettiğimiz şeyden türetilmelidir. Peki ihlal mefhumu, teorik, ampirik ya da başka bir şekilde türetilbilir mi? Teorik olarak “ihlal” kavramına bakarsak, önce “ihlal”in ne anlama geldiğini ve farklı dünya görüşleri için neyi/neleri ifade ettiğini sormalıyız. Dünya görüşü kapitalizm ise, toplum bütün olanlardan sonra bile ihlal edilmeyebilir. Ancak kapitalist topluma her zaman daha verimli ve etkili bir şekilde hizmet edebileceği için eğitim bir ihlale uğrayabilir. Dünya görüşü, bütüncül bir perspektif ile insanın gelişimi, eşitlik ve genel olarak tüm bireyler ve çevre için iyi bir yaşam ideallerine dayanıyorsa, eğitim gibi toplumunda ihlale uğradığından söz edilebilir.

“İhlal” mefhumu, ampirik olarak tanımlanacaksa, Covid-19 salgını sırasında eğitim sektöründe gerçekleşen reaksiyonlarda ve faaliyetlerde gözlemlenebilir. Pandemi ile birlikte dünyanın dört bir yanındaki temel kaygılardan biri, öğrencilerin mezun olup olmayacağı ve çalışmalarının kesintisiz devam edip etmeyeceği olmuştur. Bunun tamamen geçerli bir endişe olduğunu kabul ediyoruz. Ancak aşikâr olan tartışılma ve gerçekleştirilme biçimlerinin biraz ürkütücü ve imalathane benzeri bir atmosfere sahip olduğudur. Covid-19 salgınına verilen acil eğitim müdahaleleri, eğitimin büyük konveyör bandının ya yavaşladığı ya da durduğu ve çözümün onu çalışır durumda tutmak için daha fazla makineye tanıtmak olduğu endişesini beraberinde getirmektedir. Pandemi karantinada bir başka baskın tema ise, finansal kriz ve eğitimin kapitalist ekonomi için emeğin ve tüketicilerin kaynakları olarak anlaşılan mezunların “üretiminde” yeterince verimli olmadığı fikrinin devam ettirilmesidir. Bunun yerine, eğitim (hala) insanları, araçsal olmayan terimlerle tanımlanması zor ya da imkânsız bir değere sahip gibi görünen çeşitli yaşam alanlarında eğitmek için bazı değerli zamanları kullanır.

NE Y APILMALI?

Covid-19’un patlak vermesinden kısa bir süre önce Williamson ve arkadaşları (2019) eğitim teknolojisi araştırmalarında acil konular olarak gördüklerini bizlerle paylaştı. İlgili

çalışmalarında eğitim araştırmalarının, teknolojilerin mevcut sorunları nasıl çözebileceğine dair kanıt sunmaktan ziyade eğitim teknolojisinin ortaya çıkardığı yeni sorunlara doğru odaklanması gerektiğine işaret ediyorlardı. Yine aynı zamanlarda Selwyn ve arkadaşları da (2020a, 2020b) eleştirel bir eğitim teknolojisi gündeminin ve proaktivitenin geliştirilmesi çağrısında bulundular. Kısacası pandemiden çok önce, önde gelen bilim insanları, eleştirel eğitim teknolojisi araştırmalarının geliştirilmesi için acil bir ihtiyacı açıkça ifade ettiler (Suoranta ve Vadén, 2010; Bulfin vd., 2015; Jandrić 2017).

Covid-19 salgınına girerken, bu aciliyet duygusu daha da şiddetlendi. Yakın tarihli bir yazısında Jandrić (2020b, s. 236) çok önemli olan soruyu sordu: “Covid-19 salgınının çevre, gözetleme ve dünya çapında faşizmin yükselişi ile demokrasi açısından ne gibi sonuçları olacak?” Pandemi, kapitalist ekonominin ve eğitimin konveyör bandı olarak aslında ne kadar kırılğan olduğunu ortaya çıkarmış oldu. Daha şimdiden, pandeminin neden olduğu krizin yeni acil durum önlemleri şeklinde eğitimi etkilediğini görebiliyoruz. Gözetim ve eğitim yönetimi ile eğitim kurumlarını kriz anında bile çalışır durumda tutmaları nedeniyle ilerleyen süreçte, dijital eğitim platformlarının giderek daha fazla edinilmesi ve uygulanması muhtemeldir. Çünkü kapitalist dünya görüşü ve araçsal eğitim anlayışında, bu tür teknolojiler gerçekten bir çözüm olarak görülmektedir.

Satıcı piyasası, eğitimin geleceği ile ilgilidir. Covid-19 sonrası eğitim, kamu yararı vizyonları ve eleştirel olarak irdelenmiş bütüncül öğrenme tasarımlarıyla şekillenecek mi yoksa yeni pazarlar için şirket çıkarlarından ibaret bir piyasaya mı dönüşecek? (Selwyn vd., 2020a, 2020b; Williamson, 2020a, 2020b). Eleştirel teorisyen Henry Giroux'nun (2020a) dediği gibi, “Covid-19 salgını, acımasız bir neo-liberalizmin gücünü ve tüm zulümüyle küresel finans piyasalarını ortaya çıkarmak için perdeyi ardına kadar geri çekti.” Ve daha da ileri giderek, “Mevcut viral salgın, ancak siyaset ve eğitim krizinin dahili ile tartışmaya açık hale getirilmelidir.”

Pandemi sürerken, mümkün geleceklere öngörebilmek oldukça önemlidir. Öğrenciler üzerinde tahakkümü sağlayabilmek için veri ve algoritmalar gibi olası eğitim-teknoloji distopyalarına sosyolojik imgelem ile bakabilmek gerekir. Olumlu sonuçların neye benzeyebileceğini öngörmek ve ifade etmek de aynı derecede önem arz etmektedir. Kriz konuşmasına (eleştiri dili ve pedagojisi) ek olarak, "utanmadan yabancılaşmamış, nezih bir yaşam" diyen ütopyik vizyonlara ve eleştirel çözümlere (olasılığın dili ve pedagojisi) ihtiyacımız var (Žižek 2020, s. 114). Covid-19 salgını dünyanın sonu değil, yine de yağmacı kapitalizm öncesi/ bağlamında bir kurumsal açgözlülük dünyasının sonu anlamına gelebilir.

Illich (1971), eğitim ve teknolojinin kesişme noktalarında, yarım asır önce olasılık ve umut dilini konumlandırmıştır. Freire ile birlikte Illich, uygun eğitimin öğrencilerin ilgi ve deneyimlerinden başlayarak politik okuryazarlığa dayandığına inanmaktaydı. Covid-19 sonrası dünya (ya da daha doğru bir ifadeyle Covid-19'lu dünya), bireylerin “seçtiği ve tanımladığı bir problem etrafında buluşabildikleri, açık erişim platformlarında uygulanan yaratıcı, keşifsel öğrenmeyi arzulatmaktadır. (...) Ne var ki insanlar, şu anda aynı şartlar ve problemler konusunda aynı şaşkınlıkla kendilerini ifade etmektedir. (Illich 1971, s. 19). Dahası, yağmacı kapitalizm bağlamında kurumsal açgözlülük dünyasının sonu, otoriter eğitim kurumlarında değil ancak öğrenme ağlarında gerçekleşebilecektir. “Okula en radikal alternatif, her insana şu anki endişesini aynı kaygıyla motive edilen diğerleriyle paylaşması için aynı fırsatı veren bir hizmet olabilir.” (Illich 1971, s. 19).

Illich, formel eğitim dışında emrimizde bol miktarda öğrenme kaynağı olduğuna inanmaktaydı. Ancak bunlar ne geleneksel olarak eğitim kaynakları olarak algılanıyor ne de öğrenme amacıyla bunlara erişimde -özellikle yoksullar için- kolaylıklar tanınıyordu. Bu nedenle, “onları aramaya motive olmuş herhangi birinin kullanımı için bu kaynaklara erişimi kolaylaştırmak üzere kasıtlı olarak kurulmuş yeni ilişkisel yapıları tasarlamalıyız. (...) Bu tür ağ benzeri yapıları kurmak için idari, teknolojik ve özellikle yasal düzenlemeler gereklidir.” (Illich, 1971, s. 78). Bu öğrenme ağları, diğer uygulamaların yanı sıra, bilgisayarlar tarafından bile kolaylaştırılabilen beceri alışverişleri ve eşleştirmelerinden oluşmaktadır.

Illich'in idealleri, dijital alanda açık erişim ve işbirliğine dayalı eğitim ve öğrenimle ilgili tartışmalarda da öne sürülmüştür. Suoranta ve Vadén (2010), dijital öğrenme alanının farklı sosyal oluşumlar ve siyasi mücadeleler için bir saha olduğunu öne sürmüşlerdir.

Sivil katılım ve aktivizm için nispeten zayıflatıcı engeller, sanatsal ve diğer türden ifadeler, faillerin çıktılarını oluşturmak ve başkalarıyla paylaşmak için akran ilişkileri ve gayri resmi rehberliğin yanı sıra yeni sosyalleşme biçimleri, sosyal bağlantılar, kolektivism ve dayanışma gibi kolay erişimi içeren “işbirlikçi dönüş” veya katılımcı kültür olarak adlandırılan özdekler yoluyla inşa edilmiştir (Suoranta and Vadén 2010, s. 2).

Covid-19'lu dünyada, "piyasa temelli kâr, özelleştirme ve ticari değişim diline" karşı çıkmaya hazır olmalıyız (Giroux, 2020b). Eğitim teknolojileri alanında ve birkaç dijital baronun hâkim olduğu mevcut satıcı piyasasında çeşitli dijital öğrenme çözümleriyle kabul gören davranışçılık ve gözetim mekanizmalarının da bilincine ulaşmalıyız. Naomi Klein'in belirttiği gibi;

İnsana yatırım yapmakla teknolojiye yatırım yapmak arasında oldukça zor karar verilen seçimlerle karşı karşıyayız. Çünkü acımasız gerçek şu ki, mevcut haliyle, ikisini birden yapma olasılığımız çok düşük. Birbirini izleyen uluslararası kurtarma paketlerinde gerekli kaynakların eyaletlere ve şehirlere

aktarılmasının reddedilmesi, covid-19 sağlık krizinin artık imal edilmiş bir kemer sıkma krizine çarptığı anlamına geliyor. Devlet okulları, üniversiteler, hastaneler ve toplu taşıma, gelecekte hakkında varoluşsal sorunlarla karşı karşıya. Teknoloji şirketleri; uzaktan öğrenme, tele-sağlık, 5G ve sürücüsüz araçlar için acımasız lobi kampanyalarını kazanırsa, acil kamu öncelikleri için artık para kalmayacak ve gezegenimizin acilen ihtiyaç duyduğu “yeni bir yeşil anlaşma” gibi düzenlemeler ise asla gerçekleşmeyecek. Aksine, tüm parlak cihazların fiyat etiketi, öğretmenlerin toplu işten çıkarılmaları ve hastanelerin kapatılması ile sağlanacak (Klein, 2020).

Eğer eğitim teknolojisi gerçekten oyunu kazanırsa, C. Wright Mills’in deyiimiyle "Neşeli Robotlar"¹⁰ dönüşme tehlikesiyle karşı karşıya kalabiliriz ve bu yüzleşme insanlığa bahşedilmiş olan bilişselliğin yok olmasına yol açabilir. Mills’in vurguladığı üzere; “(...) aşırı gelişmede, çoğu aktörün akıl yürütme şansı, rasyonalitenin artmasıyla yeri ve kontrolünün bireylerden daha büyük ölçekli organizasyonlara geçmesi sonucu yok edilir. O zaman sebebi olmayan rasyonalite başlar. Böyle bir akılcılık asla özgürlükle paralel değil, ancak onu yok edicidir.” (Mills, 2000, s. 170).

En azından, “şimdiki zamanın karmaşık olarak görülmesi ve çeşitli güçler tarafından sorgulanması gerektiği” (Kahn ve Kellner, 2007, s. 432) söylenebilir. Bu da bizi teknolojik determinizme alternatifler bulma arayışıyla karşı karşıya bırakır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Strong'un (1990) salgın psikolojisi modelinden değerli bir şey öğreneceksek, sosyal “salgınların”, üç aşamasını (korku, anlamlandırma ve harekete geçme) tekrarlamaktan kaçınmalıyız. Aslında bunu yaparak, Covid-19'un neden olduğu bir epidemiyolojik duruma yani modelin genel olarak önerdiği aynı kolektif tepkilere kendimizi teslim etmekten kaçınıyoruz. Aksi takdirde, yalnızca teorik ve pratik diyalektiğini aşma imkânı olmaksızın, düşüncesiz ve belki de hatalı bir korku, anlamlandırma (dezenformasyon, yalanlar ve sahte haberlerle kurgulanabilir) ve harekete geçme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağız. Çünkü, Fuchs'un (2020b, s. 337) işaret ettiği gibi, “varoluşsal korkularımız ve ihtiyaçlarımız araçsallaştırılabilir” ve bunun sonucunda, kurumsal eğitim teknolojisi ile verilen diğer tahakküm biçimlerini istençli veyahut istençsiz kabul edebiliriz.

Covid-19 salgını sırasında, eğitim kurumları, öğrencilerin krize ve sosyal mesafeye rağmen çalışmalarına devam edebilmelerini sağlamak için eğitime dâhil edilebilecek araçlar bulmaya çalıştı. Bu arayış, çevrimiçi öğrenmeye eşî görülmemiş bir ivme kazandırdı ve çoğu durumda, çalışmaların devamını sağlamak için eğitim kurumları, eğitim teknolojileri ile hızlı çözümler bulmaya devam etti. Eğitim-teknoloji şirketlerinin hizmetlerini sunma fırsatının

¹⁰Bkz.:Mills, C. Wright (2016). *Sosyolojik Tahayyül*. (Ö. Küçük, Çev.) İstanbul: Hil Yayıncılık.

değerlendirildiği bir satıcı piyasası da aslında bu şekilde yaratılmış oldu. Uzun yıllardır, birtakım oluşumlar, kriz anlarında hizmetlerini ve platformlarını ücretsiz olarak sunmaya istekliydi. Fakat, son dijital eğitim platformları gelişmelerine bakarken, erişimin ücretsiz olmasının sadece bir hayırseverlik olmadığı da ortaya çıkmış oldu. Mevcut birçok platform, verileştirme veya kâr elde etmek için kullanıcı tarafından oluşturulan verilerden yararlanmayı bir iş modeli haline getirdi. O zaman, bu tür hizmet sağlayıcılarının daha iyi öğrenme fırsatları geliştirmek için mi yoksa verileştirmeden yararlanan eğitim teknolojisi platformlarını yapılandırmak ve optimize etmek için mi orada olup olmadığı da sorgulanmaya başlandı. Dolayısıyla, mevcut şirketlerin platformlarını kullanmak ve bu platformlarda kullanıcıların veri üretmesini sağlamak, doğal olarak eğitim teknolojisi şirketlerinin bir numaralı amacı haline geldi.

Bu makalede tartışıldığı gibi, “Eğitim bir çöküşte ve teknoloji ile düzeltilmesi gerekiyor/düzeltililebilir.” söylemi uzun bir geçmişe sahiptir. Teknoloji veya teknolojiyle ilgili olası her sorunu çözmek, eğitimle yakından ilintilidir ve daha derin toplumsal sorunları ile eğitimin çözmesi gereken zorlukları kendi bünyesine empoze ederek varlığını sürdürür. Covid-19 krizi, aynı zamanda, giderek artan Silikon Vadisi menşeli “eğitimin imha edilmesi” söylemini de güçlendirecek gibi görünmektedir.

Farklı dünya görüşlerinden bakıldığında “çökmüş bir eğitim sistemi”nin farklı anlamlara gelebileceği de yukarıda tartışılmıştı. Eğitim, zaten on yıllardır kapitalist ekonomiye mezunlar yaratmak için bir taşıma bandı olarak görülüyorsa, o zaman bugünkü eğitimin, daha verimli olması için teknoloji ile sabitlenecek bir şey gibi anlaşılmasında hiçbir sakınca görünmemektedir. Ancak eğitim, daha demokratik ve adil bir toplum için bütüncül insan gelişimini teşvik etmesi gereken bir şey olarak görülüyorsa, dijital teknolojilerden yararlanmak insanları tartışmak, öğrenmek ve ortak sorunları birlikte çözmek için birbirine bağlamak gibi unsurlar göz önünde bulundurulduğunda biraz farklı anlamlandırılabilir.

Teknolojinin eleştirel incelemesi, Covid-19 dünyasında çevrimiçi öğrenmenin nasıl olması gerektiğini düşünmemize imkân tanıyor. Çevrimiçi öğrenme, örneğin Freire ve Illich tarafından savunulan bütünsel insan büyümesini desteklemek için geliştirilirse, onu araçsal bir kapitalist perspektif ile tahayyül etmekten daha farklı olasılıklar ve olumlanadılmalar içeren modeller tasarlayacağımızı öngörmek çok zor değildir. Bu nedenle, bu makale eğitim liderlerini Covid-19 krizi sırasında halihazırda aldıkları kararlar ve bu kararların gerçekten gelecekte ilerlemenin en iyi yolu olup olmadıkları konusunda dikkatlice düşünmeye çağırıyor.

İnsan merkezli bir dünyayı hedefleyen, sosyal çevremize ve koşullarımıza eleştirel bir müdahale olarak gerçek bir praxis geliştirmek için (Freire, 2018; Fuchs, 2020b, s. 338), farklı

bir dünyanın mümkün olduğunu hayal etmeye ve bu düşselliğe doğru hareket etmeye başlamalıyız. Çünkü, Marx'ın (1845) Feuerbach tezinde bize hatırlattığı gibi, "Koşulların değişmesi ile insan faaliyetinin veya kendi kendini değiştirmenin rastlantısı, ancak devrimci praksis olarak kavranabilir ve rasyonel olarak anlaşılabilir. "İlk olarak, Covid-19 pandemik eğitim krizini hazır ve seri üretimden çıkmış çözümler ile eğitim-teknoloji endüstrisinin pedagojik sömürgeciliği yöntemini kullanarak aşma cazibesinden kaçınmalıyız. İkinci olarak, Illich, Freire ve diğer ileri görüşlü düşünürlerin mirası olan, bizi güçlerimizi birleştirmeye ve yeni eğitim uygulamaları geliştirmeye teşvik eden; öğretmen arkadaşlarımız ve diğer kültür çalışanları ile iletişimsel bir şekilde hareket etmemiz gerektiği çağrılarına kulak vermeliyiz.

Bu yaklaşım, dijitalleşme alanının asla tarafsız olmadığını, ancak insanlar tarafından karar verilen hedeflere yönelik bir değer boyutuna sahip olduğunu kabul eder. Eğitim teknolojisinde karar verme sürecini etkileyen değerlerin, amaçların ve yönelimlerin farkında olmak çok önemlidir. Freire'in sözleriyle, "Bu şekilde anlaşılan dünyadaki oryantasyon sistemi, eylemin amaçlılığı sorununu, gerçekliğin eleştirel algı düzeyine yerleştirir." (1970, s. 206). Bu perspektifte temel soru, kurumsal yönelimli eğitim teknolojisinin, öğretmenlerin bağımlılığına neden olan insanlıktan çıkarıcı bir yapı olup olmadığıdır. O halde, Freire'in dediği gibi, "[Öğretim görevlileri] bağımlılıklarından sorumlu yapıya dahil edilerek, bağımlılıklarının üstesinden gelemezler." (Freire, 1970, s. 211). Bu yüzden, insanı yok sayan mevcut yapının yerini almalı, geri kazanmalı veya yeniden üretmeli ya da tamamen ortadan kaldırmalıdır.

Covid-19 salgınında üstlenilmesi gereken görev, eleştirel ve yansıtıcı bir şekilde bilgilendirilmiş uygulamaları desteklemek için insanları, ağıları, projeleri, araştırmaları ve kamusal tartışmaları aktif olarak dahil etmeye çabalamaktır. Eğitimin demokratik ve özgürleştirici dijitalleşmesi için üzerinde derinlemesine tartışılmış uygulamalı araştırma metodolojilerini devreye sokup, geliştirmeli ve yeni tasarım ilkelerini oluşturmalıyız. Dahası, eğitimin amaçları ve covid-19 dünyasında geliştirmek istediğimiz toplum teması hakkında daha geniş bir toplumsal iletişimselliğe ihtiyacımız vardır. Dolayısıyla teknoloji üreticileri ve sağlayıcılarının da desteğini almalı, katılım sağlamaları için inandığımız düşselliğimize onları da dahil etmeyi başarabilmeliyiz.

Etik Standartlara Uyum

İlgili makale, orijinal yazar(lar)a ve kaynağa uygun şekilde atıfta bulunduğunuz sürece, herhangi bir ortam veya formatta kullanım, paylaşma, farklı dillere uyarlama, dağıtım ve çoğaltmaya izin veren Creative Commons Attribution 4.0 Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. Yine bu çalışmada yer alan diğer üçüncü taraf materyaller de makalenin Creative Commons lisansına dahil edilmiştir. Bu lisansın tamamını görebilmek için ilgili siteyi ziyaret edebilirsiniz: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Ayrıca çalışmanın Türkçeye kazandırılması ve herhangi bir ulusal ya da uluslararası platformda yayımlanması için Springer tarafından yayın hayatına geçirilmiş -ilgili çalışmanın da dahil olduğu- “Post digital Science and Education”¹¹ adlı derginin editörü Petar Jandrić¹² ve makalenin yazı ekibi “Critical Applied Research of Digitalization in Education (CARDE)”¹³ bünyesinden Juha Suoranta¹⁴ ile de iletişime geçilip kendilerinin onayı alınmıştır.

KAYNAKÇA

- August. <https://www.theguardian.com/technology/2013/aug/23/tech-giants-data>. Accessed 17 June 2020.
- Bastani, A. (2019). Fully automated luxury communism: A manifesto. London and Brooklyn: Verso.
- Bates, T., & Sangrà, A. (2011). Managing technology in higher education: strategies for transforming teaching and learning. San Francisco: Jossey-Bass.
- Bayne, S. (2015). What’s the matter with ‘technology-enhanced learning’? Learning, Media and Technology, 40(1), 5–20. <https://doi.org/10.1080/17439884.2014.915851>.
- Birch, K., Chiappetta, M., & Artyushina, A. (2020). The problem of innovation in technoscientific capitalism: data rentiership and the policy implications of turning personal digital data into a private asset. Policy Studies, 1–20. <https://doi.org/10.1080/01442872.2020.1748264>.
- Broughan, C., & Prinsloo, P. (2019). (Re)centring students in learning analytics: In conversation with Paulo Freire. Assessment & Evaluation in Higher Education, 1–12. <https://doi.org/10.1080/02602938.2019.1679716>.
- Bulfin, S., Johnson, N., & Bigum, C. (Eds.). (2015). Critical perspectives on technology and education. New York: Palgrave.
- Christensen, C. M., Horn, M. B., & Johnson, C. W. (2008). Disrupting class: How disruptive innovation will change the way the world learns. New York: McGraw-Hill.
- Corrin, L., Kennedy, G., French, S., Shum, B., Simon, K., Pardo, A., West, D., Mirriahi (2019). The ethics of learning analytics in Australian higher education. A Discussion Paper. <https://melbourne-she.unimelb.edu.au/research/research-projects/edutech/the-ethical-use-of-learninganalytics>. Accessed 15 June 2020.
- Couldry, N., & Yu, J. (2018). Deconstructing datafication’s brave new world. New Media & Society, 20(12), 4473–4491. <https://doi.org/10.1177/1461444818775968>.
- Cuban, L. (2004). The blackboard and the bottomline. Why schools can’t be businesses. Cambridge, MA: Harvard University press.
- Cuban, L., & Jandrić, P. (2015). The dubious promise of educational technologies: Historical patterns and future challenges. E-Learning and Digital Media, 12(3–4), 425–439. <https://doi.org/10.1177/2042753015579978>.

¹¹<https://doi.org/10.1007/s42438-020-00164-x>

¹²petar.jandric@tvz.hr

¹³<https://research.tuni.fi/carde/>

¹⁴juha.suoranta@tuni.fi

- Cuban, L., Kirkpatrick, H., & Peck, G. (2001). High access and low use of technologies in high school classrooms: Explaining an apparent paradox. *American Educational Research Journal*, 38(4), 813–834.
- Czemniewicz, L. (2020). What we learnt from “going online” during university shutdowns in South Africa. *Philon EdTech*, 15 March. <https://philonedtech.com/what-we-learnt-from-going-online-during-universityshutdowns-in-south-africa/>. Accessed 22 April 2020.
- DeFreitas, S., Gibson, D., Du Plessis, C., Halloran, P., Williams, E., Ambrose, M., Dunwell, I., & Arnab, S. (2015). Foundations of dynamic learning analytics: Using university student data to increase retention. *British Journal of Educational Technology*, 46(6), 1175–1188. <https://doi.org/10.1111/bjet.12212>.
- Drachsler, H., & Greller, W. (2016). Privacy and learning analytics - It's a DELICATE issue. In *Proceedings of the Sixth International Conference on Learning Analytics & Knowledge - LAK '16* (pp. 89–98). <https://doi.org/10.1145/2883851.2883893>. *Postdigital Science and Education*
- Doucet, A., Netolicky, D., Timmers, K., & Tuscano, F. J. (2020). Thinking about pedagogy in an unfolding pandemic: And independent report on approaches to distance learning during COVID19 school closures. https://issuu.com/educationinternational/docs/2020_research_covid-19_eng. Accessed 3 June 2020.
- Fernback, J. (2018). Academic/digital work: ICTs, knowledge capital, and the question of educational quality. *tripleC*, 16(1), 143–158. <https://doi.org/10.31269/triplec.v16i1.878>.
- Freire, P. (1970). The adult literacy process as cultural action for freedom. *Harvard Educational Review*, 40(2), 205–225.
- Freire, P. (2018). *Pedagogy of the oppressed* (50th Anniversary ed.). New York: Bloomsbury.
- Fuchs, C. (2020a). Communicative socialism/digital socialism. *tripleC*, 18(1), 1–31. <https://doi.org/10.31269/triplec.v18i1.1144>.
- Fuchs, C. (2020b). *Communication and capitalism: A critical theory*. London: University of Westminster Press. <https://doi.org/10.16997/book45>.
- Giroux, H. A. (2020a). The COVID-19 pandemic is exposing the plague of neoliberalism. *Truthout*, 7 April. <https://truthout.org/articles/the-covid-19-pandemic-is-exposing-the-plague-of-neoliberalism/>. Accessed 22 April 2020.
- Giroux, H. A. (2020b). The plague of neoliberalism and the politics of pandemics. In B. Evans (Ed.), *The quarantine files. Thinkers in Self-Isolation*. Los Angeles: Los Angeles Review of Books. <https://lareviewofbooks.org/article/quarantine-files-thinkers-self-isolation/>. Accessed 15 May 2020.
- Harwell, D. (2020). Mass school closures in the wake of the coronavirus are driving a new wave of student surveillance. *Washington Post*, 1 April. <https://www.washingtonpost.com/technology/2020/04/01/onlineproctoring-college-exams-coronavirus/>. Accessed 22 April 2020.
- Hendrick, C. (2018). Challenging the “education is broken” and Silicon Valley narratives. *researchED*, 6 July. <https://researched.org.uk/challenging-the-education-is-broken-and-silicon-valley-narratives/>. Accessed 18 June 2020.
- Herrington, J., Reeves, T. C., & Oliver, R. (2010). *A guide to authentic e-learning*. London: Routledge.
- Hodges, C., Moore, S., Lockee, B., Trust, T., & Bond, A. (2020). The difference between emergency remote teaching and online learning. *EDUCAUSE Review*. <https://er.educause.edu/articles/2020/3/thedifference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>. Accessed 19 April 2020.

- Howland, J. L., Jonassen, D. H., & Marra, R. M. (2011). *Meaningful learning with technology* (4th ed.). Boston: Pearson Education.
- Illich, I. (1971). *Deschooling society*. New York: Harper & Row.
- Jandrić, P. (2017). *Learning in the age of digital reason*. Rotterdam: Sense Publishers.
- Jandrić, P. (2020a). Deschooling. In M. Peters (Ed.), *Encyclopedia of teacher education*. Singapore: Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-13-1179-6_115-1.
- Jandrić, P. (2020b). Postdigital research in the time of Covid-19. *Postdigital Science and Education*, 2(2), 233–238. <https://doi.org/10.1007/s42438-020-00113-8>.
- Jarke, J., & Breiter, A. (2019). Editorial: The datafication of education. *Learning, Media and Technology*, 44(1), 1–6. <https://doi.org/10.1080/17439884.2019.1573833>.
- Jones, R. (2018). Engineering cheerful robots: An ethical consideration. *Information*, 9(7), 152. <https://doi.org/10.3390/info9070152>.
- Kahn, R., & Kellner, D. (2007). Paulo Freire and Ivan Illich: Technology, politics and the reconstruction of education. *Policy Futures in Education*, 5(4), 431–448. <https://doi.org/10.2304/pfie.2007.5.4.431>.
- Klein, N. (2020). Screen new deal. *The Intercept*, 8 May. <https://interc.pt/2WCdYLL>. Accessed 11 May 2020.
- Knox, J., Williamson, B., & Bayne, S. (2020). Machine behaviourism: Future visions of ‘learnification’ and ‘datafication’ across humans and digital technologies. *Learning, Media and Technology*, 45(1), 31–45. <https://doi.org/10.1080/17439884.2019.1623251>.
- Koopman, C. (2019). *How we become our data: The genealogy of the informational person*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Labaree, D. F. (2008). The winning ways of a losing strategy: Educationalizing social problems in the United States. *Educational Theory*, 58(4), 447–460. <https://doi.org/10.1111/j.1741-5446.2008.00299.x>.
- Lycett, M. (2013). ‘Datafication’: Making sense of (big) data in a complex world. *European Journal of Information Systems*, 22, 381–386. <https://doi.org/10.1057/ejis.2013.10>.
- Macgilchrist, F., Allert, H., & Bruch, A. (2020). Students and society in the 2020s. Three future ‘histories’ of education and technology. *Learning, Media and Technology*, 45(1), 76–89. <https://doi.org/10.1080/17439884.2019.1656235>.
- Macgilchrist, F. (2019). Cruel optimism in edtech: When the digital data practices of educational technology providers inadvertently hinder educational equity. *Learning, Media and Technology*, 44(1), 77–86. <https://doi.org/10.1080/17439884.2018.1556217>. *Postdigital Science and Education*
- McLaren, P., & Jandrić, P. (2020). *Postdigital Dialogues*. New York: Bloomsbury.
- Mai, J.-E. (2016). Big data privacy: The datafication of personal information. *The Information Society*, 3(32), 192–199. <https://doi.org/10.1080/01972243.2016.1153010>.
- Manolev, J., Sullivan, A., & Slee, R. (2019). The datafication of discipline: ClassDojo, surveillance and a performative classroom culture. *Learning, Media and Technology*, 44(1), 36–51. <https://doi.org/10.1080/17439884.2018.1558237>.
- Marx, K. (1845). *Theses on Feuerbach*. In *Marx and Engels Collected Works, MECW*, volume 5(pp. 3–5). London: Lawrence & Wishart.
- Mertala, P. (2019). Paradoxes of participation in the digitalization of education: A narrative account. *Learning, Media and Technology*, 45(2), 1–14. <https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1696362>.

- Mills, C. W. (2000). *The sociological imagination*. Oxford: Oxford University Press.
- Mirrlees, T., & Alvi, S. (2020). *EDTECH INC. Selling, automating and globalizing higher education in the digital age*. New York & London: Routledge.
- Peters, M. A., Jandrić, P., & Hayes, S. (2019). The curious promise of educationalising technological unemployment: What can places of learning really do about the future of work? *Educational Philosophy and Theory*, 51(3), 242–254. <https://doi.org/10.1080/00131857.2018.1439376>.
- Postman, N. (1992). *Technopoly: The surrender of culture to technology*. New York: Alfred A. Knopf, Inc..
- Prinsloo, P. (2019). Learning analytics: Mapping a critique and agenda. *Journal of Learning Analytics*, 6(3), 20–24.
- Selwyn, N. (2010). Looking beyond learning: Notes towards the critical study of educational technology. *Journal of Computer Assisted Learning*, 26(1), 65–73. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2729.2009.00338.x>.
- Selwyn, N. (2019). What's the problem with learning analytics? *Journal of Learning Analytics*, 6(3), 11–19. <https://doi.org/10.18608/jla.2019.63.3>.
- Selwyn, N. (2020). After COVID-19: The longer-term impacts of the coronavirus crisis on education. Melbourne: Monash University. <https://educationfutures.monash.edu/all%2D%2D-present/after-covid19>. Accessed 19 April 2020.
- Selwyn, N., Hillman, T., Eynon, R., Ferreira, G., Knox, J., Macgilchrist, F., & Sancho-Gil, J. M. (2020a). What's next for Ed-Tech? Critical hopes and concerns for the 2020s. *Learning, Media and Technology*, 45(1), 1-6. <https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1694945>.
- Selwyn, N., Pangrazio, L., Nemorin, S., & Perrotta, C. (2020b). What might the school of 2030 be like? An exercise in social science fiction. *Learning, Media and Technology*, 45(1), 90–106. <https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1694944>.
- Siemens, G. [@gsiemens]. (2020). Research>pundits. A Google scholar search of prominent voices quickly reveals those who have earned the right to provide guidance [tweet]. Twitter. <https://twitter.com/gsiemens/status/1246920826282110976>. Accessed 6 April 2020.
- Simons, M., & Masschelein, J. (2008). The governmentalization of learning and the assemblage of a learning apparatus. *Educational Theory*, 58(4), 391–415. <https://doi.org/10.1111/j.1741-5446.2008.00296.x>.
- Slade, S., & Prinsloo, P. (2013). Learning analytics: Ethical issues and dilemmas. *American Behavioral Scientist*, 57(10), 1510–1529. <https://doi.org/10.1177/0002764213479366>.
- Srnicek, N. (2017). *Platform capitalism*. Cambridge and Malden: Polity Press.
- St. Amour, M. (2020). Privacy and the online pivot. *Inside Higher Ed*, 25 March. <https://www.insidehighered.com/news/2020/03/25/pivot-online-raises-concerns-ferpa-surveillance>. Accessed 19 April 2020.
- Strong, P. (1990). Epidemic psychology: A model. *Sociology of Health & Illness*, 12(3), 249–259.
- Subramanian, S. (2020). How the face mask became the world's most coveted commodity. *The Guardian*, 28 April. <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/28/face-masks-coveted-commodity-coronaviruspandemic>. Accessed 17 June 2020.
- Suoranta, J. (2020). Critical pedagogy and Wikilearning. In S. Steinberg & B. Down (Eds.), *The SAGE handbook of critical pedagogies* (pp. 1126–1138). London: Sage.
- Suoranta, J., & Vadén, T. (2010). *Wikiworld*. London: Pluto.

- Tsai, Y., Perrotta, C., & Gašević, D. (2019). Empowering learners with personalised learning approaches? Agency, equity and transparency in the context of learning analytics. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 45, 554–567. <https://doi.org/10.1080/02602938.2019.1676396>.
- Teräs, H., & Kartoğlu, Ü. (2017). A grounded theory of professional learning in an authentic online professional development program. *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 18(7). <https://doi.org/10.19173/irrodl.v18i7.2923>.
- Teräs, H. & Teräs, M. (2019). Student-centered learning analytics development in higher education: Initial observations from needs analysis. In J. Theo Bastiaens (Ed.), *Proceedings of EdMedia + Innovate Postdigital Science and Education Learning* (pp. 488-492). Amsterdam, Netherlands: Association for the Advancement of computing in education (AACE). <https://www.learntechlib.org/primary/p/210419/>. Accessed 15 June 2020.
- UNESCO. (2020). COVID-19 educational disruption and response. UNESCO <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>. Accessed 22 April 2020.
- Watters, A. (2016). *The curse of the monsters of education technology*. Smashwords: Ebook.
- Weller, M. (2015). MOOCs and the Silicon Valley narrative. *Journal of Interactive Media in Education*, 2015(1) <https://jime.open.ac.uk/articles/10.5334/jime.am/>.
- Williamson, B. (2020a). Making markets through digital platforms: Pearson, edu-business, and the (e)valuation of higher education. *Critical Studies in Education*. <https://doi.org/10.1080/17508487.2020.1737556>.
- Williamson, B. (2020b). New pandemic edtech power networks. *Code acts in education*, 1 April. <https://codeactsineducation.wordpress.com/2020/04/01/new-pandemic-edtech-power-networks/>. Accessed 22 April 2020.
- Williamson, B., Potter, J., & Eynon, R. (2019). New research problems and agendas in learning, media and technology: The editors' wishlist. *Learning, Media and Technology*, 44(2), 87–91. <https://doi.org/10.1080/17439884.2019.1614953>.
- Wolfson, L. (2013). Venture capital needed for 'broken' U.S. education, Thrun says. *Bloomberg*, 18 June. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2013-06-18/venture-capital-needed-for-broken-u-s-educationthrun-says>. Accessed 20 April 2020.
- Žižek, S. (2020). *Pandemic! COVID-19 shakes the world*. New York & London: OR Books.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. London: PublicAffairs.